

ISSN 2078-7782

***Теорія
і практика***

управління соціальними системами

***ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ***

3'2018

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
філософія, психологія, педагогіка, соціологія**
Щоквартальний науково-практичний журнал 3'2018
Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:

Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:

Сокол Є. І., член-кор. НАПН України, д-р техн. наук (заст.гол.ред.)

Товажнянський Л.Л., Почесний акад. НАПН України, д-р техн. наук (заст.голови)

Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. наук

Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук

Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Масирова Р.Р., акад. МАНПО, д-р пед. наук (Казахстан)

Прокопенко І.Ф., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Бабаєв В.М., д-р наук з держ. управління

Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)

Іліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)

Коваленко О.Е., д-р пед. наук

Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)

Левовицький Т., д-р пед. наук (Польща)

Олав Аарна, д-р екон. наук (Естонія)

Сєппо Холтта, д-р наук (Фінляндія)

Держвидання

Свідоцтво: КВ №5212 від 18.06.2001 р.

Засновники видання:

Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями

Вчених рад, протоколи:
НТУ „ХПІ” № 6 від 06.07.2018;
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 6 від 30.08.2018;
УПА № 1 від 27.08.2018

З М І С Т

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ**

- Горбач І.* Структура комунікативної компетентності персоналу державної кримінально-виконавчої служби України..... 3
- Djachenko L.* Role of subjects in natural sciences in forming scientific and research competency in future light industry production technologists..... 13
- Грень Л.* Історія становлення професійної (професійно-технічної) освіти Донбасу та особливості державного управління її розвитком(кінець XIX – середина 80-х рр. XX ст.)..... 23

**ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ
В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ**

- Boldyrev K.* The main innovative methods of studying during the formation of professional competence of a psychologist..... 39
- Mikhailichenko V.* Model of efficient leadership..... 48

**ФІЛОСОФСЬКІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ
СУЧАСНОЇ ОСВІТИ**

- Zinchenko L.* The concept of professional responsibility within the context of educating physical training and sports professionals..... 57
- Миценко С., Долгарєв А.* Формування духовності та відповідальності як невід’ємних складових розвитку життєвої компетентності особистості..... 65

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ**

- Rochniak A.* Psychological features of mental states’ self-regulation of young basketball players..... 74
- Черкашин А.* Психолого-педагогічні умови формування особистісної зрілості у студентів..... 86

- Вимоги до статей**..... 101

Редакційна колегія: Мороз В.М., д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар</i>) Бех І.Д., академік НАПН України, д-р психол. наук Большакова А.М., д-р психол. наук Гордієнко-Митрофанова І.В., д-р психол. наук Дольська О.О., д-р філос. наук Ігнатюк О.А., д-р пед. наук Іонова О.М., д-р пед. наук Квасник О.В., канд. пед.наук Кузнєцов М.А., д-р психол. наук Золотухіна С.Т. д.пед.наук Култаєва М.Д., д-р філос. наук Лозовой В.О., д-р філос. наук Ничкало Н.Г., академік НАПН України, д-р пед. наук Пономарьов О.С., канд. техн. наук Радіонова І.О., д-р філос. наук Рибалка В.В., д-р психол. наук Семенова А.В. д-р пед.наук Сисюєва С.О., акад. НАПН України, д-р пед. наук Тараросв Я.В., д-р філос. наук Хомуленко Т.Б., д-р психол. наук Штефан Л.А. д-р пед. наук ----- Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovski_y_a_khpi@ukr.net	C O N T E N T S ORGANIZATIONAL PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS <i>Gorbach I.</i> Structure of communicative competence of personnel of the state criminal-executive service of Ukraine..... 3 <i>Djachenko L.</i> Role of subjects in natural sciences in forming scientific and research competency in future light industry production technologists..... 13 <i>Gren' L.</i> History of Donbas vocational and technical education's formation and peculiarities of state managing its development (the end of xix – the 80s of xx century)..... 23 INFORMATION TECHNOLOGY AND TEACHING AIDS IN THE PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE SPECIALISTS <i>Boldyrev K.</i> The main innovative methods of studying during the formation of professional competence of a psychologist..... 39 <i>Mikhailichenko V.</i> Model of effecient leadership..... 48 PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PARADIGM OF MODERN EDUCATION GUESTS OF THE NUMBER <i>Zinchenko L.</i> The concept of professional responsibility within the context of educating physical training and sports professionals..... 57 <i>Mischenko S., Dolgariyev A.</i> Formation of spirituality and responsibility as an incompatible component of the development of the life competence of the person..... 65 PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND ITS CONTENT <i>Rochniak A.</i> Psychological features of mental states' self-regulation of young basketball players..... 74 <i>Cherkashin A.</i> Psychological and pedagogical conditions for the formation of students' personal maturity..... 86
--	--

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2018. – № 3. - 110 с.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а у квітні 2015 р. - до наукометричної бази даних РІНЦ (ліцензійна угода №259-04/2015 від 23.04.2015 р.).

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” було включено до «ICI Journals Master List» (Copernicus index) з індексом 52.09.

© Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2018

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2018

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2018

Ігор Горбач

начальник циклу вогневої та фізичної підготовки, Дніпровський центр підвищення
кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої
служби України, Дніпро, Україна
E-mail: patriot0666@ukr.net

СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація: На основі аналізу наукових джерел та враховуючи специфіку професійної діяльності розглянуто, досліджено та визначено структурні компоненти комунікативної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Виділено знання, вміння, навички та професійно важливі психологічні якості, які необхідні персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України для більш ефективного здійснення професійної діяльності. Наведено оптимальні педагогічні умови їх формування в умовах професійної підготовки на базі профільних навчальних закладів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: компетентність, компетенція, комунікативна компетентність, спілкування, комунікація, пенітенціарна система, компоненти комунікативної компетентності, кримінально-виконавчої служба, професійна підготовка.

Igor Gorbach

Chief of the cycle of fire and physical training, Dniprovsky Center for Increasing of Qualification
of Personnel of the State Criminal Execution Service of Ukraine, Dnipro, Ukraine
E-mail: patriot0666@ukr.net

STRUCTURE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Abstract: Based on the analysis of scientific sources and taking into account the specifics of professional activity, the structural components of the communicative competence of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine have been examined, investigated and identified. The knowledge, skills, abilities and professionally important psychological qualities, which are necessary for the personnel of the State Criminal Execution Service of Ukraine for more effective professional activity, are allocated, as well as the optimum pedagogical conditions of their formation in conditions of professional training on the basis of specialized educational institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Key words: competence, competence, communicative competence, communication, communication, penitentiary system, components of communicative competence, criminal-executive service, professional training.

© Ігор Горбач, 2018

Игорь Горбач

СТРУКТУРА КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Аннотация: На основе анализа научных источников и учитывая специфику профессиональной деятельности рассмотрено, исследовано и определено структурные компоненты коммуникативной компетентности персонала Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Выделено знания, умения, навыки и профессионально важные психологические качества, которые необходимы персоналу Государственной уголовно-исполнительной службы Украины для более эффективного осуществления профессиональной деятельности. Приведены оптимальные педагогические условия их формирования в условиях профессиональной подготовки на базе профильных учебных заведений Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, коммуникативная компетентность, общение, коммуникация, пенитенциарная система, компоненты коммуникативной компетенции, уголовно-исполнительная служба, профессиональная подготовка.

Igor Gorbach

An extended abstract of the paper on the subject:

“Structure of communicative competence of personnel of the state criminal-executive service of Ukraine”

Problem statement in general form. Due to the rapid spread of various forms of communication, the dynamic reorganization of the penitentiary system and increased requirements for the professionalism of the personnel of the criminal-executive service, there is a need for changes regarding the professional competence of modern penitentiaries. Therefore, in the structure of professional competence of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine (SCESU), along with other competences, also can be highlighted a communicative, which manifests itself in the personal characteristic of a specialist - communicative competence.

True and effective, taking into account the requirements of the current legislation, solving practical situational problems in the context of communication with other persons, often in stressful, conflict situations, is

possible only with the presence of a high level of professional and communicative competencies.

Analysis of recent research and publications. The analysis of most scientific sources of information shows that communicative competence is a generalized communicative property of the individual, which includes developed communicative abilities, formed skills and skills of interpersonal communication, knowledge of its basic laws and rules.

Selection of previously unsettled parts of the general problem. In the scientific literature there is no definition of the communicative competence of the penitentiary of its optimum level and components, conditions of formation and improvement in the process of professional training on the basis of specialized educational institutions of the State Socialistic State Administration.

Formulation of the goals of the article. Taking into account the scientific views of domestic scientists, as well as other representatives of foreign scientific schools, this study is intended to identify the components of the communicative competence of the personnel of the SCECU during the professional training in specialized educational institutions and the conditions for improving its level.

Presentation of the main research material. The specification and specialization of the professional activities of the personnel of the SCECU are fundamentally different from most professions. The most important feature is the closeness and the state of constant communication between individuals. In the institutions of the penitentiary system, the convicted (prisoners) and the personnel are in certain isolation by the fence system, which makes it impossible for other people to penetrate these collectives. The restrictions on free movement determined by the current legislation cannot but affect the psychological environment and the nature of the interaction of its subjects.

After analyzing various interpretations of the notion of "communicative competence", the definition of communicative competence, which will be used in a further study, can be generalized. So, under communicative competence we understand the possession of communicative knowledge, skills, attainments and the ability to establish the necessary contacts with other people.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У зв'язку зі стрімким поширенням різноманітних форм спілкування, динамічною реорганізацією пенітенціарної системи та підвищенням вимог до професіоналізму персоналу кримінально-виконавчої служби, виникає потреба змін, особливо щодо про-

A review of the research of various scholars allows us to determine that the most important components of the structure of communicative competence of a future specialist of the SCECU are:

- cognitive;
- communicative-activity;
- estimated.

Relying on the practical experience of the professional activities of the personnel of the SCECU, the structure of communicative competence can be expanded with the following components:

- cognitive-linguistic;
- discursive and strategic.

The main pedagogical conditions in which the formation of the communicative competence of future specialists of the SCECU will be most effective are: application of a person-centered approach in education; simulation of real professional and business communication conditions.

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction. On the basis of theoretical analysis of scientific sources and in accordance with the logic of the educational process, the most significant structural components of the communicative competence of future specialists of the SCECU are identified.

The necessary pedagogical conditions for formation of the communicative competence of the personnel of the SCECU, the essence of which can be considered in further researches, are given.

фесійної компетентності сучасних пенітенціаріїв. Важливою компонентою у структурі професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВСУ) є комунікативна компетентність.

Службова діяльність персоналу ДКВСУ насичена незапланованими, швидко змінними ситуаціями з неоднозначною

інтерпретацією подій та неочікуваною поведінкою людей, з безліччю можливих результатів. В ситуації невизначеності та обмеженості часу особовий склад пенітенціарних установ стикається з необхідністю швидкого прийняття рішення з урахуванням оперативної обстановки, що склалася. Вірно та ефективно, з урахуванням вимог чинного законодавства, вирішення практично-ситуаційних завдань в умовах спілкування з іншими особами, при цьому часто в стресових, конфліктних ситуаціях, можливе лише при наявності високого рівня професійної та комунікативної компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Дослідженням комунікативної компетентності фахівців різних спеціальностей займалися Т. Бутенко, О. Романовський, І. Данченко, Н. Завіниченко, О. Касаткіна, І. Козубовська, О. Краєвська, С. Макаренко, В. Назаренко, М. Тимофієва, А. Хом'як, В. Черевко та ін. Професійній комунікативній компетентності присвячені праці С. Александрової, Д. Годлевської, О. Загородної, З. Підручної, Л. Пляки.

Комунікативну компетентність з погляду лінгвістики, педагогіки, психології, соціології, теорії комунікації, культурології досліджували і зарубіжні вчені: Л. Бахман, М. Канале, Н. Хомські, К. Фосс, О. Аргі, Дж. Костер, Д. О'Гейр, А. Палмер, Г. Рикхейт, Х. Віддоусон, К. Сабі та ін.

Аналіз більшості наукових джерел інформації свідчить, що комунікативна компетентність – це узагальнена комунікативна властивість особистості, яка включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані вміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила.

Отже, сформована комунікативна компетентність дає можливість фахівцю успішно вступати у різного роду (вербальні

та невербальні, усні й письмові) контакти для вирішення комунікативних задач (передачі інформації, ведення переговорів, встановлення та підтримки контактів, інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У науковій літературі немає визначення комунікативної компетентності пенітенціаріїв, її оптимального рівня та складових, умов формування та удосконалення у процесі професійної підготовки на базі профільних навчальних закладів ДКВСУ. Важливе значення у процесі професійного розвитку персоналу ДКВСУ має акмеологічний підхід, який визначає інше вивчення професіогенезу професійно компетентних спеціалістів. Таким чином, нові вимоги до підготовки персоналу ДКВСУ, недостатня теоретична розробленість вищезазначених питань вказує на актуальність зазначеного питання і свідчить про необхідність проведення досліджень у цьому напрямку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Беручи до уваги наукові погляди вітчизняних та зарубіжних наукових шкіл, дане дослідження передбачає визначити складові комунікативної компетентності персоналу ДКВСУ та умови удосконалення її рівня під час професійної підготовки в профільних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Специфіка та особливості професійної діяльності персоналу ДКВСУ принципово відмінні від більшості професій. Найголовнішою особливістю є замкненість та стан постійної комунікації між окремими людьми. В установах пенітенціарної системи засуджені (ув'язнені) та персонал знаходяться в умовах певної ізоляції, за системою огорож, що унеможливорює проникнення в ці колективи інших осіб. Визначені чинним законодавством обмеження щодо вільного пересування не можуть не позначи-

тися на психологічній обстановці та характері взаємодії її суб'єктів.

У засуджених, як специфічної категорії людей, маються певні правила та манери поведінки, так звані елементи злочинної субкультури (татуювання певного характеру, жаргонні слова, неформальні правила поведінки, розподіл груп засуджених за певною кастою та ієрархією підтримання правил злочинного світу тощо). Персонал ДКВСУ знаходиться в постійній цілодобовій комунікативній взаємодії між собою та засудженими чи ув'язненими. На обмежених територіях об'єктів ДКВСУ (периметр установ в середньому становить близько 1000 метрів) сконцентрована значна кількість засуджених (900–1400 осіб в одній установі) і близько 300 осіб персоналу. З одного боку, присутні елементи ізоляції, а з іншого – в таких «густонаселених» ділянках місцевості практично неможливо залишатися наодинці, без стороннього візуального контролю, і як наслідок – відбувається постійне спілкування суб'єктів тюремної комунікації між собою. У цих умовах ефективність діяльності пенітенціаріїв багато в чому залежить від комунікативної компетентності. Оволодіння мистецтвом розуміти людей та керувати їхньою поведінкою забезпечує зростання професійної майстерності.

Виходячи з вище наведеного, впливає, що під час професійної підготовки майбутніх фахівців ДКВСУ, процеси комунікації відіграють дуже важливу роль.

Професійна підготовка персоналу ДКВСУ – це організований процес з оволодінням знаннями, спеціальними вміннями і навичками, необхідними для успішного виконання службових завдань [1]. Основною метою вище названої професійної підготовки є підготовка фахівця, професіонала кримінально-виконавчої служби. Особлива увага при цьому має приділятися професіоналізму та рівню комунікативної компетентності майбутніх фахівців ДКВСУ.

Поняття комунікативна компетентність можна розуміти, як здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування [2]. Воно передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки у процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, в тому числі з літературою, театром, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, засоби їх вирішень.

Деякі вчені прирівнюють поняття взаємодії і спілкування. Проблемами спілкування займалися такі вчені як Г.М. Андрєєва, О.О. Бодальов, О.О. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, [3, 4, 5, 6] та ін. На нашу думку, спілкування є обов'язковою умовою існування та взаємодії людей у групі, колективі, соціумі.

В структурі спілкування можна виділити три компоненти:

- комунікацію (обмін інформацією);
- інтеракцію (організація взаємодії між індивідами);
- перцепцію (процес сприйняття й пізнання один одним партнерами по спілкуванню і встановлення взаєморозуміння) [3, с. 82].

Комунікативний аспект спілкування є інформативним, інші аспекти – перцептивний та інтерактивний – допомагають людям відчувати один одного, взаємодіяти у спільній діяльності. У поєднанні предметної діяльності і спілкування виникає комунікативна діяльність, яка є засобом вирішення різних проблем, завдань, ситуацій у професійних взаємовідносинах. Якщо спілкування може не мати на меті інших цілей, крім самого спілкування, то комунікація

завжди виникає у предметній діяльності для подальшого її розвитку.

Термін «комунікативна компетентність» вперше використав американський лінгвіст Д. Хаймс [8], він протиставляв терміну «мовна компетенція», запропонованому Н. Хомським (ідеальне знання мови), «комунікативну компетентність» – реальне використання мови у спілкуванні.

Немає у педагогічній та психологічній літературі єдиної точки зору щодо визначення поняття «комунікативна компетентність». Науковці розуміють його по-різному: одні дослідники визначають як здатність [9], інші – сукупність знань, умінь, навичок [10, 11], треті – готовність [12], четверті – і здатність, і сукупність знань й умінь [2], а також – адаптивність і володіння засобами поведінки [13].

Проаналізувавши різні тлумачення поняття «комунікативна компетентність», було викладено визначення, яке буде використовуватися у подальшому дослідженні. Отже, під комунікативною компетентністю ми розуміємо володіння комунікативними знаннями, вміннями, навичками та здатність встановлювати необхідні контакти з іншими людьми.

Комунікативна компетентність є складовою професійної компетентності особистості, тому що, по-перше, є ключовою компетенцією, по-друге, пов'язана з професійною діяльністю освіченої людини, яка живе і працює в соціумі.

Огляд досліджень різних науковців дозволяє визначити, що найбільш важливими компонентами структури комунікативної компетентності майбутнього фахівця ДКВСУ є:

- когнітивний – формування теоретичних знань, зокрема знання про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини, усвідомлення необхідності формування ко-

мунікативної компетентності з метою входження до соціуму, колективу, групи;

- комунікативно-діяльнісний – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь: налагоджувати контакти з різними людьми у професійній діяльності; використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування; відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; чітко й емоційно виражати свої думки й почуття; логічно, зв'язно будувати мовлення, вести дискусію, давати аргументовані відповіді на запитання; орієнтуватись у змінних умовах; прогнозувати поведінку партнера;

- оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, оцінювати адекватність висловлювань, використовувати мовні засоби для вираження власних позицій, адекватність використання невербальних засобів спілкування; вміння аналізувати свою і поведінку співрозмовника, прогнозувати результати спілкування.

Наступний складник комунікативної компетентності, який входить до комунікативно-діяльнісного компонента – вербальні та невербальні засоби спілкування, без яких не може відбуватися повноцінне людське спілкування. Головним засобом вербальної комунікації є мова людини, яка характеризується правильністю, нормативністю, точністю, логічністю, ясністю, індивідуальністю, образністю, виразністю та багатьма іншими рисами.

Необхідною складовою комунікативної компетентності є навички слухання, без яких не відбувається комунікативний процес, ефективна взаємодія під час спілкування.

Перцепція, яка входить до комунікативно-діяльнісного компоненту, допомагає у пізнанні людьми один одного під час комунікативного процесу, сприяє розумінню дій іншої людини та підтриманню й розвитку контактів між учасниками спілкування.

Виділення оцінки інших і самооцінки, як компонентів комунікативної компетентності майбутніх фахівців ДКВСУ обумовлене тим, що без оцінювання та аналізу себе та інших неможливий розвиток людини.

Виходячи із запропонованої нами сутності поняття комунікативної компетентності, можливо виділили наступну її структуру, яку подано на рисунку 1.

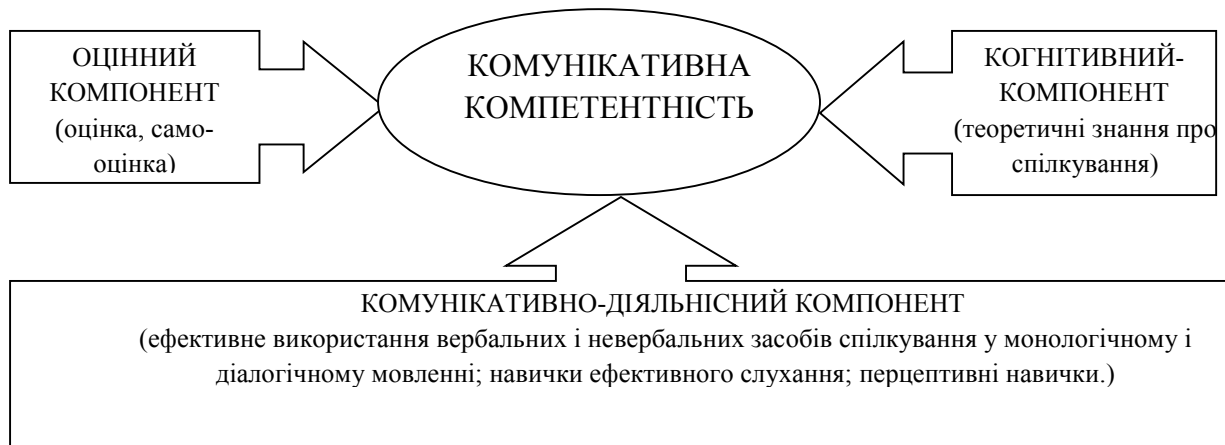

Рисунок 1 - Структура комунікативної компетентності

Структура комунікативної компетентності була сформована на підставі комунікативної діяльності людини, до якої входять читання, говоріння, письмо і слухання, що безпосередньо стосується професійної діяльності майбутнього фахівця ДКВСУ, але вона буде не повною без урахування комунікативних особливостей діяльності персоналу ДКВСУ.

Комунікативні особливості діяльності персоналу ДКВСУ умовно поділяються, за характером взаємодії, на групи:

- вертикальна комунікативна взаємодія (комунікація із засудженими (ув'язненими), з іншими особами при виконанні функціональних обов'язків державного службовця, наділеного владними повноваженнями, між особами персоналу в порядку субординації);

- горизонтальна комунікативна взаємодія (між особами персоналу установи, які займають рівнозначні посади та мають однакові спеціальні звання).

Таким чином, комунікативна діяльність персоналу ДКВСУ висуває вимоги володіння наступними знаннями та навичками:

- знання прийомів, правил та методів спілкування з різними категоріями людей; особливостей спілкування та впливу на особу для досягнення мети; «жаргону» різних прошарків населення; основ соціальної психології спілкування і міжособистісних стосунків; соціально-психологічного підходу до розуміння особистості; індивідуально-психологічних властивостей індивіда й їхні зовнішні поведінкові прояви; психології міжособистісної взаємодії; загальної характеристики впливу; психології переконувального впливу; механізмів та ефектів міжособистісної перцепції тощо;

- вміти здобувати оперативно значущу інформацію через зміст мови, невербальні сигнали, письмові зображення; встановлювати психологічний контакт з опонентом; здійснювати обмін інформацією максимально лаконічно та достовірно; встано-

влювати необхідний комунікативний контакт між співробітниками; контролювати поведінку опонента під час спілкування; адекватно оцінювати власні та можливості співробітників; відстоювати в процесі спілкування свою точку зору й переконувати співрозмовників; зрозуміло та логічно висловлювати свої думки в розгорнутій формі (доповідь, виступ, звіт); знаходити оптимальну форму та методи спілкування; оперативно обирати оптимальну інтонацію та манеру спілкування; мати психофізіологічну витривалість у процесі конфліктної комунікації; запам'ятовувати та відтворювати найдрібніші деталі ситуації спілкування; користуватися психологічними прийомами (мовленням, мімікою, жестами) для підвищення ефективності встановлення контакту при професійному спілкуванні; прогнозувати розвиток комунікації та попереджувати власне попадання у «психологічні пастки» тощо.

Опираючись на практичний досвід професійної діяльності персоналу ДКВСУ, структуру комунікативної компетентності (рис. 1) можна розширити наступними компонентами:

- когнітивно-лінгвістичний – оволодіння певною сумою формальних знань і відповідних їм навичок, пов'язаних з різними аспектами мови – лексикою, фонетикою, граматиною, є основою побудови висловів, у тому числі і професійно-орієнтованих;

- дискурсивно-стратегічний – уміння спланувати та побудувати спілкування так, щоб досягти поставленої мети використовуючи різні прийоми отримання і передачі інформації як в усній, так і у письмовій формі (рис. 2).

Основними педагогічними умовами, за яких формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців ДКВСУ відбуватиметься найбільш ефективно, є: застосування особистісно орієнтованого підходу у навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії між викладачами та слухачами; моделювання реальних професійних і службових умов спілкування з метою залучення кожного слухача до комунікативної діяльності; використання навчальних завдань і вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності слухачів.

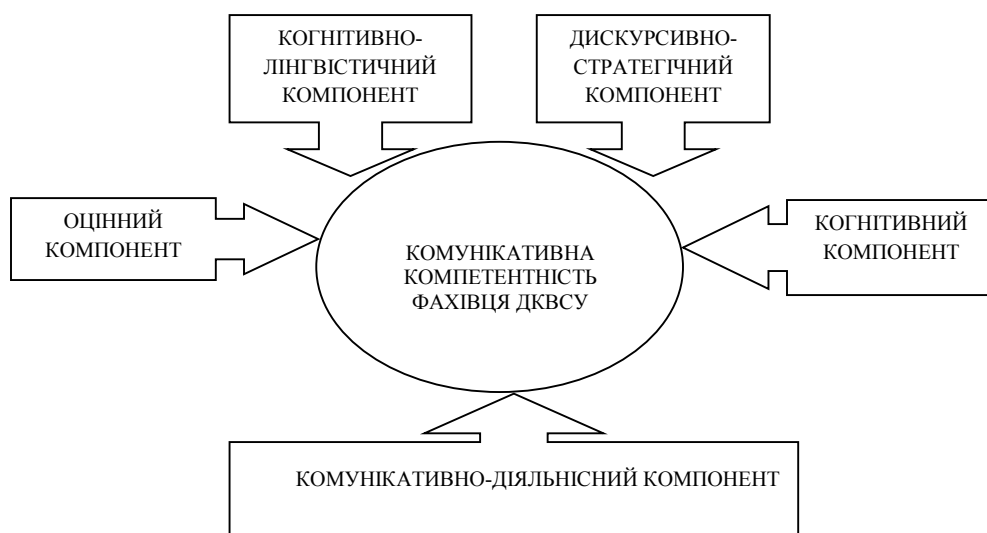

Рисунок 2 - Структура комунікативної компетентності персоналу ДКВСУ

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі теоретичного аналізу наукових джерел та відповідно до логіки навчального процесу виявлено найбільш значущі структурні компоненти комунікативної компетентності майбутніх фахівців ДКВСУ, а саме: когнітивний – що містить теоретичні знання про функції, форми, засоби, види спілкування; розуміння важливості спілкування у житті людини; комунікативно-діяльнісний – застосування комунікативних знань у навчально-професійному спілкуванні; формування комунікативних умінь та навичок необхідних для ефективного виконання власних

функціональних обов'язків; оцінний – вміння орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, оцінювати адекватність висловів, вміння аналізувати свою поведінку і поведінку співрозмовника; когнітивно-лінгвістичний – оволодіння певною сумою специфічних професійно-орієнтованих знань і відповідних їм навичок; дискурсивно-стратегічний – навички комунікативної діяльності досягнення стратегічної цілі професійної діяльності.

Наведено необхідні педагогічні умови для формування комунікативної компетентності персоналу ДКВСУ, сутність яких може бути розглянута у подальших дослідженнях.

Список літератури

1. Положення про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: затв. наказом М-ва юстиції від 08.09.2015р. № 1675/5.

2. Жуков, Ю.М., Петровская, Л.А., & Растянников, П.В. (1990) Диагностика и развитие компетентности в общении. М: Изд-во Московского университета. 104с.

3. Андреева, Г.М. (1998) Социальная психология: учеб. для высших учебных заведений. М.: Аспект Пресс, 376 с.

4. Бодалев, А. А. (1996) Психология общения : избр. психолог. Воронеж : МОДЭК, 256 с.

5. Леонтьев, А.А. (2003) Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избр. психолог. М.: Моск. психолого- социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 536 с.

6. Ломов, Б.Ф. (1975) Общение как проблема общей психологии. Методологические проблемы социальной психологии. М.: Наука, С.151–164.

7. Шапар, В.Б. (2005) Сучасний тлумачний психологічний словник: близько 2500 термінів. Х.: Прапор, 640 с.

8. Hymes, D. (1967) Models of the Interaction of Language and Social setting. *Journal of Social Issues*. 23/2. Р. 8–28.

9. Зимняя, И. А. (1989) Психология обучения неродному языку. М.: Рус. яз., 219 с.

10. Зернецкая, А.А. (2005) Структура понятия «коммуникативная компетенция». *Русский язык за рубежом*. 1–2. С. 48–51.

11. Краевский, В.В. & Хуторской, А.В. (2007) Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Академия, 352 с.

12. Петрук, В.А. (2008) Теоретико – методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти», 37 с.

13. Емельянов, Ю.Н. (1985) Активное социально-психологическое обучение. Л.: Изд-во ЛГУ, 168 с.

References

1. Polozhennia pro orhanizatsiiu profesijnoi pidhotovky osib riadovoho i nachal'nyts'koho skladu Derzhavnoi kryminal'no-vykonavchoi sluzhby Ukrainy: zatv. Nakazom. [Regulations on the organization of vocational training of persons of ordinary and commanding members of the State Criminal-Executive Service of Ukraine: Zatv.] M-va iustytstii vid 08.09.2015r. № 1675/5. [in Ukrainian]
2. Zhukov, Ju.M., Petrovskaja, L.A., □ Rastjannikov, P.V. (1990) *Diagnostika i razvitie kompetentnosti v obshhenii*. [Diagnosis and development of competence in communication.] M: Izd-vo Moskovskogo universiteta. 104s. [in Russian]
3. Andreeva, G.M. (1998) *Social'naja psihologija: ucheb. dlja vysshih uchebnyh zavedenij*. [Social Psychology: Textbook. for higher educational institutions.] M.: Aspekt Press, 376 s. [in Russian]
4. Bodalev, A. A. (1996) *Psihologija obshhenija : izbr. psiholog.* [Psychology of communication: fav. psychologist.] Voronezh : MODJeK, 256 s. [in Russian]
5. Leont'ev, A.A. (2003) *Jazyk i rechevaja dejatel'nost' v obshhej i pedagogicheskoy psihologii: izbr. psiholog.* [Language and speech activity in general and pedagogical psychology: fav. psychologist.] M.: Mosk. psihologo– social'nogo in–ta; Voronezh: MODJeK, 536 s. [in Russian]
6. Lomov, B.F. (1975) *Obshhenie kak problema obshhej psihologii*. [Communication as a problem of general psychology] Metodologicheskie problemy social'noj psihologii. M.: Nauka, S.151–164. [in Russian]
7. Shapar, V.B. (2005) *Suchasnyj tlumachnyj psykhologichnyj slovnyk: blyz'ko 2500 terminiv*. [Modern interpretive psychological dictionary: about 2500 terms] Kh.: Prapor, 640 s. [in Ukrainian]
8. Hymes, D. (1967) Models of the Interaction of Language and Social setting. *Journal of Social Issues*. 23/2. P. 8–28.
9. Zimnjaja, I. A. (1989) *Psihologija obuchenija nerodnomu jaziku*. [Psychology of teaching non-native language] M.: Rus. jaz., 219 s. [in Russian]
10. Zerneckaja, A.A. (2005) *Struktura ponjatija «kommunikativnaja kompetencija»*. [Structure of the concept of "communicative competence"] Russkij jazyk za rubezhom. 1–2. S. 48–51. [in Russian]
11. Kraevskij, V.V. & Hutorskoj, A.V. (2007) *Osnovy obuchenija*. [Fundamentals of Learning] Didaktika i metodika: ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. Zavedenij. M.: Akademija, 352 s. [in Russian]
12. Petruk, V.A. (2008) *Teoretyko – metodychni zasady formuvannia bazovykh profesijnykh kompetentsij u majbutnikh fakhivtsiv tekhnichnykh spetsial'nostej: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ped. nauk: spets. 13.00.04*. [Theoretical and methodical ambushes of formulating basic professional proficiency in Maybutnykh faculties of technical specialties: the author's abstract. dis. on the basis of science. stepped doctor ped. Sciences: spec. 13.00.04] «Teoriia i metodyka profesijnoi osvity», 37 s. [in Ukrainian]
13. Emel'janov, Ju.N. (1985) *Aktivnoe social'no–psihologicheskoe obuchenie*. [Active social and psychological training] L.: Izd-vo LGU, 168 s. [in Russian]

Стаття надійшла до редколегії: 14.08.2018

Ludmila Djachenko

aspirant of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department of
the academician I. Zyazyun, National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, Ukraine
ORCID - 0000-0002-8600-6301
E-mail: djachenko-ludmila@ukr.net

**ROLE OF SUBJECTS IN NATURAL SCIENCES IN FORMING
SCIENTIFIC AND RESEARCH COMPETENCY IN FUTURE LIGHT INDUSTRY
PRODUCTION TECHNOLOGISTS**

Abstract: Modern approaches to forming scientific and research competency in students are viewed in the article; forms and methods to activate student's scientific and research activity in natural sciences are presented as well. A significant role of natural sciences subjects in forming students' experience in scientific and research activity is accentuated. Scientific and research work in natural sciences carries in itself a great potential for improvement of modern specialists' professional training and forming necessary competencies in them.

Key words: scientific and research competency, subjects in natural sciences, project, scientific and research activity, a specialist's professional training.

Людмила Дяченко

здобувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. І.А. Зязюна Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна
ORCID - 0000-0002-8600-6301
E-mail: djachenko-ludmila@ukr.net

**РОЛЬ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ НАУКОВО-
ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТЕХНІКІВ-ТЕХНОЛОГІВ
ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

Анотація: В статті розглянуто сучасні підходи до формування науково-дослідницької компетентності студентської молоді, представлено форми і методи активізації науково-дослідницької діяльності студентів з природничих дисциплін. Акцентовано увагу на значущій ролі дисциплін науково-природничого напрямку у формуванні досвіду науково-дослідницької діяльності. Науково-дослідницька робота з природничих дисциплін несе в собі великий потенціал, який спрямовано на удосконалення професійної підготовки сучасних фахівців та формування в них необхідних компетентностей.

Ключові слова: науково-дослідницька компетентність, природничі науки, проект, науково-дослідницька робота, професійна підготовка фахівців.

© Ludmila Djachenko, 2018

Людмила Дяченко

РОЛЬ ЕСТЕСТВЕННЫХ ДИСЦИПЛИН В ФОРМИРОВАНИИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ТЕХНИКОВ-ТЕХНОЛОГОВ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аннотация: В статье рассмотрены современные подходы к формированию научно-исследовательской компетентности студенческой молодежи, представлены формы и методы активизации научно-исследовательской деятельности студентов по естественным дисциплинам. Акцентируется внимание на значимой роли дисциплин естественнонаправленного направления в формировании опыта научно-исследовательской деятельности. Научно-исследовательская работа по естественным дисциплинам несет в себе большой потенциал, направленный на совершенствование профессиональной подготовки современных специалистов и формирование у них необходимых компетенций.

Ключевые слова: научно-исследовательская компетентность, естественные науки, проект, научно-исследовательская работа, профессиональная подготовка специалистов.

Людмила Дяченко

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“Роль природничих дисциплін у формуванні науково-дослідницької компетентності майбутніх техніків-технологів легкої промисловості”

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Трансформації нашого суспільства від індустріального до інформаційного супроводжуються неабиякими змінами у сфері освіти. Форми та методи навчання, що історично склались, зорієнтовані на засвоєння отриманих знань і є нездатними забезпечити всебічний розвиток здібностей особистості та адаптувати її до стрімкого розвитку науково-технічного прогресу. Модернізація навчального процесу полягає у переході від пасивних форм навчання до активних групових та індивідуальних, пошукової та дослідницької діяльності студентів. Оновлення форм, методів та прийомів навчання повинно бути спрямоване на заміну репродуктивного навчання творчим (продуктивним). Змінюється зміст процесу освіти (навчання) – це вже не отримання знань чи інформації, а формування компетентностей, самореалізація на основі природних здібностей студентів та їхнього розвитку.

Вважають, що компетентнісний підхід зародився у США. Публікацією, що наголосила на цій проблематиці, була стаття McClelland «Тестувати компетентність, а не інтелект». В 1960-1970 р.р. поняття «компетентність» з'являється у світовій науково-педагогічній літературі. Швидка зміна світових подій ставила великі завдання перед освітою, яка не встигала за ними. Нові вимоги до фахівців мали відповідати запитам науково-технічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Великий потенціал для удосконалення професійної підготовки сучасних фахівців та формування в них необхідних компетентностей несе в собі науково-дослідницька робота студентів. У зв'язку з цим питання формування науково-дослідницької компетентності студентської молоді являються предметом вивчення багатьох вчених як вітчизняних, так і зарубіжних: М. Архіпова, Л.Бондаренко, Л. Вишневська, Н. Гловин,

Ю.Єчина, І. Зимня, Л. Ковбасенко, М. Криворучко, А. Максимова, О. Микитюк, А. Нізовцев, Н. Падун, П. Підкасистий, Н. Соловій, А. Степанюк та ін. В науково-педагогічній літературі вченими досліджуються психологічні основи, організаційно-педагогічні умови розвитку дослідницьких умінь студентів, особливості науково-дослідницьких їхніх проєктів та інші аспекти в рамках проблеми формування в навчальному процесі науково-дослідницької компетентності майбутніх фахівців різного профілю.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є висвітлення форм і методів активізації науково-дослідницької діяльності з природничих дисциплін (хімії, біології, екології) майбутніх техніків-технологів легкої промисловості у коледжі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Науково-дослідницька діяльність - це вища форма самоосвітньої діяльності студента. Метою науково-дослідницької роботи є формування наукового світогляду, опанування методологією наукового пошуку. Для її досягнення повинні працювати всі компоненти системи професійної підготовки: спрямованість внутрішньої мотивації студентів на проведення дослідницької діяльності уже з першого курсу, застосування особистісно-діяльнісного підходу до навчання, компетентне управління з боку педагогів щодо розвитку науково-дослідницьких навичок та вмінь.

Вважаємо, що науково-дослідницька компетентність майбутнього техника-технолога легкої промисловості – це інтегративна якість особистості, що визначається знаннями, вміннями та навичками, досвідом діяльності, ціннісним ставленням, особистісними якостями та показує ступінь готовності студента до виконання науково-дослідницької діяльності для вирішення професійно зорієнтованих завдань у

сфері легкої промисловості та виражається в поєднанні мотиваційного, когнітивного, особистісного та діяльнісно-практичного компонентів. Застосовуючи методи наукового пізнання у виконанні дослідницьких завдань, майбутні техніки-технологи мають можливість розвинути свої професійні вміння, самостійність, здатність приймати креативні рішення у виконанні поставлених завдань, а також уміння знаходити нестандартні підходи до вирішення виробничих проблем. Безмежне поле для дослідницької діяльності криється в природничих науках: хімії, біології, екології, оскільки вони взаємопов'язані з життям окремої людини, і з функціонуванням природи (біосфери) та соціуму.

До найбільш ефективних методів навчальної діяльності з природничих дисциплін належать науково-дослідницькі практики. Компетентність до навчально-дослідницької діяльності ґрунтується на вміннях працювати з джерелами інформації, вести спостереження, аналізувати та узагальнювати отриману інформацію, робити висновки, вміти застосовувати навички дослідництва у професійній діяльності.

Науково-дослідницька діяльність студентів здійснюється за різними напрямками: під час навчальних занять з хімії, біології, екології; поза навчальним процесом: участь студентів у науково-організаційних заходах; науковий пошук під час навчальних та виробничих практик; роботи над тематичними проєктами, робота в наукових гуртках чи проблемних групах, а також на факультативних заняттях.

Науково-дослідницька робота під час навчальних занять з використанням активних дослідницьких методів обов'язкова для усіх студентів та є невід'ємним елементом освітнього процесу. Пошук, який передує науковому дослідженню, починається зі стимулювання інтелектуального і творчого мислення. Наприклад, лекція, як-

що вона науково спрямована, повинна носити проблемно-дослідницький характер, під час якої викладач ознайомлює з фундаментальними проблемами поетапно в кожній темі чи розділі. Викладач під час лекції виокремлює певні питання, допомагає знайти способи вирішення різних проблемних ситуацій. Використання елементів бесіди, залучення до діалогу, диспуту, обговорення проблемних питань налаштовує студентів на творче мислення і дає серйозний поштовх на продовження дослідження над певною темою. Отже, науково-дослідницька робота в аудиторній та позааудиторній діяльності вимагає постійно клопіткої розумової праці, розвитку таких особистісних якостей, як наполегливість, внутрішнє прагнення до пізнання нового, розвитку власних можливостей.

Першим етапом підготовки студента до науково-дослідницької роботи є реферативна робота. Навички написання рефератів будуть корисними при підготовці наукових доповідей та звітів про виконану науково-дослідницьку роботу. Впродовж роботи з екологічними проектами студенти усвідомлюють цінність екологічної інформації, вчать виділяти проблему і розуміти її суть. Це сприяє зміні естетичного ставлення до природи на практичне, природоохоронне.

Практичні та лабораторні заняття вчать студентів встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, спостерігати та порівнювати, зіставляти факти, явища природи, виявляти закономірності процесів, висувати гіпотези, обговорювати їх в групі, аналізувати й знаходити можливі рішення проблем. Викладач має змогу показувати майбутнім фахівцям різні шляхи та можливі підходи до вирішення завдань, запропонувати студентам пошуково-дослідницькі задачі тощо.

Одним з найважливіших засобів формування НДК студентів є науково-

дослідницька робота студентів поза навчальним процесом. Вона передбачає участь у роботі предметних наукових гуртків з природничих дисциплін, факультативів, наукових секцій, лабораторій. Члени предметних гуртків готують доповіді до семінарських занять, тематичних круглих столів, розробляють проекти.

Для виявлення творчих здібностей студентів у вирішенні та нестандартному розв'язанні проблем дуже корисним і дієвим є метод проектів. Саме цей метод допомагає розкрити такі особистісні риси, які розвиваються в діяльності і практично не засвоюється вербально. Проектна форма діяльності спрямована на отримання інтегрованих знань із різних сфер науки, техніки, і на основі цього – вирішення конкретної проблеми.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, науково-дослідницька робота з природничих дисциплін несе в собі великий потенціал для удосконалення професійної підготовки сучасних фахівців та формування в них необхідних компетентностей. Уміння і навички дослідницької діяльності безцінні для майбутнього фахівця, оскільки є основою його професійного успіху. Сучасні вимоги до професійної підготовки фахівців роблять науково-дослідницьку роботу студентів важливим фактором удосконалення системи підготовки фахівців для подальшої професійної діяльності.

У подальшому планується розробка авторської моделі формування науково-дослідницької компетентності майбутніх техніків-технологів легкої промисловості у коледжі, розробка якісного методичного забезпечення для: діагностування рівнів сформованості науково-дослідницької компетентності студентів при вивченні природничих дисциплін; виконання, представлення та захисту науково-дослідницьких робіт студентами, яке може бути викори-

стане викладачами освітніх закладів, методистами та студентами як у навальному процесі, так і в позанавчальній діяльності,

General problem setting. Our society's transformation from industrial to information one is accompanied with considerable changes in education. Historically developed forms and methods of teaching are oriented at acquisition of obtained knowledge and cannot ensure a personality's all-rounded development and adapt it to rapid development of scientific and technological progress. Modernizing of teaching process lies in transition from passive forms of learning to active group and individual learning, creative search, and students' research activities. A collective of scientists: O. Karbovanets, N. Kurutz, N. Golub, A. Mayorosh believe that «renovation of forms, methods, ways of teaching should be directed at substitution of reproductive learning by creative (productive) one» [1, p. 80]. The content of training (learning) process is changed – this is not obtaining knowledge or information any longer, but competencies forming, self-realization on the basis of students' natural abilities and their development. Competency is a level of manifestation of a specialist's formation and maturity, his/her professional awareness, knowledge, authority, activity's efficiency.

Research and publications analysis. A great potential for improving the professional training of modern professionals and the formation of their necessary competencies is the scientific research work of students. In this regard, the issues of formation of research competence of student youth are the subject of study of many scientists, both domestic and foreign, teaching practitioners: M. Arkhipova, L. Bondarenko, L. Vishnevskaya, N. Glovin, Yu. Echina, L. Kovbasenko, M. Krivoruchko, A. Maksimova, V. Mikityuk, A. Nizovtsev, N. Padun, P. Pidkasty, N. Solovey, A. Stepaniuc et al. In the scientific and pedagogical literature, the researchers study the

сті, на конкурсах, інтелектуально-виховних заходах, науково-практичних конференціях тощо.

psychological foundations, organizational and pedagogical conditions for the development of students' research skills, the features of students' research projects, and other aspects of the problem of the formation of research specialists of various profiles in the educational process.

The article's aim statement. The aim of the article is to highlight the forms and methods of activating scientific research activities in natural disciplines (chemistry, biology, ecology) of future technologists of light industry technologists in the college.

Main material exposition. It is considered that competency approach appeared in the USA. The publication accentuating this issue was the article by McClelland «To test competence, and not intelligence. In the 1960s – 1970s the notion of «competency» appeared in the world's scientific-and-pedagogic literature. The world was changing rapidly. This set great tasks to education that couldn't catch up with changes. New requirements put forth to specialists had to correspond to needs of scientific and technological progress.

Scientific-and-research practices belong to the most efficient methods of teaching activities. One of the most efficient methods of teaching activities is introduction of research practices to the teaching process. The competency in learning and research activity is based on abilities to work with information sources, to observe, analyze, and consolidate the information obtained, to make conclusions, to be able to apply the research skills in professional activities. Modern approaches to forming research skills in students are united with the same idea: only purposeful, staged, and systematic activity during the whole term of study will enable training a qualified graduate with a well-developed research competency. A student's

research work is developmental in character and activates forming of such competencies as scientific intuitiveness, depth of thought, creative approach to perception of knowledge, its practical application. Students' scientific and research activity is made in different directions: scientific and research activity in classroom; extracurricular scientific and research work; students' participation in scientific and research events; scientific quest at training and production practices; work on thematic projects.

Scientific and research work at training classes with application of active research methods in conducting them is obligatory for all students and is an integral element of education process. A quest preceding a scientific research starts with stimulating of intellectual and creative thinking. For instance, a scientifically oriented lecture should be characterized as problem-and-research and introduce students to fundamental problems by stages in every topic or section. In the course of their lecture a teacher singles out certain problems, assists in search for ways of solving various problem situations. Using elements of discussion, involvement into a dialogue, dispute, discussion of problem issues sets students for creative thinking and causes a considerable impact to continue researching certain issue. For instance, when studying the topic «Carbolic acids» it is reasonable to offer students to conduct independent research on some elements of this topic, like «Research of dependence of carbolic acids' potencies on radical», «Research of soap's washing power in soft and hard water», «Research of washing powers of soap and synthetic washing powders», «Chemistry in cosmetics and perfumery», etc.

Practical and laboratory classes teach students to establish cause-and-consequence connections, to watch and compare, correlate facts and natural phenomena, to discover regularities in processes, to set forth

hypotheses, to discuss them in group, to analyze and find possible solutions of problems. A teacher is able to show future specialists different ways and possible approaches to solving tasks, to offer students various quest and research tasks etc.

A teacher should try to set questions in such a way that they invoke in students opposing thoughts and answers to them should be arrived to in a discussion, instead of being obvious.

One of the most important means of forming scientific and research competency in students is their extracurricular research work. It supposes participating in discussion groups on natural sciences subjects, optional classes, scientific sections, laboratories. Participants of subject groups prepare reports for seminars, thematic discussions, and develop projects. As M. Fitsula says, «For successful operation and results of students' scientific groups, keeping the following basic organizing principles is needed: practicality, willingness, planning, topics' reality, diversity in work methods, stable contingent, taking into account students' interests and abilities, the teacher's high qualification and being interested, succession and forming traditions in work, stimulating, high ideological-and-theoretical level». The author believes that «students' activity in problem-solving groups has much in common with work in scientific groups. It can unite students of different years, and faculties at a university. An object of a scientific research may be a problem studied by the scientific supervisor of the group. An advantage of this form of scientific and research work is a possibility of a deeper and multilateral study of the chosen topic. Problem-solving groups organize meetings with people who come across the problems selected by the group to be studied» [2, p. 318].

At the first stage of getting scientific and research experience students learn to work with information sources (selecting, consolidation, distinguishing the main idea),

prepare reports, abstracts, get acquainted with methods of scientific research etc. There is a very fruitful method when students from different years work on the same problems. This motivates first-year students to work along with senior students, and senior students are motivated to pass experience to first-year students. A great significance for a student's self-evaluation is his/her participating in scientific events: scientific-and-practical conferences, scientific readings, seminars, etc.

The aim of scientific and research work is forming scientific outlook, mastering methodology of scientific research. To attain this goal, all the elements of professional training system must be at work: directing students' inner motivation at conducting research activity starting from the very first year, applying personality-and-activity approach to teaching, competent management on the part of teachers concerning development of research skills and abilities. Thus, scientific and research work in classroom and extracurricular activities calls for continuous and diligent intellectual work, development of such personality traits as persistence, inner strive for learning new things, personal abilities development.

The first stage of preparing a student for scientific and research work is abstract writing. An abstract is essential from scientific-and-informative point of view. The topic of an abstract has to be selected so as to urge solving problem tasks and to be connected with practical activity. The skills in abstract writing will be useful for preparing scientific reports and accounts on performed scientific and research work. When working on ecology projects students realize the value of ecology information, learn to single out a problem and to understand its essence, This enhances the change in attitude to nature from aesthetic to practical, nature-preserving one.

Scientific and research work bears in itself a great potential for improvement

modern specialists' training and forming needed competencies in them. An important link in scientific and research work is writing a science report or an article. A science report is different from an abstract, it has to contain research results, analysis of documents, personal attitudes and conclusions, analysis of a scientific problem. Its contents should evolve in certain sequence: the topic's urgency, the extent of its development in scientific literature, the aim of the publication, the exposition of the author's personal view on the problem, the essence of the research, conclusions.

Theses are laconically formulated main issues of a report. In theses there are given substantiation of the topic, the history of the problem, the selected methods of research (the research part is not provided here), and the research outcomes. All the points should be logically connected. On obtaining skills in abstract writing, or possibly parallel to it, it is necessary to involve students in performing scientific and research work.

Scientific and research activity is the higher form of a student's self-educating activity. Scientific and research work should be closely connected with training process. It facilitates deepening and broadening the teaching content of learning subjects. Organization of scientific and research activity is a long-term process which has to be guided by a teacher. In our opinion, the process of performing scientific and research work, in accordance with logic of scientific research, should take place in the following sequence:

- topic selection;
- working hypothesis development;
- determining the aim and tasks;
- making a plan of the work;
- determining the object and the subject of the research;
- selecting and work with information sources;
- systemizing the gathered material;

- conducting theoretical or applied research;

- performing calculations;
- analyzing the obtained results;
- writing the paper;
- reviewing the work and its completion;
- final editing and outlay;
- defense of the work.

The choice of topic to be researched is of special importance. The topic should be urgent and interesting first of all to the student and it is very important that it shouldn't be imposed on the student, but be selected consciously. The set of topics offered to be researched should be of problematic character, be interesting and urge scientific questx [3].

Natural sciences like chemistry, biology, ecology offer a vast field for research because they are closely connected with both life of a single person and functioning of the nature as a whole (biosphere) and society. A teacher can offer a number of topics which will be interesting for students. It would especially positive if a student chooses topic him/herself. Topics may arise immediately at lectures or practical, laboratory or seminar

classes. Here are a few examples of topics for scientific and research work on chemistry.

Topics for scientific and research work recommended for students studying ecology: «Research of anthropogenic influence on circulation of carbon (nitrogen, phosphorus, oxygen)», «Eutrofication of water bodies: causes and outcomes», «Research of synergic interaction of human global problems and their possible influencing the destiny of mankind», «The current state of Ukraine and ways to improve it», «World problems of fresh water», «Anthropogenic influence on the World ocean», «Research of influence of acid rains on plats», «Demographic problems and biosphere's abilities», «Analysis of B. Commoner's ecology laws», «Population aspects of humankind's evolution», «Research of human interaction with the environment», «Nature preserving aspects in morals of native peoples' existence», «Economic mechanisms in environment preservation», «Influence of industrial exhausts on human health, flora and fauna, soils and bodies of water», «Research of influence of abiotic factors on organisms' activity» and others.

Section	Topics
Alcalines and alkaline metals	Influence of soft and hard water on living matter (human health)
	Determining pH of potable (running, spring) water
Hydrocarbons	Determining quality of honey
Acids	Ortophosphorus acid in foodstuffs and the health of population (a person)
	Influence of acid rains on bio-centers of plants
Albumens	Influence of hard metals on albumens in living matter
Polymers	Research of hygiene properties of natural, artificial, and synthetic fibers
Non-metals	Research of pH in (running, spring, river, waste) water
Natural sources of hydrocarbons	Determining content of hard petroleum products in surface waters of Kharkiv
Indicators	Determining pH environment by means of fluoresce indicators
Structure of organic composites	Research of connection between composition of substances and their properties

Topics for scientific and research work recommended for students studying biology: «Research of interspecies competition on the example of mildew mushrooms», «Analysis of populations' age pyramids in different countries», «Research of polluted air environment in town by means of lichen-indication», «Xenobiotics' cumulative effect in feeding chains», «Bio-indication of a city ecosystem's pollution», «Influence of hard metals on seeds' germinating», «Detection of plants' resistance to soils' salination with sulphur and nitrogen oxides», «Study of washing detergents' influence on water bio-environments», «Use of plant indicators in research of environmental pollution», «Study of vitamins and stimulators' influence on growth of plants», «Role of bacteria in bio-environments», «Role of animals in bio-environments», «Environment's influence on a person's emotional state», «Ecological problems in nutrition», «Research of pine forests' influence on human breathing system», «Hydrobionts' influence on rivers' purification from pollutions» and others.

To detect students' creative abilities in solving and non-standard approaches to problems the projects method is very helpful and useful. It is this method that facilitates disclosing those personality traits that are developed in activities and are virtually not adopted verbally. As O. Kobernyk believes, «it can be applied both at classes and in extracurricular work, it is aimed at attaining students' goals, hence its uniqueness; it forms a number of training and life competencies, hence it's efficient; it forms experience, hence it is irreplaceable. Of special importance is coordinating work organization in the form of stage by stage discussions and presenting the obtained results and of possible ways to introduce them in practice. If short-term projects can be applied at classes on one single subject, long-term ones (from 1 month to a year) devoted to quite a large-scaled or several connected prob-

lems and which are correspondently interdisciplinary, so they are analyzed at extracurricular time» [4, p.87]. The author states, that «a project is a special form of education philosophy. A philosophy of aim and activity, results and achievements, it is acceptable for modern higher education because enables to unite value and content-holding foundations of culture with the process of activity-based socialization process» [4, p.87].

Projects have to be connected with students' interests and be directed at cognitive activity development through practical activity. Ukrainian researchers (I. Yermakov, O. Savchenko, V. Tymenko et al.) accentuate that project activity facilitates forming of creative skills, new type of relationships between a student and teacher based on cooperation. Projects method is aimed at independent work which may be both individual and group activity, and it supposes the use of searching and research methods, work with various sources of information displaying different points of view. Project activity, as no other one, is directed on obtaining integrated knowledge from various spheres of science, technology, and on solving a problem on this foundation.

Conclusions on the research and further research perspectives. Thus, scientific and research work on natural sciences subjects carries in itself a great potential for improvement of modern specialists' professional training and forming needed competencies in them. The skills and abilities in research activity are invaluable for a modern specialist because it is a foundation for his/her professional success. In modern society there is a need in a creative specialist, rather than an operator, in a specialist capable of research, model, and create projects in accordance with demands put forth by time. Current demands for specialists' professional training make students' scientific and research work an important factor of improving specialists training system for further professional growth.

In the future, it is planned to develop an author model for the formation of scientific and research competence of future technologists of light industry in the college, to develop quality methodological support for: diagnosing the levels of research competence of students in the study of natural disciplines; performance, presentation and protection of

research work by students, which can be used by teachers of educational institutions, methodologists and students both in the educational process and in extracurricular activities at competitions, intellectual and educational events, scientific and practical conferences.

Список літератури

1. Карбованець, О., Куруц, Н., Голуб, Н., Майорош, А. (2008) Метод проєктів – сучасна педагогічна технологія навчання освітніх закладів різних рівнів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Педагогіка. Соціальна робота. редкол.: І. В. Козубовська, О. П. Бартош, В. В. Туряниця та ін. Ужгород, Вип. 15. С. 80–83.

2. Фіцула, М.М. (2014) Педагогіка вищої школи : [навч. посіб.]. 2 ге вид., доп. К.:Академвидав, 456 с.

3. Кучерявий, О. Г. (2012) Модульно-розвивальне навчання у вищій школі: аспекти проєктування: монографія. К.: Вид. дім «Слово», 280 с.

4. Коберник, О. М. (2012) Проектна технологія : теорія, історія, практика : монографія. Умань : ПП Жовтий О.О. 161 с.

References

1. Karbovanets', O., Kuruts, N., Holub, N., Mayorosh, A. (2008) *Metod proektiv – suchasna pedahohichna tekhnolohiya navchannya osvitnikh zakladiv*

riznykh rivniv. [The method of projects is the modern pedagogical technology of teaching educational institutions of different levels] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Ser. Pedahohika. Sotsial'na robota. redkol.: I. V. Kozubovs'ka, O. P. Bartosh, V. V. Turyanytsya ta in. Uzhhorod, Vyp. 15. S. 80–83. [in Ukrainian]

2. Fitsula, M. M. (2014) *Pedahohika vyshchoyi shkoly*. [Pedagogy of the Higher School] 2 he vyd., dop. K.: Akademvydav, 456 s. [in Ukrainian]

3. Kucheryavyy, O. H. (2012) *Modul'no-rozvyval'ne navchannya u vyshchiy shkoli: aspekty proektuvannya: monohrafiya*. [Modular-developmental education in high school: aspects of design: monograph] K.: Vyd. dim «Slovo», 280 s. [in Ukrainian]

4. Kobernyk, O. M. (2012) *Proektna tekhnolohiya: teoriya, istoriya, praktyka : monohrafiya*. [Design technology: theory, history, practice: monograph] Uman' : PP Zhovtyy O. O. 161 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 28.07.2018

Лариса Грень

кандидат педагогічних наук доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: mega_lgren@ukr.net

**ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ)
ОСВІТИ ДОНБАСУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЇЇ
РОЗВИТКОМ (кінець XIX – середина 80-х рр. XX ст.)**

Анотація: У статті на основі нормативних документів, історико-педагогічних джерел досліджено розвиток професійної (професійно-технічної) освіти Донбасу кінця XIX – середини 80-х рр. XX ст.; визначено значущість професійної (професійно-технічної) освіти для розвитку промисловості регіону і країни; наведено статистичні дані щодо функціонування професійно-технічних навчальних закладів у Луганській і Донецькій областях; визначено місце та роль професійної (професійно-технічної) освіти Донецького регіону в контексті системи освіти України та особливості державного управління її розвитком кінця XIX – середини 80-х рр. XX ст.

Ключові слова: державне управління, професійна (професійно-технічна) освіта, промисловість, професійно-технічний навчальний заклад, кваліфіковані робітничі кадри.

Larysa Gren'

PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of pedagogy and psychology
of social systems management, National technical University
“Kharkiv polytechnic institute”, Kharkiv, Ukraine.
E-mail: mega_lgren@ukr.net

**HISTORY OF DONBAS VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION'S FOR-
MATION AND PECULIARITIES OF STATE MANAGING ITS DEVELOPMENT
(the end of XIX – the 80s of XX century)**

Abstract: The article provides the analysis of Donbas vocational training's development between the end of the XIX and the 80s of the XX centuries on the basis of analyzing normative documents and historic-and-pedagogic sources; there is disclosed the meaning of vocational training for development of the region's and the state's industry; statistical data concerning functioning of vocational training establishments in Lugansk and Donetsk areas is given; the place and role of vocational training (and technical education) in Donetsk region within the context of the education system of Ukraine and peculiarities of state management of its development between the end of XIX and mid-80s of the XX century are determined.

Key words: state management, vocational training (and technical education), industry, vocational training establishment, qualified workers.

© Лариса Грень, 2018

Лариса Грень

**ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО (ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО) ОБРАЗОВАНИЯ ДОНБАССА И ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ЕГО РАЗВИТИЕМ
(конец XIX – середина 80-х гг. XX ст.)**

Аннотация: В статье на основе нормативных документов, историко-педагогических источников исследовано развитие профессионального (профессионально-технического) образования Донбасса конца XIX – середины 80-х гг. XX ст.; определена значимость профессионального (профессионально-технического) образования для развития промышленности региона и страны; представлены статистические данные относительно функционирования профессионально-технических заведений в Луганской и Донецкой областях; определены место и роль профессионального (профессионально-технического образования) Донецкого региона в контексте системы образования Украины и особенности государственного управления его развитием конца XIX – середины 80-х гг. XX ст.

Ключевые слова: государственное управление, профессиональное (профессионально-техническое) образование, промышленность, профессионально-техническое учебное заведение, квалифицированные рабочие кадры.

Larysa Gren'

An extended abstract of the paper on the subject:

“History of Donbas vocational and technical education’s formation and peculiarities of state managing its development (the end of xix – the 80s of xx century)”

Problem setting. On the break of the XIX – XX centuries there takes place a rapid development of Donbas industry and a significant role in this process belongs to vocational training (and technical education) which in its development enhanced high rates of the region’s industrialization within institutional environment of former USSR.

Recent research and publication analysis. The issue of development and further improvement of Ukraine’s education system has always been within the circle of scientific search by many state management researchers: S. Dombrovska, L. Maiboroda, V. Moroz, V. Lugovoi, L. Puhovska, V Radkevich, V. Sadkovoi, V. Tertychka and others working to improve its condition on the state education level.

Traditionally, the problematics of vocational (and technical) education in native

scientific thought is viewed in historic, pedagogic, economic, state management. The history of formation and evolvement of vocational training and technical education in the researched period (the end of the XIX till the 80s of the XX century) is reflected in the works by S. Batischev, S. Butivschenko, A. Veselov, A.Gorban, V. Glazyrin, V. Grishayeva, I.Klochkov, L. Kostiukevich, M. Krivolapchuk, M. Kuzmenko, I. Likarchuk, Ye. Penkov, M.Puzanov, L. Rubina, M. Rutkevich, Yu.Severov, A. Seletsky, G. Tereschenko, F.Filippov, et al. Worth of attention are dissertation researches by native and foreign scientists: N. Ivantsova [4], O. Kohanko [9], I. Likarchuk [12], P. Karmanov [5], et al. Nevertheless, at present there are no generalizing research on the history of formation and

evolvment of vocational training and technical education in Donbas.

Paper objective. To analyze the history of formation and evolvment of vocational training and technical education in Donbas between the end of the XIX and mid-80s of the XX century on the grounds of normative documents, historic-and-pedagogic sources.

Main material exposition. The history of formation and development of vocational training at Donbas begins from the times of serfdom abolishment, namely, since 1861. Traditionally, this region of Ukraine is considered an industrially developed one. At that time Donbas enterprises were the most powerful and contained the larger part of working class: Petrovsky factory (Yenakievo) – 8,400 workers; the “Union” mine (Makiyivka) – 8,700; steam-engine building factory (Lugansk) – 4,300 workers [8, p.6]. In our opinion, the beginning of vocational training (technical education) in Donbas should be viewed through the prism of mining education, for it was this training that made the foundation of the region’s workers’ training.

Within the context of state management science, it should be noted that the government acting at that time passed in 1888 the first document – the decree “On industrial vocational schools” which determined and stipulated vocational (technical) education on legislative level and in accordance to which three types of industrial vocational schools were established: secondary and lower technical as well as vocational ones [16]. Extrapolating this classification, we can find analogy with modern classification, namely, higher vocational schools (IIIrd of accreditation level), vocational school in corresponding specialty (IIInd accreditation level), and training courses in corresponding direction, professional schools (Ist accreditation level).

The beginning of mining training in Donbas was set in the town of Lisichansk where in 1873 the first steiger vocational

school was opened. Qualified workers for metallurgy and machine-building factories were trained by vocational and lower vocational schools created at the biggest enterprises: Mariupol foundry “Russian Providence”, Yuzivka foundry, Petrovsky state factory, the foundry of Donetsk-Yuriivsk Metallurgy Company, Lugansk steam-engine building factory, Lisichansk state-owned foundry. Along with vocational training schools apprenticeship was applied.

Social cataclysms (the First World War and civil wars) impeded functioning of vocational training and technical education establishments. The main foundations of organizing both common and vocational training and technical education were determined by the Radnarkom (Soviet Commissars Council) Decree of November 9, 1917 “On Appointment of State Commission and People’s Commissariat on vocational training” [17, p. 44].

First FZU (factory workers training schools) in Donbas were opened at Petrovsky foundry and at Sloviansk locomotive depot (1921), Yuzivka foundry, and Lugansk cartridge factory (1922), Toretsk steel and mechanics factory (1923) and other enterprises. Mining schools were opened at Perevalsk Ore Administration in 1923, at Lisichansk mine named after Rukhimovich, at Novoeconomichna mine, and Pershotravneviy (1st-May) Ore Administration [6, p.13]. The first vocational school in Donbas was Seliznevsk mining courses opened on the 24th of May 1920. The Main Committee on vocational training introduced a short-term form of workers’ vocational training (professional courses on main industrial branches: mechanical at Debaltsevo, mining at Grishin, mine-surveying, at Gorlovka, coal-mining machines operators at Almaznyansk area. In 1920, the first vocational school was created in Lugansk [8, pp. 12 – 13]. On October 2, 1940, Presidium of the Supreme Council of the USSR issued Decree No. 37 “On state labor reserves of the

USSR". According to it, there were created three types of vocational establishments: trade schools (RU), railway vocational schools (ZU), industrial-vocational schools (FZU).

Following the passing on the 24th of December 1956 by the USSR Supreme Council of the Law of the USSR "On strengthening schools' connection with life and further development of the USSR system of people's education" all trade, vocational and industrial schools within the State labour resources system were reorganized into city and village vocational training schools. In the law passed by the session of the Supreme Council of the USSR (1969) "On people's education" new education establishments got legal recognition, namely the secondary technical vocational schools. They offered their students both a profession and secondary education. In the 80s years of last century 254 technical vocational schools were operating in Voroshilovgrad (now Lugansk) and Donetsk areas.

Conclusions of the research. The undertaken analysis of formation and evolvement of Donbas vocational training (and technical education) between the end of the XIX and mid-80s of XX century and clarifying the aspect of state management factor enables to make the following conclusions:

Firstly, formation and development of vocational (and technical) training in Donetsk area between the end of the XIX and mid-80s of XX century was taking place within the context of traditions existing at that time, including European traditions. For instance, the proposed vocational (technical) education model to be applied in Donbas, in many respects repeats the Czech model by T. Bat' [24].

Secondly, the distinct stages in vocational training (technical education) in Donbas of the mentioned period are:

1) pre-Soviet period (1861 – 1917) which is characterized by establishing the

foundations for developing first models of vocational training (technical education) system within the context of peculiar economic system's development and the existing institutional conditions;

2) October coup up to the beginning of industrializing (1917 – 1922) – a complete change of the institutional environment did not encourage vocational training (technical education) development, although at this very period the basis of forming legal mechanism of state managing vocational training (professional education) in its modern sense were laid;

3) industrialization – the beginning of the WWII (1923 – 1939) – dynamic development in forming the system of vocational training (technical education) (creation of the network of labor reserves education establishments), the structure of vocational training (technical education) management, forming vocational training's infrastructure, etc.;

4) the end of the 40s of the XX century – restoration of state labor resources education establishments;

5) 60s – 80s of the XX century – passing the "Law on people's education" (legal recognition of new education establishments – secondary vocational schools that granted their students both a profession and secondary education).

The content of the given above conclusions does not cover completely the problematics of formation and evolving of Donbas vocational training (technical education) between the end of the XIX and the mid-80s of the XX century, thus it can be complemented by research in other directions, the most perspective of which, in our opinion, is determining of the place and the role of vocational training in development of Ukraine's labor potential.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», представлена Урядом України 15 вересня 2017 року, визначила показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) країни в цілому. Цілі сталого розвитку – це прийняті всім світом підходи з розвитку, які ми маємо втілювати, виходячи із наших національних і регіональних особливостей і реалій [3, с.177].

Відповідно до глобальних цілей тисячоліття, проблематика освіти України знаходиться на четвертому місці, її ціль – «забезпечити всеохоплюючу і справедливую якісну освіту і заохочувати можливості навчання протягом усього життя для всіх» [23]. У Проєкті-2017 «Стратегії сталого розвитку України до 2030 року» одним із завдань є забезпечення для всього населення впродовж усього життя рівного доступу до недорогої та якісної професійно-технічної та вищої освіти, істотне збільшення кількості молодих і дорослих людей, які володіють затребуваними навичками, зокрема професійно-технічними навичками для працевлаштування, отримання гідної роботи та занять підприємницькою діяльністю» [19].

Важливість питання розвитку професійної (професійно-технічної) освіти також може бути підтверджена фактом її позиціонування в системі трудового потенціалу соціального об'єкту (людина – регіон – держава). На думку В.М. Мороза, «рівень освіченості відображає можливості людей набувати знання і здібності для повноправної та багатогранної участі в житті сучасного суспільства та значимого особистого внеску в це життя, а відповідно й обумовлює розвиток та ефективне використання людського потенціалу» [13, с. 251].

На зламі XIX-XX ст. відбувається динамічний розвиток промисловості Донбасу, і неабияка роль в цьому процесі нале-

жить професійній (професійно-технічній) освіті, розвиток якої сприяв високим темпам індустріалізації регіону у межах інституціонального простору колишнього СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питання розвитку і подальшого удосконалення системи освіти України завжди знаходиться у колі наукових пошуків багатьох дослідників з державного управління: С. Домбровської, Л. Майбороди, В. Мороза, В. Лугового, Л. Пуховської В. Радкевич, В. Садкового, В. Тертички та інших, які працюють над покращенням її стану на державно-освітньому рівні.

Історія становлення і розвитку професійної (професійно-технічної) освіти досліджуваного періоду (кінець XIX – 80-і роки XX ст.) знайшла своє відображення у працях С. Батишева, С. Бутівщенка, А. Веселова, А.Горбаня, В. Глазиріна, В. Гришаєвої, І. Клочкова, Л. Костюкевича, М. Криволапчука, М.Кузьменка, І. Лікарчука, Є. Пенькова, М. Пузанова, Л. Рубіної, М. Руткевича, Ю.Северова, А. Селецького, Г. Терещенка, Ф. Філіппова та інших авторів.

Традиційно проблематика професійної (професійно-технічної) освіти у межах вітчизняної наукової думки розглядається у межах історичної, педагогічної, економічної, державно-управлінської наук. Заслужують на увагу дисертаційні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців: Н. Іванцової «Розвиток професійної робітничої освіти без відриву від виробництва у 1921–1930 рр. в Україні» (07.00.01 – історія України) (висвітлено розвиток професійної робітничої освіти без відриву від виробництва, що здійснювалася в Україні у 1921–1930 рр., обґрунтовано етапи цієї підготовки) [3], О. Коханко «Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969–1994 рр.)» (13.00.01 – загальна педа-

гогіка та історія педагогіки) (розкрито становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969–1994 рр.) [9], І. Лікарчука «Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888–1998 роки)» (13.00.04 – теорія та методика професійної освіти) (досліджено історію професійної підготовки робітничих кадрів в Україні, запропоновано ряд суттєвих уточнень періодизації історії розвитку системи професійної підготовки робітників в Україні) [12], П. Карманова «Професійно-технічна освіта у Східному Сибіру: 1940 – 2000 роки» (07.00.02 – всесвітня історія) (розглянуто становлення та розвиток професійно-технічної освіти Східного Сибіру у 1940–2000 роках) [5], Коробко Л.І. «Державне регулювання системи професійно-технічної освіти в Україні» (25.00.02 – механізми державного управління) (розроблено практичні рекомендації щодо створення Центру розвитку професійно-технічної освіти при Міністерстві освіти і науки України) [7], Кухарчук П.М. «Державно-громадське управління системою професійно-технічної освіти в Україні (регіональний аспект)» (25.00.02 – механізми державного управління) (розроблено модель державно-громадського управління системою професійно-технічної освіти регіону, визначено її основні завдання та запропоновано механізми реалізації) [11], Найда І. В. «Механізми державного регулювання у сфері працевлаштування молодих спеціалістів» (25.00.02 – механізми державного управління) (запропонована модель механізмів державного регулювання у сфері працевлаштування молодих спеціалістів) [15] та інших. Проте на сьогодні не існує узагальнюючих досліджень з історії становлення і розвитку професійної (професійно-технічної) освіти Донбасу, що і визначило мету нашого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На підставі аналізу багатьох джерел було з'ясовано достатньо причин для ґрунтовного аналізу історії становлення професійної освіти Донбасу. На жаль, на сьогодні нема робіт, які б давали змогу зрозуміти еволюцію системи професійно-технічної освіти цього регіону та її вплив на освітню галузь в цілому.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі нормативних документів, історико-педагогічних джерел дослідити розвиток професійної (професійно-технічної) освіти Донбасу кінця ХІХ – середини 80-х рр. ХХ ст., визначити її місце та роль в контексті системи освіти України та особливості державного управління її розвитком у межах інституціонального простору колишнього СРСР.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Історія становлення і розвитку професійної освіти Донбасу бере свій початок від часів скасування кріпацтва, а саме, з 1861 року. Традиційно цей регіон України вважається промислово розвинутим. На той час підприємства Донбасу були найбільш потужними та такими, на яких була зосереджена більша частина робітничого класу: на Петрівському заводі (м. Єнакієво) – 8,400 тис. працівників; шахта «Уніон» (м. Макіївка) – 8,700 тис. працівників; паровозобудівний завод (м. Луганськ) – 4,300 тис. працівників [8, с. 6].

Початок розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в Донбасі, на нашу думку, слід розглядати через призму гірничої освіти, адже саме вона була покладена в основу підготовки робітничих кадрів регіону.

Поява перших професійно-технічних закладів на території України, більша частина якої на той час входила до складу Російської імперії, припадає на другу половину ХІХ століття («у 60-х-70-х роках поза-

минулого віку в Україні існувало лише декілька навчальних закладів такого типу – Єлизаветградське, Київське, Одеське та Севастопольське ремісничі училища» [1, с.38]. «Ці заклади тоді ще не об'єднувалися єдиною системою, підпорядковувались вони різним міністерствам та відомствам, їх діяльність здійснювалась на основі окремого для кожного з них положення або статуту, і самі вони ще не набули широкого розповсюдження» [22, с. 175].

Шахти і заводи Донбасу гостро потребували кваліфікованих, професійно навчених робітників. Саме тому переважна більшість підприємств відкриває професійні навчальні заклади безпосередньо на своєму виробництві – штейгерські училища (готували гірничих техніків), школи ремісничих учнів, ремісничі навчальні майстерні.

Початок гірничій освіті в Донбасі поклало місто Лисичанськ. Наприкінці XIX століття, за дослідженнями Костюкевича Л.М., у 1873 році тут було відкрито перше штейгерське училище, яке стало готувати фахівців для вугільної промисловості. У 1888 році у штейгерській школі в Лисичанську проходили навчання понад 80 учнів. У 1873-1888 роках ця школа випустила понад 120 штейгерів (гірничих техніків), що успішно працювали на вугільних і соляних шахтах Донецького регіону [8, с. 7].

У контексті державно-управлінської науки заслуговує на увагу той факт, що тогочасним урядом у 1888 році було прийнято перший документ – положення «Про промислові училища», який закріпив та визначив професійну (професійно-технічну) освіту на законодавчому рівні і згідно з яким встановлювалося три типи промислових училищ: середні та нижчі технічні та ремісничі [16]. Екстраполюючи цю класифікацію, ми можемо провести умовну аналогію із сучасною класифікацією, а саме: вищі професійні училища (III ступень атестації), професійно-технічне учили-

ще відповідного профілю (II ступень атестації) і навчальні курси певного професійного спрямування, професійні школи (I ступень атестації).

Кваліфікованих робітників для металургійних і машинобудівних заводів готували ремісничі училища і нижчі ремісничі школи, створені при найбільш великих підприємствах: Маріупольському металургійному заводі «Російський провиданс», Юзівському металургійному заводі, Петрівському державному заводі, металургійному заводі Донецько-Юр'ївського металургійного товариства, Луганському паровозобудівному заводі, Лисичанському казенному металургійному заводі.

Єнакіївська реміснича школа була заснована в 1902 році. Повний курс навчання тривав три роки. Учні, які закінчили школу, випускалися із званням «підмайстра». У школу приймалися підлітки у віці 13-15 років, переважно діти майстрів заводу. «Учні отримували елементарну загальноосвітню підготовку: арифметику, російську мову, краснопис, церковнослов'янське читання, Закон Божий, а також спецпредмети. Практичні заняття з ремесла проводилися в майстернях при школі і безпосередньо на заводі» [8, с. 7-8]. Після Жовтневого перевороту «на базі цієї школи 1 листопада 1921 року була створена школа заводського учнівства, перетворена згодом на ремісниче училище № 18, а потім на професійно-технічне училище». У 80-роках XX століття Єнакіївське середнє МіськПТУ № 54 готувало будівельників широкого профілю.

У 1906 році Луганському паровозобудівному заводу у зв'язку з випуском заводом тисячного паровоза Російським товариством машинобудівних заводів було виділено премію у розмірі 150 777 карбованців. Значну частину цієї суми адміністрація витратила на створення при заводі двокласного училища, яке стало готувати для підприємства кваліфікованих токарів, слю-

сарів, ковалів, ливарників, фрезерувальників, вальцівників. Контингент учнів до 1917 року складав близько 400 осіб.

Окрім підготовки робітників в різного типу навчальних закладах, у великих масштабах використовувалося індивідуальне навчання на заводах і фабриках, в майстернях і у кустарів-ремісників. Широко поширеною була праця дітей і підлітків. Підлітки виконували часом найбільш важку і шкідливу роботу у формувальні-ливарних, ковальських і плавильних цехах, на скляних заводах і навіть роботу саней і тягальщиків у вугільних шахтах. Підприємці прагнули як можна довше тримати кожного на положенні учня, сплачували йому при цьому нікчемний заробіток.

На металургійному заводі Донецько-Юр'ївського металургійного товариства (у 80-х рр. XX століття – Комунарський металургійний завод), окрім ремісничої школи, використовувалося учнівство. В учні набирали підлітків не молодше 14 років, а хлопчиків вже з 12 років наймали чорноробами. Розцінки за одні й ті ж роботи були для підлітків на 50 відсотків нижче, ніж для чоловіків [8, с. 10].

На початку XX століття (у 1903-1907 рр.) виник новий тип навчальних закладів професійно-технічного профілю – сільські ремісничі навчальні майстерні. Кадри для сільського господарства у кінці XIX і на початку XX століття на території донецького краю готувала Луганська і Старобельська сільськогосподарські школи, Великоанадольська лісова школа. У 1909 році Старобещевським, Старогнатівським і Більшекаракубським земськими товариствами Катеринославської губернії було закінчено будівництво споруди для сільськогосподарської школи, яка зайнялась підготовкою майбутніх агрономів і щорічно випускала 90 фахівців. У 1932 році школа була перетворена на учбовий комбінат, який за 6 місяців готував трактористів і комбайнерів і

щорічно випускав 480 фахівців для сільського господарства [8, с. 8-9]. Такою була історія Роздольненського сільського ПТУ № 10, що активно функціонувало й у 80-х роках XX ст.

Кількість професійно-технічних навчальних закладів до першої світової війни у Донбасі, як і на теренах всієї України, не відповідала потребам промислового і сільськогосподарського виробництва. Соціальні катаклізми (перша світова і громадянська війни) стали на перешкоді їх функціонування. Новий уряд, що прийшов до влади внаслідок жовтневого перевороту, починає пошуки форм простого і розширеного відтворення робочої сили.

Основоположні документи тогочасного уряду, прийняті в Російській федерації, функціонували і в Україні (до 1922 року наша країна фактично була автономною республікою у складі Російської федерації, а Центральний комітет комуністичної партії (більшовиків) України перебував на правах обласного або губернського комітету в РРФСР), і тому «значна частина законодавчих актів українського уряду базувалася на тих же основних принципах, які були викладені раніше в аналогічних актах уряду Радянської Росії, тобто дублювалися Раднаркомом УРСР. Основні започаткування організації як загальної, так і професійно-технічної освіти були визначені декретом Раднаркому від 9 листопада 1917 року «Про затвердження Державної комісії і Народного комісаріату з профосвіти» [22, с. 174].

У жовтні 1917 року Раднарком видав декрет про 8-годинний робочий день, в якому визначалось, що робочий день для підлітків, що не досягли 18 років, обмежувався 6 годинами. Категорично заборонялася праця дітей до 14 років.

У 1918 році для молоді у віці від 15 до 17 років, працюючої на фабрично-заводських, ремісничих, торгівельно-промислових і інших підприємствах і в ус-

тановах, було введено обов'язкове навчання по 2 години щодня.

У декреті Раднаркому від 20 червня 1919 року «Про заходи щодо поширення професійно-технічних знань» вказувалося, що необхідною умовою підняття продуктивності праці «є поширення в широких народних масах професійно-технічних знань і умінь». Декретом Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду 1919 року навчальні заклади всіх рівнів «як державні, так і громадські та приватні» (у тому числі і професійно-технічного профілю) були підпорядковані Відділу Освіти, перетвореному в Народний Комісаріат Освіти [17, с. 44].

Програма з народної освіти, прийнята на VIII з'їзді у 1919 р., в галузі народної освіти передбачала здійснення наступних заходів: проведення безкоштовної і обов'язкової загальної і політехнічної (що знайомить в теорії і на практиці з усіма головними галузями виробництва) освіти для усіх дітей обох статей до 17 років (п.1); широкий розвиток професійної освіти для осіб 17-річного віку у зв'язку із загальними політехнічними знаннями (п.8).

Створення шкіл фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) для підготовки кваліфікованих робітників в країні припадає на 1920 рік. Перші школи ФЗУ на Донбасі відкрилися при Петрівському металургійному заводі і локомотивному депо станції Слов'янськ (1921г.), Юзівському металургійному заводі та Луганському патронному заводі (1922 р.), Торецькому сталеливарному і механічному заводах (1923 р.), на інших підприємствах. Школи гірничого промислового учнівства відкрилися в Перевальському рудоуправлінні у 1923 році, на Лисичанській шахті імені Рухимовича, при Новоекономічній копальні і Першотравневому рудоуправлінні [6, с. 13].

Установка органів народної освіти на політехнічне навчання робітників втілювалася в життя і знаходила своє відобра-

ження у навчальних планах профтехшкіл, шкіл фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) і різних курсів з підготовки і підвищення кваліфікації робітників як для промисловості, так і для сільського господарства» [8, с. 14].

Першою професійною школою в Донбасі стали Селізнєвські гірничо-заводські курси, відкриті за ініціативою Алчевського районного відділу народної освіти 24 травня 1920 року. Перший випуск відбувся у 1922 році: 26 старших десятників гірничого виробництва. 15 червня 1920 року були відкриті в Єнакієво вечірні п'ятисеместрові курси. Курс навчання складав 2,5 роки. Учні, які закінчили курси, отримували спеціальність молодшого техніка. Слухачів було 65 осіб. У той же час при Горлівському гірничому технікумі розпочала роботу профшкола з підготовки штейгерів.

Найбільш поширеною формою навчання робітників були професійно-технічні школи і курси: єдиної системи підготовки кваліфікованих кадрів ще не існувало. Важкі умови тих років – голод і безробіття, катастрофічне положення промисловості, транспорту і сільського господарства не давали можливості по-справжньому зосередитися на підготовці кадрів. Нормальному ходу зайняття на курсах і у профтехшколах заважали відсутність навчальних посібників, програм, перебої в роботі підприємств порушували проведення практичних занять.

29 липня 1920 року вийшов декрет Раднаркому «Про учбову професійно-технічну повинність», згідно якого до професійно-технічного навчання залучалися робітники у віці від 18 до 40 років. Після закінчення профшколи учні отримували робочу спеціальність. Головним комітетом професійно-технічної освіти була введена короткострокова курсова форма професійно-технічного навчання робітників, яка отримала широке поширення на Донбасі.

Відкрилися професійні курси з основних галузей промисловості: механічні – в Дебальцеве, гірничо-технічні в Гришині, маркшейдерські – у Горлівці, машиністів врубових машин – в Алмазнянському районі». У 1920 році у Луганську створюється перше технічне училище [8, с. 13].

Приділялася увага і підготовці кадрів для сільського господарства. У вересні 1920 року за ініціативою губернського відділу народної освіти в Луганську відкрилося сільськогосподарське училище імені К.А. Тимирязєва, яке після трирічного навчання випускало інструкторів.

Постановою ЦВК і РНК СРСР 1929 року «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти» було визначено три єдині форми підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників у системі індустріально-технічної освіти: шкільне навчання, додаткова (курсова) освіта для зайнятих на виробництві, заочне навчання; два типи освітніх закладів – школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) та нижчі професійно-технічні школи [2, с. 45]. Система фабрично-заводського учнівства залучила до знань сотні тисяч молодих людей: з 1936 року на Донбасі діяли 83 школи ФЗУ, в яких навчалася 18 347 юнаків і дівчат. До шкіл, як правило, вступали юнаки і дівчата з дуже низькою підготовкою. Доводилося значну увагу приділяти загальноосвітнім дисциплінам, часом на шкоду спеціальній підготовці. Тому перед тогочасним урядом постало питання про нову, більш чітку і зручну форму профнавчання.

2 жовтня 1940 року Президія ВР СРСР видала Указ за № 37 «Про державні трудові резерви СРСР». У ньому говорилося: «Завдання подальшого розширення нашої промисловості вимагає постійного припливу нової робочої сили на шахти, копальні, транспорт, фабрики і заводи. Без безперервного поповнення складу робочого класу неможливий успішний розвиток на-

шої промисловості». Було створено три типи навчальних закладів: ремісничі училища (РУ) з дворічним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робочих гірників, металістів, металургів, хіміків, нафтовиків, кваліфікованих робітників для морського і річкового транспорту, підприємств зв'язку; залізничні училища (ЗУ) з дворічним терміном навчання для підготовки помічників машиністів, слюсарів з ремонту паровозів і вагонів, бригадирів з ремонту шляхів і інших робочих професій залізничного транспорту; школи фабрично-заводського навчання (ФЗУ) з шестимісячним терміном для підготовки робочих масових професій, у першу чергу, для вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової промисловості та будівництва.

Знову створене Головне управління трудових резервів (за вказівкою Раднаркомом СРСР) прийняло в листопаді 1940 року в ремісничі й залізничні училища 350 тисяч, а в школи ФЗУ 250 тисяч міської і сільської молоді. Держава взяла на себе цілковите матеріальне забезпечення усіх учнів. Був уведений формений одяг. У Донбасі була створена мережа навчальних закладів трудових резервів [6, с. 14-15]. Навчальні заклади системи державних трудових резервів були створені у Кадіївці, Антрациті, Перевальську, Комунарьську, Краматорську, Амвросіївці, Маріуполі, інших містах Донбасу. Значна частина роботи була виконана з підбору викладачів і майстрів виробничого навчання. На 7 жовтня 1940 року тільки у Донецькій області було рекомендовано на цю роботу 500 кращих резервів при СНК СРСР [6, с. 17]. Під юрисдикцією системи Державних трудових резервів СРСР знаходилися більше 1,5 тис. ремісничих, залізничних училищ, шкіл фабрично-заводського навчання з 602 тис. учнів.

Після Другої світової війни у Донбасі поновлювались і навчальні заклади системи Державних трудових резервів. «На

базі підприємств Наркомата з вугілля було відкрито 10 ремісничих училищ з контингентом учнів 4800 чоловік і 43 школи ФЗУ, в яких готувалось 20 000 робітників масових професій гірничого профілю. Почали працювати ремісничі училища Наркомчормету, де отримували потрібну кваліфікацію металурги, машинобудівники, хіміки, будівельники. Робітників-транспортників стали готувати три залізничні училища [8, с. 22]. Про увагу уряду до навчання і виховання молоді в системі трудових резервів свідчить той історичний факт, що у серпні 1944 року на Донбасі було створено 5 спеціальних ремісничих училищ для дітей-сиріт, батьки яких загинули на війні. До училищ з 4-річним терміном навчання приймалися діти у віці 12-13 років, яким належало отримати 7-класну загальну освіту і професію. Усі витрати з утримання учнів були за рахунок держави.

У містах і селищах передусім відкривались школи ФЗУ, що навчали молодь будівничим професіям. Треба було поновлювати шахти, заводи, будувати житло. Навчання, як правило, поєднувалося з роботою.

З вересня 1943 року (з моменту визволення Донбасу від фашистських загарбників) до 1945 року включно навчальні заклади Донецької і Луганської областей підготували і передали підприємствам 65 000 кваліфікованих робітників.

«Система трудових резервів припинила своє існування після прийняття ВР СРСР 24 грудня 1958 р. Закону СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР» [10, с. 94]. Створення нового типу навчальних закладів – технічних училищ – припадає на 1954 рік. У Донецькій і Луганській областях було організовано 20 таких училищ. У 1961-1963 роках всі училища і школи ФЗУ системи Державних трудових резервів було перетворено на міські й сільські професійно-технічні училища. До них

стали приймати випускників восьмирічної загальноосвітньої школи. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 квітня 1969 року «Про заходи щодо подальшого покращення підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» передбачувалося поступове перетворення всіх професійно-технічних навчальних закладів на училища з 3-4-річним терміном навчання з підготовки кваліфікованих робітників із середньою освітою.

У прийнятому сесією Верховної Ради СРСР (1969 р.) «Законі про народну освіту» отримали правове визнання нові навчальні заклади – середні професійно-технічні училища, що надавали тим, хто вчиться, середню освіту і робочу професію. У 1971-1975 роках навчальні заклади системи професійно-технічної освіти у Донбасі підготували 99 976 кваліфікованих робітників із середньою освітою [8, с. 25]. До кінця 70-х років ця система, керована Державним комітетом СРСР з професійно-технічної освіти, включала більше 7 тис. навчальних закладів: міські та сільські профтехучилища (ПТУ) з 1-2 річним терміном навчання, середні профтехучилища з 3-4-річним терміном навчання, що працювали на базі неповної середньої школи, а також технічні училища (ТУ) з 1-1,5-річним навчання для молоді, яка закінчила 10 (11) клас загальноосвітньої школи і бажає отримати підготовку з однієї з найбільш складних сучасних робітничих професій. Ця наймасовіша форма професійної освіти у міру свого розвитку відповідно до потреб матеріального виробництва і невиробничих галузей (зокрема, сфери обслуговування) охоплювала все більшу частину молоді, що зростала за чисельністю. Якщо в середині 70-х років до ПТУ вступало 14,4% учнів, які закінчили восьмі класи денних шкіл, то до середини 80-х років їхня доля збільшилася майже втричі [21, с. 421]. Створювані

на базі виробничих об'єднань, підприємств, будівництва, організацій на галузевій і між-галузевій основі (у сільській місцевості – на базі агропрома), ці училища були спеціалізовані за групами споріднених професій і тісно пов'язані з базовими підприємствами [20, с. 31-32]. «Переважає правом при зарахуванні в денні ПТУ і технічні училища користувалися сироти, вихованці дитячих будинків, діти інвалідів 1 і 2 груп, звільнені в запас з Радянської Армії і Військово-Морського Флоту; молодь за направленням підприємств, будівництва, радгоспів і колгоспів; діти працівників базових підприємств. Крім того, переважним правом при зарахуванні до гірничих і металургійних ПТУ користувались діти шахтарів і металургів

[6, с. 17]. «...рівень підготовленості робітників до праці, міра їх кваліфікації відігравали у 60-і, а особливо у 70-і роки набагато більшу роль, ніж у попередні десятиліття, коли здійснювався переважно екстенсивний розвиток економіки» [18, с. 11].

У 80-х роках минулого століття 254 професійно-технічні училища функціонували у Ворошиловградській (нині Луганській) і Донецькій областях. У цей період вони підготували 352 640 молодих робітників найрізноманітніших професій – шахтарів, металургів, будівельників, залізничників, працівників служби побуту [20]. Дані про професійно-технічні і технічні училища, що функціонували на Донбасі наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 - Професійно-технічні і технічні училища, що функціонували у Донбасі у 80-рр. XX століття

Профілі	Заклад	Луганська область, кількість закладів	Донецька область, кількість закладів
Гірничий	ТУ	27	30
Металургійний	ТУ	5	-
Будівельний	ТУ	40	46
Машинобудівельний і металевообролювальний	ТУ	9	21
Залізничний	ТУ	1	3
Хімічний	ТУ	5	2
Сільськогосподарський	ТУ	10	13
Енергетичний	ТУ	1	3
Геологорозвідувальний	ТУ	1	-
Вугілля збагачувальний	ТУ	1	-
Сфери обслуговування, торгівлі й побуту	ТУ	14	16
Авторемонтний	ТУ	-	1
Текстильний	ТУ	-	2
Поліграфічний	ТУ	-	1

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведений нами аналіз становлення професійної (професійно-

технічної) освіти Донбасу кінця XIX – середини 80-х рр. XX ст., а також з'ясування визначеного державного управління ним дозволяє нам сформулювати такі висновки:

По-перше, становлення та розвиток професійної (професійно-технічної) освіти Донбасу наприкінці XIX – середини 80-х рр. XX ст. відбувався у межах існуючих на той час традицій, у тому числі і європейських. Наприклад, запропонована до використання на Донбасі модель професійної (професійно-технічної) освіти багато в чому повторює чеську модель Т. Батя [24].

По-друге, найбільш характерними етапами розвитку досліджуваної освіти Донбасу визначеного періоду є:

1) дорадянський період (1861-1917рр.), який характеризується становленням розбудови перших моделей формування системи професійної (професійно-технічної) освіти в контексті особливостей розвитку економічної системи та існуючих інституціональних умов;

2) жовтневий переворот – початок індустріалізації (1917 – 1922 рр.) – докорінна зміна інституціонального простору сприяла розвитку професійної (професійно-технічної) освіти, хоча саме у цей період було закладено основу формування правового механізму державного її управління у сучасному розумінні;

3) індустріалізація – початок Другої світової війни (1923 – 1939 рр.) динамічний розвиток формування системи професійної (професійно-технічної) освіти (створення мережі навчальних закладів трудових резервів), структури управління нею, формування її інфраструктури тощо;

4) кінець 40-х рр. XX ст. – поновлення навчальних закладів системи Державних трудових резервів;

5) 60-ті – початок 80-х рр. XX ст. – прийняття «Закону про народну освіту» (правове визнання нових навчальних закладів – середніх професійно-технічних училищ, що надавали тим, хто вчиться, середню освіту і робочу професію).

Зміст вище наведених висновків не вичерпує проблематики становлення професійної (професійно-технічної) освіти Донбасу кінця XIX – середини 80-х рр. XX ст., тому може бути доповнений у межах інших напрямів наукових пошуків, найбільш перспективними з яких, на нашу думку, є визначення місця та ролі професійної освіти для розвитку трудового потенціалу України.

Список літератури

1. Веселов, А.Н. (1961) Профессио-нально-техническое образование в СССР. Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования. М.: Профтехиздат, 435с.

2. Горбань, А. В. (2012) Становлення та розвиток системи освіти в Україні у 1920-1930-х роках. *Гілея*. Вип. 5 (№ 3). 247 с.

3. Громоздова, Л. В., & Громоздов, В. В. (2017) Глобальні цілі сталого розвитку в регіональній політиці України. *Міжнародна економічна політика*. № 2 (27).

4. Іванцова, Н.І. (2008) Розвиток професійної робітничої освіти без відриву від виробництва у 1921–1930 рр. в Україні: автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01.

Х.: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 20 с.

5. Карманов, П.К. (2004) Профессио-нально-техническое образование В Восточной Сибири: 1940 – 2000 годы: дис... д-ра ист. наук: 07.00.02. Красноярск: Сибирский государственный технологический университет, 297 с.

6. Клочков, И.Д. (1979) Подготовка рабочих широкого профиля в средних профтехучилищах. М.: Педагогика, 192 с.

7. Коробко, Л.І. (2008) Державне регулювання системи професійно-технічної освіти в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Запоріжжя, 20 с.

8. Костюкевич, Л.Н. (1980) Высокое предназначение. Донецк: Донбасс, 151 с.

9. Коханко, О.М. (1995) Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969–1994 рр.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01. К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 299 с.
10. Криволапчук, М.В. (2013) Історія становлення та розвитку системи професійно-технічної освіти України. *Наукові праці* [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Державне управління. Т. 226, Вип. 214. С. 92-96. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2013_226_214_19
11. Кухарчук, П.М. (2009) Державно-громадське управління системою професійно-технічної освіти в Україні (регіональний аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 23 с.
12. Лікарчук, І.Л. (1999) Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888–1998 роки): дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. К.: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 475 с.
13. Мороз, В.М. (2009) Динаміка зміни індексу освіченості населення на Україні як якісна характеристика системи трудового потенціалу країни. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. №2. С. 249–256.
14. Андрощук, Г.О. (1983) Надійність робітничої зміни: Збірник статей. К.: «Молодь», 184 с.
15. Найда, І.В. (2015) Механізми державного регулювання у сфері працевлаштування молодих спеціалістів: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 К.: Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 20 с.
16. Ніколаєва, Т.М. (2005) Роль підприємств України в розвитку професійної освіти (остання третина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. №1. С.82-96.
17. Сластенина В.А. (2004) Педагогика профессионального образования. М: АСАДЕМА, 368с.
18. Пеньков, Е.М., & Северов, Ю.А. (1984) Профтехобразование: актуальные специальные проблемы. *Новое в жизни, науке, технике*. Сер. «Научный коммунизм» № 8 М.: Знание, 64 с.
19. Проект-2017 «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року», http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06optimized.pdf
20. Руткевич, М.Н., & Рубина, Л.Я. (1988) Общественные потребности, система образования, молодёжь. М.: Политиздат, 224 с.
21. Филиппов, Ф.Р. (1985) Социология образования. Народное хозяйство СССР в 1984 г. М. 113 с.
22. Черкашина, О.О. (2011) Передумови становлення професійно-технічної освіти. *Педагогіка та психологія*. Вип. 38. С. 173-182. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_ped2011_38_24
23. [Електронний ресурс] Режим доступу: sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili
24. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.megatour.cz/news/lichnisti-chexii/tomash-batya/>

References

1. Veselov, A.N. (1961) *Professional'no-tekhnicheskoe obrazovanie v SSSR*. [Vocational and technical education in the USSR.] Ocherki po istorii srednego i nizshego proftekhhobrazovaniya M.: Proftekhhizdat, 435 p. [in Russian]
2. Gorban, A.V. (2012). *Stanovlennia ta rozvytok systemy osvity v Ukraini u 1920-1930-kh rokakh*. [Formation and development of the education system in Ukraine in the

1920-1930s.] Hileia. Vip. 5 (No. 3). 247 c. [in Ukrainian]

3. Gromozdova, L.V. & Gromodov V.V. (2017) *Hlobal'ni tsili staloho rozvytku v rehional'nij politytsi Ukrainy*. [Global goals of sustainable development in Ukraine's regional policy] Mizhnarodna ekonomichna polityka. No. 2 (27). [in Ukrainian]

4. Ivantsova, N.I. (2008). *Rozvytok profesijnoi robitnychoi osvity bez vidryvu vid vyrobnytstva u 1921–1930 rr. v Ukraini: avtoref. dys... kand. istor. nauk: 07.00.01*. [Development of professional labor education without interruption from production in 1921-1930 in Ukraine: author's abstract Cand. history Sciences: 07.00.01] Kh.: Kharkivs'kyj natsional'nyj universytet im. V.N. Karazina, 20 p. [in Ukrainian]

5. Karmanov, P.K. (2004) *Professional'no-tehnicheskoe obrazovanie V Vostochnoj Sibiri: 1940 – 2000 gody: dis... d-ra ist. nauk: 07.00.02*. [Vocational and technical education In Eastern Siberia: 1940 - 2000: Dis ... Dr. East. Sciences: 07.00.02.] Krasnoyarsk: Sibirskij gosudarstvennyj tekhnologicheskij universitet, 297 p. [in Russian]

6. Klochkov, I.D. (1979) *Podgotovka rabochih shirokogo profilya v srednih proftekhuchilishchah*. [Training of generalists in secondary vocational schools] M.: Pedagogika, 192 p. [in Russian]

7. Korobko, L.I. (2008) *State regulation of vocational education system in Ukraine: author's abstract. dis ... Candidate state sciences exercise : 25.00.02*. [State regulation of vocational education system in Ukraine: author's abstract. dis ... Candidate state sciences Supervision: 25.00.02.] Zaporozhye, 20 p. [in Ukrainian]

8. Kostyukevich, L.N. (1980) *Vysokoe prednaznachenie*. [High purpose] Doneck: Donbass, 151 p. [in Russian]

9. Kokhanko, O.M. (1995) *Stanovlennia i rozvytok pidhotovky*

kvalifikovanykh robitnychkyh kadriv z seredn'-oiu osvitoiu v Ukraini (1969–1994 rr.): dys... kand. ped. nauk: 13.00.01. [Formation and development of training of skilled workers with secondary education in Ukraine (1969-1994): dissertations. ped Sciences: 13.00.01.] K.: Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 299p. [in Ukrainian]

10. Krivolapchuk, M.V. (2013) *Istoriia stanovlennia ta rozvytku systemy profesijno-tekhnichnoi osvity Ukrainy*. [The History of the Formation and Development of the System of Vocational Education in Ukraine.] Scientific Papers [Petro Mohyla Black Sea State University, Kyiv-Mohyla Academy Complex]. Sir: Governance. Vol. 226, Vip. 214. P. 92-96. Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2013_226_214_19 [in Ukrainian]

11. Kukharchuk, P.M. (2009) *Derzhavno-hromads'ke upravlinnia systemoiu profesijno-tekhnichnoi osvity v Ukraini (rehional'nyj aspekt): avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02*. ["Public-public administration of the system of vocational education in Ukraine (regional aspect)": author's abstract. dis ... Candidate state sciences exercise : 25.00.02.] Kyiv, 23c. [in Ukrainian]

12. Licarchuk, I.L. (1999) *Upravlinnia systemamy pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv v Ukraini: pedahohichnyj aspekt (1888–1998 roky): dys... d-ra ped. nauk: 13.00.04* [Management of the systems of training skilled workers in Ukraine: the pedagogical aspect (1888-1998 years): Dis ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.04.] K.: Instytut pedahohiky i psykholohii profesijnoi osvity APN Ukrainy. 475 p. [in Ukrainian]

13. Moroz, V.M. (2009) *Dynamika zminy indeksu osvichenosti naselennia na Ukraini iak iakisna kharakterystyka systemy trudovoho potentsialu krainy*. [Dynamics of the change of the index of education of the population in Ukraine as a qualitative charac-

teristic of the labor potential of the country] Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. No. 2. pp. 249-256. [in Ukrainian]

14. Androshchuk, H.O. (1983) *Nadiynist' robitnychoyi zminy: Zbirnyk statey*. [Reliability of the Worker's Change: Collection of Articles] K.: «Molod'», 184 p. [in Ukrainian]

15. Nayda, I. V. (2015) *Mekhanizmy derzhavnoho rehulyuvannya u sferi pratsevtashtuvannya molodykh spetsialistiv: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02*. [Mechanisms of state regulation in the field of employment of young specialists: author's abstract. dis ... Candidate state sciences The order: 25.00.02] K.: Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny, 20 p. [in Ukrainian]

16. Nikolayeva, T.M. (2005) *Rol' pidpryyemtsiv Ukrayiny v rozvytku profesiynoyi osvity*. [The role of Ukrainian entrepreneurs in the development of vocational education] Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. №1. P. 82-96. [in Ukrainian]

17. Slastenina, V.A. (2004) *Pedagogika professional'nogo obrazovaniya*. [Pedagogy of professional education.] M: ASADEMA, 368 p. [in Ukrainian]

18. Pen'kov, E.M., & Severov YU.A. (1984) *Proftekhobrazovanie: aktual'nye special'nye problemy*. [Professional Education:

Current Special Problems.] Novoe v zhizni, nauke, tekhnike. Ser. «Nauchnyj kommunizm»; № 8M.: Znanie, 64 p. [in Russian]

19. *Proekt-2017 «Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku»*, [Project 2017 "Strategy of Ukraine's Sustainable Development till 2030"] http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreport/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf [in Ukrainian]

20. Rutkevich, M.N., & Rubina L.YA. (1988) *Obshchestvennye potrebnosti, sistema obrazovaniya, molodyozh'*. [Public needs, education system, youth.] M.: Politizdat, 224 p. [in Russian]

21. Filippov, F.R. (1985) *Sociologiya obrazovaniya*. [Sociology of Education]. Narodnoe hozyajstvo SSSR v 1984 g. M., 113 p. [in Russian]

22. Cherkashyna, O.O. (2011) *Peredumovy stanovlennia profesiino-tekhnichnoi osvity*. [Prerequisites for the formation of vocational education] Pedagogika ta psykholohiia. Vyp. 38. S. 173-182. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2011_38_24 [in Ukrainian]

23. sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili

24. <https://www.megatour.cz/news/lichnisti-chexii/tomash-baty/>

Стаття надійшла до редколегії: 23.07.2018

Kyrylo Boldyrev

Post-graduate student, Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems
Management named after I. Ziaziun, National Technical University
“Kharkov Polytechnic Institute”; Kharkov, Ukraine
E-mail: kirill_boldurev@ukr.net

THE MAIN INNOVATIVE METHODS OF STUDYING DURING THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A PSYCHOLOGIST

Abstract: The article analyzes the main innovative teaching methods that are actively used in modern pedagogical practice. Their significance and place in the modern pedagogical hierarchy, the total amount of time allocated for their direct application in domestic pedagogical programs of psychologist training and the role of student and teacher in realization of innovative teaching methods were considered.

Key words: professional competence, innovative teaching methods, simulation methods, non-imitation methods, game methods, group methods.

Кирило Болдирєв

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. акад. І.А. Зязюна Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: kirill_boldurev@ukr.net

ОСНОВНІ ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА

Анотація: У статті проаналізовано основні інноваційні методи навчання, що активно використовуються у сучасній педагогічній практиці. Досліджено їх значення та місце у сучасній педагогічній ієрархії, визначено загальну кількість відведеного часу на їх пряме застосування у вітчизняних педагогічних програмах підготовки психолога та роль студента і викладача при реалізації інноваційних методів навчання.

Ключові слова: професійна компетентність, інноваційні методи навчання, імітаційні методи, неімітаційні методи, ігрові методи, групові методи.

Кирилл Болдырев

ОСНОВНЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПСИХОЛОГА

Аннотация: В статье проанализированы основные инновационные методы обучения, которые активно используются в современной педагогической практике. Рассмотрено их значение и место в современной педагогической иерархии, определено

общее количество отведенного времени на их прямое применение в отечественных педагогических программах подготовки психолога и роль студента и преподавателя при реализации инновационных методов обучения.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, инновационные методы обучения, имитационные методы, не имитационные методы, игровые методы, групповые методы.

Кирило Болдирев

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“ Основні інноваційні методи навчання під час формування професійної компетентності психолога”

Постановка проблеми. Ефективність застосування інноваційних методів навчання у різні роки оцінювалась по-різному. Проте не можна сказати, що тема використання інноваційних технологій розкрита повністю.

Ефективність підготовки у вищій школі фахівців будь-якого профілю, в тому числі й психологів, та якість їхньої освіти істотною мірою визначаються не тільки змістом освіти, а й застосовуваними методами навчання. Сьогодні в педагогічній теорії та освітній практиці методами навчання прийнято вважати, з одного боку, системну сукупність шляхів, прийомів і засобів формування у студентів знань, умінь і навичок, а з іншого боку – процес взаємодії педагога зі студентами, результатом якого і є передача й засвоєння цих знань, умінь і навичок, передбачених змістом навчання.

Аналіз останніх публікацій питання формування професійної компетентності майбутнього психолога під час вивчення професійно-орієнтованих дисциплін інноваційними методами наразі активно досліджується у наукових працях таких сучасних вчених, як: А. Г. Романовського, А. С. Пономарьова, Н. В. Підбуцької, Л.М. Грень. Сутність методів навчання та підходи до їх класифікації досліджували А. Алексюк, Ю. Бабанський, Н.Бібік, В. Бондар, І. Лернер, В. Лозова, М. Махмудов, Л. Момот, Н. Мойсеюк, В.Паламарчук, І. Підласий, В. Онищук, О.Савченко, М. Скаткін та інші відомі

дидакти [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9].

Огляд раніше не досліджених питань головної теми. Актуальність використання інноваційних методів наразі є досить високою, незважаючи на те, що їх остаточна роль часто є предметом наукової дискусії. У статті ми намагаємось розглянути основні види інноваційних технологій задля подальшого визначення актуального часу для початку їх використання.

Мета дослідження. Проаналізувати всі наявні інноваційні методи задля їх подальшого використання у процесі підготовки майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Методи навчання відіграють надзвичайно важливу роль в організації та здійсненні освітнього процесу, виконуючи такі загальні функції, як освітня, розвивальна та виховна. Вони також виконують мотиваційно-стимулюючу, організаційну, комунікативну та діагностико-коригуючу функції, необхідні для нормального функціонування освітнього процесу.

Метод навчання є сполучною ланкою між визначеною метою і кінцевим результатом. Мету навчання методи реалізують повною мірою, оскільки вони виконують мотиваційну, навчальну, розвивальну, виховну, організаційну функції. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати мету і завдання навчання, досягти відповідних результатів [13]. Основні наявні методи навчання, більшість з яких активно використовується

під час формування професійної компетентності майбутніх психологів, наявні при реалізації багатьох навчальних програм з фахових дисциплін у вітчизняних закладах вищої освіти. Їх активно застосовують викладачі, що навчають психологів на всіх курсах та рівнях, починаючи з початкових і закінчуючи рівнями бакалавра та магістра.

Висновок. Безумовно, ми не можемо виділити тільки якусь одну окрему групу методів, яка найбільш вдало впливає на розвиток професійної компетентності

Problem setting. The effectiveness of the use of innovative teaching methods was evaluated differently in different years. Today, the role and significance of such methods is much higher than before. However, we can not say that the problem of the use of innovative technologies is fully disclosed. Pedagogical researches and discussions on this issue continue. The effectiveness of the training of specialists in any discipline, including psychologists, in the high school, and the quality of their education is largely determined not only by the content of education but also by the methods of teaching used. Today on the one hand, the methods of teaching, a system of collection of ways, methods, skills and meaning of forming students' knowledge are enough considered in pedagogical theory and educational practice. On the other hand the process of interaction between the teacher and the students, the result of which is presented as the transfer and assimilation of these knowledge, skills and abilities, provided by the content of training. Methods of teaching are one of the most important components of the overall structure of the educational process.

Analysis of recent research and publications. The issue of the professional competence forming for a future psychologist during the studying professionally oriented disciplines following the innovative methods is currently investigated in scientific works of such modern scholars as: A. G. Romanovsky, A. S. Ponomarev, N. V. Podbutska,

майбутнього психолога під час вивчення професійно-орієнтованих дисциплін. Проте, на нашу думку, можна звернути увагу та визначити такі методи, що можуть якісно підвищити розвиток професійних навичок студента-психолога, а також, за певної зміни умов їх застосування, можуть значно підвищити результати процесу підготовки майбутнього фахівця-психолога під час вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

L. M. Gravel The essence of teaching methods and approaches to their classification was studied by A. Alekseyuk, Yu Babansky, N. Bibik, V. Bondar, I. Lerner, V. Lozova, M. Makhmutov, L. Momot, N. Moiseyuk, V. Palamarchuk, I. Podlasii, V. Onyshchuk, O. Savchenko, M. Skatkin and other well-known didactics [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9].

Highlighting of previously unresolved parts of the general problem.

The urgency of using innovative methods is quite high, despite the fact that their final role is often the subject of scientific discussion. However, it is sure to say that the issue of determining the time and stages of the formation of professional competence, from which it is expedient to apply them is still not resolved. We are trying on the article to consider the main types of innovative technologies for further determination of the actual time to start using them.

The purpose of the investigation. Analyze all available innovative methods for their further use in the process of preparing future psychologists.

Statement of the main material. Methods of study occupy an extremely important position in the organization and implementation of the educational process, performing such general functions as educational and developmental ones. They also perform motivational-stimulating, organizational, communicative and diagnostic-correcting functions, which are necessary for the normal organizing of the

educational process. Due to their help for students the content of academic disciplines, management of their cognitive activities, intellectual development and the formation of personal qualities occurred.

Therefore, no accidentally S. Bondar emphasizes in the Encyclopedia of Education that from the standpoint of modern pedagogical views, teaching methods are characterized as a multilateral, multidimensional, multi-quality, multifunctional didactic phenomenon. In the development of both the theory of teaching methods and the methods themselves, a significant contribution belongs to such classics of pedagogical science as Y. Komensky, K. Ushinsky, J. Pestalozzi, J. Gerbart, A. Distverg, A. Makarenko, V. Sukhomlinsky and others [10].

Studying methods help to accomplish the educational tasks, particularly during studying professionally oriented disciplines. They enable you to realize, apply in practice, and find the right ways to achieve the desired result of teaching. We consider the formation of the professional competence of the future psychologist as the main goal of the study. For this purpose, it is advisable to explore the basic teaching methods used in the pedagogical practice of teaching students-psychologists, included in the studying of professionally oriented disciplines. For this purpose, we would like to analyze which pedagogical methods are used in the broad sense of education.

It should be instantly noted that today there are different approaches how to interpret the essence of teaching methods especially according to their classification. Thus, K. Ushinsky distinguished two main methods of teaching - synthetic and analytical ones. Furthermore, he saw the great value in such methods as laboratory work, oral and written exercises, work with books, etc [10]. In turn, in the general combination of teaching other scholars distinguish methods in three large groups. 1) The methods of organization and implementation of the educational process

and cognitive activities, which are divided alternatively into verbal, visual and practical. 2) methods of stimulation and motivation of educational and cognitive activity, which includes role and business games, educational discussions, creation and analysis of problem situations, as well as game designing. 3) Methods for controlling, analyzing and evaluating the nature of the studying material and self-monitoring of the effectiveness of educational and cognitive activities. They cover the methods of oral, written and computer testing of knowledge, skills and abilities, as well as self-control of their own educational and cognitive activity of students [11].

There is an approach by which all methods of teaching are divided into non-imitation and imitation. The prime ones can be characterized as being more dependent on the personality of the teacher, while the student acts more as a passive listener. Among the main tools used in the implementation of these methods, ones can distinguish means for activating the student's empirical activity during lectures. Non-simulation teaching methods include a lecture-discussion, a lecture on the consideration of specific situations, a lecture-consultation, a theoretical interview, a method of brainstorming, a method of heuristic questions, an impression method (personal analogy).

Lecture-discussion implies a problematic issue that needs to be discussed. Such a method is relevant at the stage of assimilating the acquired theoretical material for accurately forming the correct conclusions from the studied subject or module on purpose. The nature of the issues that can be presented to the discussion is usually debatable, problematic, and needs to be covered by different points of view.

The lecture on the consideration of the specific situations allows on the final example of pedagogical activity to consider the main aspects of solving a certain problem, which requires the definition of the necessary set of tools, knowledge, skills

gained during the study of theoretical material of a professional direction.

Lecture counseling is intended to propose possible ways to solve certain professional tasks, but this method excludes the early selection of a single model as the only right one. The choice of the most correct and actual ways of solving the current tasks is carried out by the personality of the future specialist who receives the necessary professional competencies.

The method of brainstorming involves the teacher creating the necessary conditions during lecture sessions, in which the student independently sets out presumptively correct ways of solving certain tasks set during the studying process. This method develops an independent thinking and gives the opportunity to choose the necessary tools for further professional activity in the process of theoretical training.

The method of heuristic questions is used in the acquisition of new theoretical material and aims to develop professional skills by finding the right answers and facts through the data that the student has mastered earlier in this specialty and related sciences. Such questions do not involve direct connection with the object of the research, but they are forced through the logical empirical thinking to independently obtain the necessary answers to such questions.

The method of empathy allows you to master the necessary skills and knowledge at the time of comparative analysis of certain phenomena of professional activity with a clear distinction of "positive" and "negative" aspects. This method is relevant and effective in providing certain examples of professional activity during the study and mastering of theoretical knowledge at lecture classes. It conducts a personal analogy and distinguishes the patterns by comparing various examples from previous experience.

Those ones can be called like simulation methods that anticipate carrying out independent cognitive students' activities, during what they can demonstrate and apply

the skills acquired during the studying necessary for the activity of knowledge, skills and abilities. We include in such methods gaming and non-gaming teaching ones. Underneath we mean active learning paths that are used in certain pedagogical situations created by the teacher to test the level of the formation of certain abilities.

Game studying technologies require the formation of a socially active person following the use of non-standard forms of pedagogical interaction. One of these forms is a game as a means of developing the creative potential of a future specialist.

Game studying methods include a resolution of the goal of a particular task, the choice of the necessary training tools, and the definition of ways of cooperation between the teacher and the student. The practical implementation of this method requires already acquired certain knowledge about the subject of activity, and a clear definition of the result of the pedagogical work with the subject and object of study during the doing of a certain task. Game studying methods are very effective and aimed at stimulating independent analytical thinking in different behavior patterns, the most common in practice. They provide a high degree of motivation on the side of the student and his ability to absorb new skills at a high pace. Gaming techniques can provide quality results in a short time slot.

Among the main functions of the game activities, motivational, communicative, developmental, corrective and diagnostic ones should be distinguished. There are the following types of gaming activities: game exercises, discussions, situations, business games, role-playing games, educational games. Each method is not homogeneous and monolithic, but carries a separate content and formative aspect in pedagogical activity.

Gaming exercises can be held as in classes, as they can be the elements of homework. The implementation of such exercises in pedagogical activities involves the development of general mental processes,

performs certain control functions during the assessment, and promotes the active practical application of communication skills. Game exercises include crossword puzzles, rebuses, and quizzes.

Gaming discussions are used to discuss certain controversial or heterogeneous issues by finding a common consensus through an exchange of thoughts, ideas, hypotheses, etc. They promote the development of independent thinking, logical judgment and the ability to choose the best option for solving a particular problem or task on their own. This method improves the skills of independent students' cognition.

The game situation is based on a certain problem, which has several ways of solution. It has a lot in common with the previous method, but this one is more aimed at creating tensions between the theoretical and practical aspects of the material being studied. This method intends to stimulate students to work within the framework of a specific situation created on the base of the knowledge and skills required at the time of implementation of the method. In addition to developing side, this method serves as a certain time-break to remove fatigue and brain tension during studying sessions.

The role-playing game stimulates students to incarnate and re-evaluate their own views, behavior patterns in a particular gaming situation. It promotes understanding of professional tasks from different sides and points of view, develops multidisciplinary thinking and attitudes towards the phenomena of the world around us generally and particularly during professional activities. Such method is used to accelerate the learning of a new educational material, the development of student intelligence, general human qualities and professional competencies. They also note that this kind of activity leads to a more lively relationship between the teacher and the student, in the case when the teacher becomes also the subject of the activity. This contributes to improving the psychological climate of the

classes and raising the level of understanding between the lecturer and the students.

Among the main stages of the role-play, it is necessary to distinguish the preparatory, the actual conduct of the game itself, self-analysis and analysis, evaluation, and summing up.

Business educational game: This studying method involves the compilation and modeling of complex professional tasks, the solution of which requires the provision of decisions and managerial ideas to improve the efficiency of production management or a specific institution. This type of game practice is a connecting link between the educational activity and the professional use of the necessary knowledge, skills and abilities. The business game stimulates independent professional thinking, the ability to manage decisions in difficult situations and conditions, and helps to learn to work on own and to work in a team. Business educational game methods are divided according to the goals and objectives, content of the given situation its nature, the degree of formalization and the content and composition of the playing background.

During the implementation of business training games, modern scholars propose to adhere to the following principles of conduct: the principle of problem, the principle of imitation (creation) of conditions, the principle of diversity, the principle of co-operation between the participants in the business game, the principle of dialogue (between participants).

Separately one we should mention the method of computer business game that is actively gaining popularity. The introduction of such method directly overlaps with the relevance of building of simulation model of professional activity, characterized by a heterogeneous and multifaceted management system. This model is a combination of classical pedagogical tools and modern information technology that includes the using of machine labor and machine programming. Due to the models and tools used during the implementation of this

method, pedagogical programming and forecasting, definition and preparation of future ways of solving certain pedagogical tasks influence directly on the increase of the level of preparation of future professionals in higher educational institutions.

Non-gaming imitation methods include situation (widescreen), micro situation, situation-illustration, situation-problem (situational task), and situation-incident.

Into non-game simulation teaching methods that actively used in the process of training future specialists in psychology, we can include widescreen, problem, illustrative situations, micro situations, case study.

A case-study analysis of the implementation the learning process is currently one of the most common methods used in modern pedagogical practice. It is the most relevant in the process of consolidating the material learned beforehand, in-depth analysis of the acquired knowledge, establishing a connection between the theory mastered by the student and the practice in which he has to demonstrate the necessary competencies. As well, the method of analyzing a particular situation, or the case-study method, is aimed at developing the ability to make the right decisions in conflict, stress, or unpredictable situations, and is not only in the comfort conditions necessary for the best disclosure of the student individual's potential. This method allows increasing the productive activity of the personality, who will enable in the future to be a competitive, highly skilled specialist in his field.

The wide scale situation is the most often used in the training of professional disciplines, most of which are aimed at the practical application of the acquired knowledge, skills in future professional activities. Such disciplines in our opinion can be considered as «self-realization and self-education», "general psychology", "psychology of work". Such situation does not limit its participants in the choice of tools, ways and means to achieve the result, promoting the development of non-standard, creative thinking

The next method is the method of micro situation, which is the complete opposite of the previous one and approaches to its application defined by clear practical conditions and means of professional activity. In spite of the fact that it restricts the potentialities of the subject of activity in a way, the use of such method develops the ability to accurately dispose of the necessary resources, knowledge in deeds during the professional activities in their certain field.

The situation-illustration seeks to develop the ability to describe and characterize clearly the new unknown material for the correct resolution of the problem of research, the formation of urgent tasks addressed to be solved in the practice.

The next method situation noted by us as one of the most relevant methods for shaping the professional competence of a future psychologist is the situation-incident. This method is primarily directed towards the development of independent thinking, which must be manifested in atypical situations that require not only the availability of the necessary knowledge, skills and competences acquired in higher education institutions. The situation differs from the previous ones due to its conditions, which are in contrast to the situation-problems, not charitable for the individual in a sense of who is its subject. Thus, in this way, we can form the professional competence of a psychologist through the presence of a stress factor, which allows us to develop existing competencies and apply them in practice.

Conclusions. The teaching method is the connecting link between the defined goal and the result. The goal of studying is fully implemented through the studying methods, as they perform motivational, educational, developmental, educational, organizational functions. Without corresponding methods of activity, it is impossible to realize the purpose and tasks of training, to achieve the corresponding results [13]. The main available studying methods, most of which are actively used during the formation of the

professional competence of future psychologists, available in the implementation of many curricula for specialized disciplines in native institutions of higher education. They are actively used in teaching of psychologists in all courses and levels, starting with primary and finishing with bachelors and master's degrees. Of course, we can not distinguish only one particular group of methods that influences more successfully within the development of professional competence of a

future psychologist during studying professionally oriented disciplines. However, in our opinion, it is possible to draw attention and identify such methods that can improve qualitatively the development of professional skills of a student psychologist, and with a certain change in the conditions of their application, can significantly improve the results of the training process for a future psychologist through the study of professional- oriented disciplines.

Список літератури

1. Романовський, О.Г., Пономарьов, О.С., Гура, Т.В., Книш, А.Є., & Бондаренко, В.В (2017) Психологія управлінської діяльності лідера: навчальний посібник. Х.: 100 с.

2. Романовський, О. Г., Резнік, С. М., Гура, Т.В., Панфілов, Ю.І, Головешко, Б.Р., & Бондаренко, В.В. (2017) Лідерські якості в професійній діяльності. Х.: НТУ«ХПІ», 143 с.

3. Пряжников, Н.С., & Пряжникова, Е.Ю. (2001) Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М: Издательский центр «Академия», 480 с.

4. Loren, J. Naidoo. (2016) Team OCB, leader charisma, and organizational change: A multilevel study. *The Leadership Quarterly*. Issue 6. p. 869-882

5. Рамуль, К. А. (1965) О психологии ученого и, в частности, ученого-психолога. *Вопросы психологии*. № 6. С. 126—135.

6. Равен, Дж. (2001) Фрагмент книги «Компетентность в современном обществе». *Психологический журнал*. Т. 22. № 4. С. 102—106.

7. Johanna Vuori. (2011) Leadership Frames of Program Directors at Finnish Universities of Applied Sciences. Т.: Tampere University Press, 186 p.

8. Романовський, О.Г., Пономарьов, О.С., Пазиніч, С.М., Черваньова, З.О., & Гайворонська, В.В. (2007) Зміст і

сутність педагогічної діяльності: Навч. посібник. Х.: НТУ «ХПІ», 228 с.

9. Кремінь, В. Г. (2008) Енциклопедія освіти. К.: Юрінком Інтер, 493 с

10. Ушинский, К. Д. (2002) Проблемы педагогики. Львов: Изд-во УРАО, 592 с.

11. Волошук, І. С. (1998) Науково-педагогічні основи формування творчої особистості. К.: Педагогічна думка, 149 с.

12. Тарасова, С. М. (2006) Формування у майбутніх менеджерів фінансово-економічного профілю готовності до управлінської діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград: держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 232 с.

13. Мойсеюк, Н. Є. (2007) Педагогіка: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. 5-е вид., доп. і перероб. К.: Б. в., 656 с.

References

1. Romanovs'kyj, O.H., Ponomar'ov, O.S., Hura, T.V., Knysh, A.Ye., □ Bondarenko, V.V (2017) *Psykhologhiia upravlins'koi diial'nosti lidera: navchal'nyj posibnyk*. [Psychology of Leader's Management: A Manual] Kh.: 100 s. [in Ukrainian]

2. Romanovs'kyj, O. H., Reznik, S. M., Hura, T.V., Panfilov, Yu.I, Holoveshko, B.R., □ Bondarenko, V.V. (2017) *Liders'ki iakosti v profesijnij diial'nosti. Leadership in professional activities* [Leadership in professional activities] Kh.: NTU«KhPI», 143 s. [in Ukrainian]

3. Prjazhnikov, N.S., □ Prjazhnikova, E.Ju. (2001) *Psihologija truda i che-*

lovecheskogo dostoinstva: Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij. [The Psychology of Labor and Human Dignity: Proc. allowance for stud. supreme. training. institutions] M: Izdatel'skij centr «Akademija», 480 s. [in Russian]

4. Loren, J. Naidoo. (2016) Team OCB, leader charisma, and organizational change: A multilevel study. *The Leadership Quarterly*. Issue 6. p. 869-882

5. Ramul', K. A. (1965) О психологии ученого и, в частности, ученого-психолога. [On the psychology of the scientist and, in particular, the scientist-psychologist] *Voprosy psichologii*. № 6. S. 126—135. [in Russian]

6. Raven, Dzh. (2001) *Fragment knigi «Kompetentnost' v sovremennom obshchestve»*. [Fragment of the book "Competence in modern society."] *Psichologicheskij zhurnal*. T. 22. № 4. S. 102—106. [in Russian]

7. Johanna Vuori. (2011) *Leadership Frames of Program Directors at Finnish Universities of Applied Sciences*. T.: Tampere University Press, 186 p.

8. Romanovs'kyj, O.H., Ponomar'ov, O.S., Pazynich, S.M., Chervan'ova, Z.O., □ Hajvorons'ka, V.V. (2007) *Zmist i sutnist' pedahohichnoi diial'nosti: Navch. posibnyk*. [Contents and essence of pedagogical activity: Teaching. manual.] Kh.: NTU «KhPI», 228 s. [in Ukrainian]

9. Kremin', V. H. (2008) *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education] K. : Yurinkom Inter, 493 s. [in Ukrainian]

10. Ushinskij, K. D. (2002) *Problemy pedagogiki*. [The problems of pedagogy] L'vov: Izd-vo URAO, 592 s. [in Ukrainian]

11. Voloschuk, I. S. (1998) *Naukovo-pedahohichni osnovy formuvannia tvorchoi osobystosti*. [Scientific and pedagogical foundations of the formation of a creative person] K. : Pedahohichna dumka, 149 s. [in Ukrainian]

12. Tarasova, S. M. (2006) *Formuvannia u majbutnikh menedzheriv finansovo-ekonomichnoho profilu hotovnosti do upravlins'koi diial'nosti : dys. kand. ped. nauk: 13.00.04*. [Formation of future managers of the financial and economic profile of readiness for management activity: diss. Cand. ped Sciences: 13.00.04] Kirovohrad: derzh. ped. un-t im. V. Vynnychenka, 232 s. [in Ukrainian]

13. Mojseiuk, N. Ye. (2007) *Pedahohika : navch. posibnyk dlia stud. vysch.* [Pedagogics: Teach. tutorial for studio higher tutor shut up 5th species, additional. and processing] navch. zakl. 5-e vyd., dop. i pererob. K.: B. v., 656 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 23.08.2018

Valentina Mikhailichenko

Candidate of Sciences (Philosophy), professor at Pedagogy and Psychology of Social Systems Management Department named after academician I. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkov, Ukraine
E-mail: valentina_be@ukr.net

MODEL OF EFFECIENT LEADERSHIP

Summary. Thus, in studying this problem, we have identified the following approaches to nominating a person to a leader-chief position, which are the basis of a model of efficient leadership and can become a methodological basis for revealing, formation and development of leadership potential while training at a university, namely: personal and reflexive, cognitive and professional, values and motivational, behavioral (organizational and managerial), emotional, communicative.

Key words: leadership, model, efficient leader, leadership potential, chief, invigoration, research, training, development.

Валентина Михайличенко

кандидат філософських наук, професор, кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: valentina_be@ukr.net

МОДЕЛЬ ЭФФЕКТИВНОГО ЛИДЕРСТВА

Анотація: В теперішній час актуальним є моделювання ефективного лідерства та його окремих складових. Результатом подібного роду досліджень стала побудова вельми популярних зараз «ймовірнісних моделей», успішно апробованих в різних країнах. Метою статті є складання моделі ефективного лідерства на основі систематизації інформації щодо різних підходів вивчення проблеми висування в позицію лідера, яка може стати методологічною основою для виявлення і розвитку лідерського потенціалу під час навчання у ВНЗ. Вона включає в себе особистісно-рефлексивний, когнітивно-професійний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий (організаційно-управлінський), емоційний, комунікативний компоненти.

Ключові слова: лідерство, модель, ефективний лідер, лідерський потенціал, керівник, активізація, дослідження, навчання, розвиток.

Валентина Михайличенко

МОДЕЛЬ ЭФФЕКТИВНОГО ЛИДЕРСТВА

Аннотация: В настоящее время актуальным является моделирование эффективного лидерства и его отдельных составляющих. Итогом подобного рода исследований явилось построение весьма популярных в настоящее время «вероятностных моделей», успешно апробированных в разных странах.

© Valentina Mikhailichenko, 2018

Целью статьи является на основе систематизации информации о различных подходах в изучении проблемы выдвижения в позицию лидера составить модель эффективного лидерства, которая может стать методологической основой для выявления и развития лидерского потенциала во время обучения в вузе. Она включает в себя личностно-рефлексивный, когнитивно-профессиональный, ценностно-мотивационный, поведенческий (организационно-управленческий), эмоциональный, коммуникативный компоненты.

Ключевые слова: лидерство, модель, эффективный лидер, лидерский потенциал, руководитель, активизация, исследование, обучение, развитие.

Валентина Михайличенко

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:
“Модель ефективного лідерства”

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В даний час актуальним є моделювання ефективного лідерства та його окремих складових. Підсумком таких досліджень стала побудова вельми популярних «імовірнісних моделей», успішно апробованих в різних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз досліджуваної проблеми дозволяє виявити такі тенденції при побудові моделей лідерства: теорії лідерських рис (Ф.Гальтон, К. Берд, С. Сміт, Д.Крюгер); теорії навколишнього середовища, або ситуативні теорії (Дж. Шнейдер, Е. Хартлі, Л. Картер, П. Пігорс); особистісно-ситуативні теорії (Г. Герт, С. Мілз, К. Кейс); теорії «очікування-взаємодії» (С. джибб); гуманістичні теорії; атрибутивні теорії; теорії «обміну»; «Трансактного аналізу» і трансформаційного лідерства (Дж. Бернс); мотиваційні теорії (А. Маслоу) і ін

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Разом з тим, очевидно, що в рамках будь-якої теорії лідерства можливі і, думається, дуже необхідні конкретизація і пошук причинно-наслідкових зв'язків, залежностей в процесі висування лідерів, виникнення і прояву лідерських функцій.

Мета статті. На основі систематизації інформації щодо різних підходів у вивченні проблеми висування в позицію лідера скласти модель ефективного лідерства, яка може стати методологічною основою для виявлення і розвитку лідерського потенціалу під час навчання у вузі.

Виклад основного матеріалу. Вчені, які вивчають проблему лідерського потенціалу виявили, що ймовірність визнання когось із членів в якості лідера в значній мірі залежить від особистісного чинника. Його питома вага в системі детермінантів лідерства коливалася, за даними вчених, в різних групах від 48% до 82% [12].

Вченими встановлено, що немає такого переліку якостей, володіння якими гарантувало б саме лідерство. Ситуації і завдання мають не менш важливе значення, а група, в якій відбувається лідерство, є не тільки середовищем, а й елементом цього лідерства, часто більш важливим, ніж інші.

Про це переконливо свідчать результати досліджень вітчизняних учених А. Г. Романовського, О. В. Квасник і В. В. Шаполової, які розглядають лідерство також як концентрацію навичок і зусиль лідера, спрямованих на створення і функціонування команди, з якою лідер є нерозривним цілим. Мета лідера, на їхню думку, створення команди, в якій кожен член є самодостатньою особистістю і всі працюють на максимальний результат спільної

справи. Командоутворення, на їхню думку, є необхідною умовою для прояву і реалізації лідерства, а значить, обов'язковою складовою цього поняття [9].

На сьогодні в спеціальній літературі виявлено чимало даних про зв'язок здібностей з ефективністю керівництва, тобто про те, що висунення в лідери обумовлює когнітивно-професійний аспект його потенціалу. Встановлено, що успіх лідера багато в чому залежить від здібностей і вміння вирішувати проблеми та приймати правильні рішення.

Велику роль в становленні лідера відіграє ціннісно-мотиваційний компонент його потенціалу. Прихильність лідера особливим, найбільш привабливим для послідовників цінностям є основою його авторитету, тобто визначальним фактором.

В результаті взаємодії індивідуальних якостей лідера і його завдань виробляється певний стиль поведінки. Цей напрямок в західній літературі називають поведінковим, а у вітчизняній літературі організаційно-управлінським підходом до вивчення механізмів висунення в позицію лідера, характерного для організаційного лідерства. Центральним для нього є ви-

вчення реальних дій лідера-керівника в процесі роботи і їхнього зв'язку з ефективністю керівництва.

Важливою умовою творчого розвитку людини є віра в свої сили, що неможливо без отримання досвіду досягнення і переживання успіху, який є активним формуючим початком. Лідер створює відносини позитивної співпраці між керівником і членами групи, сприятливий вплив емоційного фактора.

Для ефективного лідерства необхідно, щоб соціальний суб'єкт був «комунікативною особистістю», що робить актуальним комунікативний підхід до його вивчення.

Висновки. Таким чином, у вивченні даної проблеми були виділені наступні підходи до висунення в позицію лідера-керівника: а саме: особистісно-рефлексивний, когнітивно-професійний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий (організаційно-управлінський), емоційний, комунікативний. Вони є основою моделі ефективного лідерства і можуть стати методологічною базою розкриття, формування та розвитку лідерського потенціалу під час навчання у вузі.

Problem statement. It is currently typical to model efficient leadership and its components. As a result of such researches, there were constructed quite popular "probabilistic models" which were successfully tested in many countries. A model is a simplified description of a complex phenomenon or process which is usually its miniaturized version or representation. So, this notion means a description or analogy used in order to facilitate visualizing of something inaccessible to immediate observation. Behavior modelling includes observation and description of efficient mechanisms comprising the basis of any achievements. And a complex event or a series of events is broken into separate components enabling to reproduce the initial object in a certain way. The aim of this procedure is to determine the most signifi-

cant elements of thinking and actions needed to attain certain result or reaction. Information transmitted through modelling enhances increasing the volume of knowledge and corresponding skills.

Purpose of the article. On the grounds of systematizing information on various approaches to studying the problem of nominating a person to the leadership position to create a model of efficient leadership which might become a methodological basis for detecting and developing students' leadership potential in the course of their studying at university.

Exposition of the main material. Scientists who study the issue of leadership potential have discovered that the probability of someone being recognized as a leader depends to a large extent on personality factor.

Its share in the leadership determinants system varied in different groups, according to the data obtained, from 48% to 82% [12]. The personality approach to studying the problem of nominating a person to a leadership position supposes that one becomes a leader thanks to a set of certain personality traits. In the US there was developed the “leadership traits” theory which was based on the assumption that leaders are bearers of certain traits and skills that are inborn by character and can be detected regardless of any particular situation or group. This theory is based on analysis of ideal traits of a leader, and in essence, this analysis came down to attempts of detecting a set of desirable or obligatory psychological traits of a personality needed for efficient activity. Hundreds of researches were conducted in this direction (F. Galton, R. Stogdill, R. Mann, W. Bennis, G. Yucle, D. Van Flitt, R. Hogan, R. House, T. Judge with employers) who created an impractically long list of the detected leadership traits.

As a result of conducted research many scientists have accumulated a vast factual material on leadership traits, but soon it turned out that attempts to create an “ideal typical portray” of a leader were a failure. On their basis there was made an unexpected conclusion: the more detailed were the lists of leadership traits the more precisely they coincided with the complete set of personality traits in general. The list of traits itself was disputable – often researchers came to diametrically opposite conclusions even concerning such necessary for a leader traits as volition, intellect, adherence to principle, etc. This was convincingly described by S. Covie [4]. Scientists have determined that there is no such a list of traits possessing which would guarantee leadership itself. Situations and tasks are of the same importance, and the group where leadership takes place is not only an environment but also an element of this leadership, and it is often of more importance than other components.

This is convincingly shown by results of researches made by domestic scientists A.G. Romanovsky, O.V. Kvasnik and V.V.

Shapolova who consider leadership as concentration of a leader’s skills and efforts directed at creating and functioning of a team with whom the leader is an inseparable entity. According to these scientists, the goal of a leader is team making, wherein each participant is a self-sufficient personality and all of them work for maximum result of common cause. Team formation, according to them, is a necessary condition for leadership to manifest and realize itself, and consequently an obligatory component of this notion [9].

Currently, in special literature one can find much data on connection between skills and managerial efficiency, that is of the fact that being nominated as a leader is determined by **cognitive-and-professional aspect** of his/her potential. It has been determined that a leader’s success depends to a large extent on capabilities and skills of problem solving and making correct decisions. Thus, according to materials found in R. Stogdill reference book compiled on the data of 41 researches determining a connection between education and management there is 88% of established positive correlations between the mentioned variables, that is managers posed as quite educated people [13]. There is no doubt that education, first of all special education, is an important condition of leaders’ success in organizing and managerial activity. Nevertheless, world practice of efficient management sometimes presents quite curious exceptions.

F. Fiedler [10] in his work on determining the role of a manager’s intellect in efficiency of their managerial activity developed the **cognitive resource** theory. He paid attention to the following curious contradiction. In real practice of successful selection of managerial personnel the utmost role is played by considering applicants’ intellectual abilities, experience, and competency. At the same time, according to scientific research data, presented in reviews by leading specialists, one discovers quite low correlations between intellectual abilities and managerial efficiency [10, 11, 14].

As early as in the 1960s, American industrial psychologist E. Ghiselli [11] when monitoring groups of managers discovered that the most efficient executives were not those with too high or too low intelligence ratios, but those displaying average indices evaluated by degree of its manifestation. The conclusions by Ghiselli on the whole correlate with the tendency characteristic, according to T. Kono's [5] data, of Japanese management. The scientist draws attention to the fact that students having exclusively high grades at school and at university when employed by Japanese corporation normally do not become top managers there. T. Kono explains this fact by inability on behalf of these people to establish collective activities which is the most significant obstacle for managerial career building in Japanese organizations.

A great role in a leader's formation is played by **values-and-motivation component** of their potential, that is values, motivation, and convictions. Universal values (notions like abundance, justice, goodness, beauty, truth, destiny, and so on) are inherent to any epoch and any nation, but their topicality and hierarchy change with time and are determined by tendencies in society's development. Life values determine ideals, moral norms, a personality's subjective value attitude towards reality and so on. A leader's adherence to special, the most attractive to followers values is the basis of his/her authority, i.e. it's an important factor determining leadership. The value-oriented approach to leadership has become most popular one in the latest decades and it comprises the basis of a number of value theories.

In this connection of interest is the theory by R.L. Krichevskiy which views "values exchange" as a mechanism of leader nominating [6]. According to this concept, it looks as if value characteristics of group members are exchanged for a leader's authority and acceptance – key components of group status which are also important universal values. As a result, as a leader is accepted the person who represents in the greatest extent the traits particularly important for this

group's activity. In the course of interaction the group nominates for a leading position the person who is identified with the rest of the group as possessing the most complete setoff group values. It is for this reason that (s)he makes the greatest impact on subordinates' motivation and satisfaction.

In other words, psychologic content of values exchange lies in mutual satisfaction by participating parties of certain social needs of one another in the course of interaction through mutual proposal by each party of corresponding values. Such view enables to treat the values exchange in leadership as a process extended in time. Appearing within originating interpersonal interaction, values exchange acts as its significant activator. This facilitates further evolvement of intergroup leadership.

In his analysis of values exchange as a leadership mechanism, R.L. Krichevskiy introduces the notion of an individual's value input into group's activity. By value input he understands any useful, that is having some value, and thus working for needs satisfaction of both separate individuals and the "aggregate subject" – a social group, actions, which are addressed to both individual group members and the group as a whole and possess various forms of manifestation. The measure of psychologic reward by a group of its member (including vesting authority, accepting one as a leader) depends on the extent of his/her value input into efficiency of group's functioning.

Theoretical analysis and empiric data enable to determine the correlation between the value input of an individual into group activity and his/her status therein, namely: the more significant the value input of an individual into group activity (causative variable) the higher, correspondently, is their intragroup status (consequential variable). Nevertheless, it should be noted that due to the influence of various factors (personality, group, situational, etc.) the extent of linear interrelation between the mentioned variables may lower considerably. Such are the main elements of value mechanism of nominating

a person for a leading position according to R.L. Krichivskiy, and this mechanism has passed a considerable empiric testing [7].

Of interest also is a model which is classified by specialists as “motivational” because it views a leader’s efficiency as the one determined by the strength of his/her impact on the following variables:

- subordinates’ motivation in general;
- subordinates’ ability of productive performing a task;
- subordinates’ satisfaction with the work process [13].

This model supposes that leader’s behavior motivates subordinates or brings them satisfaction when it clarifies the way of achieving the goal and increases probability of its being achieved by the subordinates. In other words, a leader is seen as a kind of a “motivator” of subordinates’ activity. The “motivation model” contains two common suppositions concerning the probabilities of a leader-cum-manager’s influence on subordinates’ motivation and satisfaction:

- the manager’s behavior is approved by subordinates depending on how this behavior is viewed as either the immediate source of actual satisfaction or as a means of obtaining future satisfaction;
- the manager’s behavior will be of motivational character (i.e. stimulate the increase in employees’ work efforts) to the extent in which it, firstly, puts subordinates’ needs satisfaction into dependence of their efficient performing, and secondly, complements work situation providing employees with resources (such as special training, organizing, support, and reward) needed for efficient accomplishment of a task [13].

To “earn” the leadership status, just value input into the group activity and motivation resource are not enough. It is necessary that the content of this input correspond to the prototypes of leader’s behavior as viewed by group members, i.e. even an efficient “contributor” should be perceived as a leader. According to specialists, to be nominated for a leader’s position other characteristics of a leader’s potential are needed as

well, namely those that facilitate accommodation to the group, situations, and variable conditions.

Within factors-and-analytical concept of leadership, scientists introduce notions of goals and tasks connected with a particular situation which set different criteria of leaders’ personality traits and behavior. N.V. Belyakova researching social and psychological peculiarities of leadership manifestation in student groups noted that it is goals and motives of a group that determine the circumstances of leadership arising. Consequently, the leaders accepted by the group play a significant role in forming and changing the group’s goals, views, as well as structure organization and mutual activity of group members [2].

As a result of the interaction of a leader’s individual traits with the tasks facing him/her, his/her behavior style is formed. This direction in the western literature is called **behavioral**, while in domestic literature it is named organizing-and-managerial approach to the study of mechanisms of nominating one for a leader’s position typical of organizational leadership. The central point in this approach is the study of a leader’s real actions in the course of their work and their connection with managerial efficiency. This issue has attracted considerable attention of researchers for more than half a century and is undoubtedly of practical interest.

The work of a leader-cum-executive is based on interaction with other people and is stressful, rapidly changing, reactive, and stochastic in character. One of his/her important characteristics is the presence of the ability to concentrate on attaining of a goal, overcoming any obstacles; displaying firmness and persistence in actions leading to the goal attaining. They often have to make decisions in a complicated situation when they have to take risks. Efficient leaders can find connections between numerous problems, issues, and opportunities they come across. This supposes using innovations or distributing authority and resources.

A leader-cum-executive's professional activity is based upon permanent influencing their employees to cause them to actions enhancing achievement of success by the organization. In other words, (s)he plans, organizes, motivates, and controls employees, bears responsibility for performing the set tasks, but the immediate work is made mostly by employees. It follows that managerial activity is performed on account of efforts by both the executive and the employees. Consequently, of special importance is perceiving a manager by the group as leader, accepting his/her leader's status and authority. All this attracts followers who think that such a person can be entrusted with their destiny and become his/her "team". The presence of a team indicates that a person is really a leader for group members.

Thus, the role of a leader-cum-executive is decisive in organizing common activity of a group and ensuring its work efficiency. (S)he focuses the main values of the group, is able to perform achievement of a goal by the group and ensure satisfying the needs of group members, their expectations and interests. The personality of a leader and their style of behavior as a dominant person in many respects determine the destiny of each group member and the group as a whole, which means that leaders influence individuals' socialization. At the same time, a leader's style of behavior is also influenced by circumstances, group members, as well as by personality traits of not only the leader themselves, but also their followers'.

It is known that an important condition of a person's successful creative development is the belief in their strengths, which is impossible without obtaining the experience of achieving and experiencing success that is an active formation factor. Achievement of success is obtaining a concrete result deemed significant for an individual. Experiencing joy, satisfaction, recognition smoothers affective reactions and consequences of conflict situations. At the same time, the state of success is a person's emotional satisfaction with an activity's process and results as

well as his/her status and role in the collective [8]. It creates relationships of positive cooperation between the executive and group members, positive influence of the **emotional factor**. Researchers who studied this issue have obtained numerous interesting data on its role in a leader's activity in small groups.

Emotional intellect is treated by scientists as the ability to realize the meaning of emotions and apply this knowledge for analyzing and solving arising problems. It was shown empirically that emotional intellect may act as some foundation, a kind of reference point of leadership inception. It has turned out, that in 50% of respondents who experienced leader's influence to various degrees there took place the coincidence of a high status partner on "emotional issue" with preferring the same partner as an identification object. The emotional preference factor can amplify collective members' identifying themselves with the leader which quite complies with literary data. Thus, Ye.M. Dubovskaya[3] in her research, conducted in youth sport teams, noted the connection between the identification and structural components of leadership. It appeared, that as identification objects emotional leaders considerably (in quantitative aspect) outrun business leaders. But this connection does not have a direct character, it is rather mediated mostly by intermediate cognitive processes connected with emotional intellect and including analysis and filtering incoming information, considering the present situation from the point of view of other group members, etc. These cognitive processes, in their turn, influence the coordination of participants' individual efforts in solving group task and enable to predict which of them is most likely to be nominated for the position of informal leader.

For leadership to be efficient it is necessary that a leader-cum-executive should be a "communicative personality" which makes **communicative aspect** topical in the study of leadership. A leader's activity is performed in the process of interaction with other people, and its success depends considerably on

the culture of its being performed. This is connected with the ability of adequately perceive the communicative situation, to understand people's feelings, to realize the extent of one's influencing them, to recognize the causes of arising difficulties and conflicts. Communication includes psychic and emotional self-regulation that enables to react quickly to changes in the other person's state in the course of interaction, to evaluate the communication partner's psychological attitude, to establish the needed contact, to be able to apply efficient techniques of interpersonal relationships.

The basis of leadership is comprised by the process of interpersonal influence evolving between the leader and their followers, the leader acting as the initiator of these processes that reflects on the changes in behavior, of certain personality traits, attitudes, motivation, and other characteristics of group members. The ultimate goal of influence in leadership is orienting them through psychologic means on solving the tasks set to the group. The strength of the leader's interaction with the followers depends on certain readiness on the followers' part to accept this influence. The followers are able to amplify

or diminish the leader's influence which makes him/her take their opinion into consideration in his/her behavior.

There exist actual communicative technologies which can be efficiently applied in the process of interpersonal interaction. Most modern companies expect a leader to be skilled in coaching employees. A leader uses it in order to disclose the employees' abilities and ensure their attaining the set goals, their development and perfection. Coaching is a style of management which supposes a dialogue and interaction between the leader and the followers and enhances their potential disclosing.

Conclusions. Thus, in studying this problem, there were distinguished the following approaches to nominating a person for a leading and executive position: personality-and-reflexive, cognitive-and-professional, value-and-motivational, behavioral (organizing-and-managerial), emotive, communicative. They are the basis of the model of efficient leadership and may become a methodological foundation for disclosing, shaping and development of leadership potential in students during their training at a university.

References

1. Andreyeva, G.M. (1997) Psychology of social cognizance. M.: 125 p.
2. Belyakova, N.V. (2002) Social-and-psychological peculiarities of leadership manifestation in students groups: Dissertation thesis for candidate of psychological sciences: 19.00.05. M.: 197 p.
3. Dubovskaya, Ye. M. (1984) Leader's influence on peers in youth groups: Dissertation thesis for candidate of psychological sciences: 19.00.05. M.: 182p.
4. Covie, S. (2011) Seven skills of highly efficient people: Powerful instruments of personality development, 6th ed. M.: Alpina Publishers, 374 p.
5. Kono, T. (1987) Strategy and structure of Japanese enterprises: translated from English. Edited by O.S. Vikhansky. M.: Progress PH, 384p.
6. Krichevskiy, R.L. (1985) Psychologic bases of management and leadership in a primary collective: Dissertation thesis for doctor of psychological sciences: 19.00.05. M.: 544p.
7. Krichevskiy, R.L. (2007) Psychology of leadership: teaching aid. M.: Statut PH., 542p.
8. Romanovskiy, A.G., Mikhailichenko, V.Ye., & Gren L.N. (2018) Pedagogy of leadership: monograph. Kh.: Stilizdat PH, 500p.
9. Romanovskiy, A.G., Kvasnik, O.V., & Shapolova V.V. (2016) Tri-vector structure of the notion of leadership. *Materials of the International scientific and practical conference "Innovations in Science, Education and Production of Kazakhstan"*. Kazakhstan: 73 – 77 pp.

10. Fielder, F. & Garcia J. (1987) New approaches to effective leadership: cognitive resource and organizational performance. N.Y.: John Wiley & Sons.

11. Ghiselli Edwin. (1963) Moderating effects and differential reliability and validity. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 47(2), pp. 81 – 86.

12. Hogan, R. (1994) What we know about leadership, efficiency and personality. *American Psychologist*. Vol.49.

13. House, R., Wright, N., & Aditya, J.R. (1997) Cross-cultural research on organizational leadership: a critical analysis and proposed theory. *New perspectives on international industrial/organizational psychology*. San Francisco (CA): Jossey-Bass.

14. Stogdill, R.M. (1948) Personal factors associated with leadership: a survey of literature. *Journal of Psychology*. Vol. 25.

Стаття надійшла до редколегії: 13.08.2018

Lina Zinchenko

Post-graduate student Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems
Management named after I. Zyazyun, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7927-3535
E-mail: likusanka@gmail.com

THE CONCEPT OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY WITHIN THE CONTEXT OF EDUCATING PHYSICAL TRAINING AND SPORTS PROFESSIONALS

Summary: The article provides a look into the concept of responsibility, defines the meaning of professional responsibility, affirms its importance for the students of physical training and sports. To acknowledge the development of the students' professional responsibility during university study, an expert survey was conducted; the experts were offered a questionnaire, compiled specifically to put together a set of professional qualities that characterize a specialist in the field of physical training and sports. Professional responsibility was identified by the experts as one of these qualities. Recommendations in favor of teaching professional responsibility as an imperative quality of a specialist were suggested.

Key words: responsibility, professional responsibility, experts, physical training and sports, students, specialists, training, development.

Ліна Зінченко

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
імені І.А. Зязюна, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-7927-3535
E-mail: likusanka@gmail.com

ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Анотація: Проблема підготовки майбутніх фахівців за своєю значущістю і актуальністю привертає постійну увагу вчених та педагогів, тому що від підготовки фахівців залежить успіх та зростання соціальних, економічних, політичних та освітніх ланок в країні. Правильне виховання майбутнього фахівця обіцяє підвищення загальної культури в суспільстві. На сьогоднішній день вся увага звернена на якісну підготовку майбутніх фахівців, яка не оминула фізичну культуру і спорт.

У статті розглянуто поняття та зміст відповідальності, визначено поняття «професійна відповідальність». Обґрунтовано важливість розвитку професійної відповідальності у майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту. Спеціально для експертів була розроблена та проведена анкета, мета якої визначити важливість розвитку професійної відповідальності на етапі професійної підготовки у майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту. Експертами виділені якості, необхідні фахівцю з фізичної культури і спорту, серед яких вони намагалися визначити місце професійної відповідальності. Також експертами надані рекомендації, щодо формування і розвитку важливої особистісної якості фахівця – професійної відповідальності.

© Lina Zinchenko, 2018

Фахівцю з фізичної культури і спорту вкрай важливо і необхідно мати купу професійних якостей, серед яких є і відповідальність. Відповідальність повинна формуватися й розвиватися як в навчально-виховному процесі під час фахової підготовки, так і безпосередньо протягом їхньої професійної діяльності. Професійна відповідальність кожної людини, причетної до фізичної культури і спорту, відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні, належному функціонуванні та розвитку соціокультурного простору суспільства, в якому відбувається її діяльність.

Ключові слова: відповідальність, професійна відповідальність, експерти, фізична культура і спорт, студенти, фахівці, підготовка, формування, розвиток.

Лина Зинченко

ПОНЯТИЕ «ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ» В КОНТЕКСТЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОРТУ

Аннотация: В статье рассмотрено понятие и содержание ответственности, определено понятие «профессиональная ответственность». Обоснована важность развития профессиональной ответственности у будущих специалистов по физической культуре и спорту. Специально для экспертов была разработана и проведена анкета, цель которой определить важность развития профессиональной ответственности на этапе профессиональной подготовки у будущих специалистов по физической культуре и спорту. Экспертами выделены качества, необходимые специалисту по физической культуре и спорту, среди которых было определено место для профессиональной ответственности. Также экспертами предоставлены рекомендации по формированию и развитию важного личностного качества специалиста – профессиональной ответственности.

Специалисту по физической культуре и спорту крайне важно и необходимо иметь кучу профессиональных качеств, среди которых есть и ответственность. Ответственность должна формироваться и развиваться как в учебно-воспитательном процессе во время профессиональной подготовки, так и непосредственно в течение их профессиональной деятельности. Профессиональная ответственность каждого человека, причастного к физической культуре и спорту, играет чрезвычайно важную роль в формировании, надлежащем функционировании и развитии соціокультурного пространства общества, в котором происходит его деятельность.

Ключевые слова: ответственность, профессиональная ответственность, эксперты, физическая культура и спорт, студенты, специалисты, подготовка, формирование, развитие.

Ліна Зінченко

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“ Поняття «професійна відповідальність» в контексті підготовки фахівців з фізичної культури і спорту ”

Фізична культура і спорт набувають сьогодні все більшого поширення в індивідуальному й суспільному житті людей. Поряд з розвитком фізичної культури і здорового способу життя постійно зро-

стає кількість людей, професійною діяльністю яких стає спорт чи його обслуговування. У зв'язку з цим посилюється й потреба у цільовій підготовці як спортсменів, так і інших фахівців з фізичної куль-

тури і спорту, зростають вимоги до їхніх фізичних кондицій, професійної і соціальної компетентності, до їхнього інтелектуального та загальнокультурного розвитку. Особливої уваги вимагає виховання цих людей, розвиток у них моральних принципів, чіткої системи гуманістичних життєвих цілей і цінностей та почуття особистої відповідальності.

Проблема підготовки майбутніх фахівців за своєю значущістю і актуальністю привертає постійну увагу вчених та педагогів, тому що від них залежить успіх та зростання соціальних, економічних, політичних та освітніх ланок в країні. Правильне виховання майбутнього фахівця обіцяє підвищення загальної культури в суспільстві. На сьогоднішній день вся увага звернена на якісну підготовку фахівців, що не оминула також галузь фізичної культури і спорту.

Фахівець із фізичної культури і спорту несе велику відповідальність за своїх вихованців, це можуть бути спортсмени, любителі якогось виду спорту, звичайні люди, які періодично, або сезонно приходять до спортивної зали, діти, яких привели батьки, та інші. Людина довіряє своє тіло та здоров'я тренеру, так як довіряє їх лікарю. Саме тому, фахівець із фізичної культури і спорту має бути професійно відповідальним.

Феномен відповідальності привертає увагу і виступає предметом дослідження представників різних галузей науки. Філософські погляди на це питання розглядали В. Андрущенко, Г. Йонас, М. Мамардашвілі, О. Ореховський, А. Платонова, О.Плахотний, П. Рікер та інші. З боку психології відповідальність вивчали К. Абулханова-Славська, С. Баранова, О. Костенко, К. Муздибаєв, Л. Орбан-Лембрик, М.Савчин, І. Тимоциук та інші. Вагоме значення має педагогічний аспект відповіда-

льності, цей напрям розглядають відомі дослідники І. Гамула, С. Гончаренко, І.Зязюн, І. Ісаєв, М. Резниченко, О. Романовський, О. Пономарьов, С. Пазиніч та інші. Вивченням питань із підготовки майбутніх фахівців в сфері фізичної культури і спорту займаються відомі дослідники Т.Арабаджи, І. Бех, Н. Борейко, К. Блещунова, А. Горлов, С. Єрмаков, Ж.Козіна, А. Любієв, А. Рочняк, А. Тіняков та інші.

Метою статті є визначити важливість розвитку професійної відповідальності у майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту.

У статті розглянуто поняття та зміст відповідальності, визначено поняття «професійна відповідальність». Обґрунтовано важливість розвитку професійної відповідальності у майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту. Була розроблена та проведена анкета за участю експертів, мета якої визначити важливість розвитку професійної відповідальності на етапі професійної підготовки у майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту. Експертами виділені якості необхідні такому професіоналу, серед яких намагалися визначити місце професійній відповідальності. Також експертами надані рекомендації щодо формування і розвитку професійної відповідальності.

Відповідальність повинна формуватися й розвиватися як під час навчально-виховного процесу фахової підготовки, так і безпосередньо в процесі їхньої професійної діяльності. Професійна відповідальність кожної людини, причетної до фізичної культури і спорту, відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні, належному функціонуванні та розвитку соціокультурного простору суспільства, в якому відбувається її діяльність.

Problem setting. The problem of professional education for the future specialists always remains in the spotlight of scientists and educators, as it lays foundation

for successful growth of a country's social, economic, political, and educational sectors. Applying the right approach to education of

the future specialists ensures successful well-being of the whole society.

In our days, when all academic activities are directed at achieving high-quality training of the future specialists, these efforts also extend to education in the area of physical training and sports. Quality training in this field is critically important because it deals with human health -- the value that cannot be purchased, but can be obtained and preserved by means of continuous physical activity and smart approaches to dealing with internal and external factors that may influence it. A specialist in the field of physical training and sports bears full responsibility for the people he/she works with, whether they are professional sportsmen or amateurs, children brought to sport classes by their parents or just occasional visitors of sport grounds and gyms. The client has to trust his/her body and health to the coach, just like we trust our doctors. This is why specialists in the field of physical training and sports must realize professional responsibility for everything they do at their working places.

Recent research and publications analysis. During the recent decades, the concept of responsibility has been an object of thorough scientific study in a number of research areas. It was described in the works of philosophers V. Andruschenko, H.Jonas, M. Mamardashvili, O. Orehovsky, A. Platonova, O. Plahotniy, P. Rieker and others. From the point of view of psychology, the concept of responsibility was studied by K. Abulhanova-Slavskaya, S. Baranova, K. Mudzibayev, L. Orban-Lembryk, M. Savchin, O. Kostenko, I. Tymoschuk and others. The pedagogical aspect of the phenomenon has been in the center of attention of prominent scholars I. Gamula, S. Goncharenko, I. Zyazyun, I. Isayev, M. Reznichenko, O. Romanovskiy, O. Ponomaryov, S. Pazynich and others. The problems of educating specialists of physical training and sports have been highlighted by T. Arabaci, I. Beh, N. Boreyko, K. Bleschunova, A. Gorlov, S. Yermakov, G. Kozina, V. Labskir,

A. Liubiyev, A. Rochnyak, A. Tinyakov and others.

Paper objective is to attest the need to develop professional responsibility of the students specializing in physical training and sports.

To accomplish the goal of the research, a questionnaire was developed and suggested to thirty experts in the field: teachers of Physical Training and Sports Department and professional sport coaches of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute». The questionnaire contained questions which helped determine the importance of teaching professional responsibility to students specializing in physical training and sports.

The first question of the questionnaire was: «How would you define professional responsibility?» The answers provided by the respondents helped the authors of the research define professional responsibility as an integrated quality of individual that allows a person to understand the essence and significance of their professional activity, which involves understanding and competent execution of their professional duties and commitment to achieving results of their actions and decisions.

The second question of the questionnaire requested the experts to range a dozen of personality qualities, which are professionally necessary to every specialist in the field of physical training and sports, in order of importance. The ten qualities had been selected by the experts during a preceding experiment, which involved assessment of eighty personality qualities and selecting the most important qualities for successful performance of professional duties by specialists working in the field of physical training and sports. The experts selected the following qualities, in ascending order of importance, by the scale from one to ten:

- purposefulness;
- will;
- competence;
- educability;
- reflexivity;

- diligence;
- discipline;
- professional responsibility;
- creativity;
- charisma.

The resulting selection of personal qualities shows that professional responsibility, which acquired the best result of 2,4%, is the most significant quality for every specialist working in the field of physical training and sports.

In her research of the concept of responsibility, S. Buksha suggested that “professional responsibility of a specialist is not a newly acquired quality, but a new level of personal responsibility, which was recognized and accepted voluntarily and directs a person to responsible execution of his/her professional duties that involve strengthening and maintaining health of hi/her students”. Professional responsibility is an acquired personal quality that can only be developed in course of professional activity; it manifests itself in the ability to make informed decisions, exercise perseverance and integrity in their implementation, and be responsible for their results and consequences. A specialist in the field of physical training and sports, or a sports coach, carries great responsibility for the health of his/her students or athletes, as well as for their sports training. A coach assumes the responsibility to lead the athletes to the goal of achieving certain sport results. A coach must perfectly know the features and specifics of the sport he/she teaches, as well as the strategies, tactics and methods of honest competition for the goal of victory. A coach must also know and understand general methods of teaching and training activities for athletes. All these factors together reasoned the experts’ choice of professional responsibility as the principal quality of a specialist in the field of physical training and sports.

The second significant quality, as stated by the experts, is purposefulness, which acquired the result of 3,6% in their assessment. N. Levitov defines purposeful-

ness as “conscious intention of an individual to achieve an immediate or a long-time goal”. This personality quality is crucially important for successful implementation of goals in professional and everyday life. A specialist in the field of physical training and sports who has this quality, is not afraid to put high straps in his professional tasks; he confidently overcomes difficulties and solves problems.

The third position in significance takes such personal quality as «will» with the result of 4,5%. The principal component of this quality is the act of conscious decision-making. One can fully agree with the opinion of S. Serednya, who believes that «will is not an abstract power, but rather a consciously directed activity of an individual. Will is an internal mental activity associated with the choice of motives, desire to achieve goals, efforts to overcome obstacles, mobilization of internal tensions, decision-making ability, control of behavioral reactions. All these factors are characteristic elements of will.» An individual exercising volitional actions, opposes impulsive desires. This is why it is very important for a specialist in physical training and sports to be a volitional person.

The result of 5,1% provided the fourth place to another necessary quality for a specialist in physical training and sports: charisma. According to O. Nestulya, «charisma is the personal quality that stands out from the usual characteristics or standards, and so it is perceived as a God's gift». Charisma is perceived by others as a property or talent that provides respect to the person and guarantees unconditional faith of others in the person's possibilities. For a coach working with people, charisma is a very important quality, which is capable of attracting and keeping other people's attention on them.

The next necessary quality of a specialist in physical training and sports is competence, which acquired 5,2%, according to the experts' evaluation. Competence is a dynamic compound of knowledge, skills, opinions, types of thinking, philosophic outlook, social skills, and moral and ethical values. It deter-

mines person's ability to successfully carry out professional activities and develops with time as a result of learning and accumulated experience. The competence of a specialist in physical training and sports can be regarded as a grade of his/her qualification, which allows the specialist to successfully solve professional tasks.

The sixth necessary quality of a specialist working in the field of physical training and sports is educability (the ability to acquire knowledge). It manifests itself through a person's general abilities, by reflecting the person's cognitive activity and the ability to assimilate new knowledge. This quality, which scored 5,5% during the research, is necessary for the specialist because every coach must always keep current with the latest events and innovations in their professional area of interest. A good specialist must devote time to searching, studying and monitoring new information.

The seventh place in the one-to-ten scale was divided between two qualities, which scored 6,9% each: reflexivity and diligence. Reflexivity manifests itself in high level of self-consciousness and in the person's willingness to assess, analyze and correct his/her behavior, lifestyle and social communication. A specialist in the field of physical training and sports should resort to reflexive consciousness and comprehend the experiences of individual actions and reflect on the meaning of life.

The other quality which also acquired the score of 6,9%, diligence, is a moral quality of individual which is characterized by perseverance, diligent work and study, rational disposal of time, and reflection of his/her own actions, avoiding laziness and idleness.

The eight quality selected by the experts was **creativity** (7,5%). It is a necessary trait which allows the specialist in the field of physical training and sports to express his/her creativity, such as coming up with innovative ideas for the training process, aiming to ensure that the best results are obtained.

The last quality among those selected by the experts was discipline (9,66%). With time, this trait of character turns into a habit; it becomes a stable inclination to observe certain rules at work and norms of behavior in social life. This quality is important for everyone, not only in professional activity, but also in daily life.

The next question in the questionnaire suggested to the experts was: «Which quality, in your opinion, is missing in the above list?» The experts named the following qualities:

- Leadership (36%), which is defined as the influence of someone's personal authority on the behavior of other people;
- Communicability (35%), or a set of essential, relatively stable personality traits that facilitates successful reception, understanding, assimilation, use and transmission of information;
- Tolerance (14%), which means: liberal attitude to another worldview, lifestyle, behavior and customs;
- Pedagogical expertise (10%), a complex of personality traits which ensures high level of self-organization of professional activity on a reflexive basis;
- Other qualities (5%).

Answering the next question, 100% of respondents agreed that professional responsibility is an innate quality that is developed with time: in course of study and later, during professional activity of the specialist.

The experts suggested the following ways and methods to help develop professional responsibility:

- 1) to exercise against fatigue;
- 2) to regularly organize team games;
- 3) to carry out the day's routine;
- 4) to keep a sports diary;
- 5) to attract students to participate in a variety of sport games and events; to give them various assignments where they can demonstrate their responsibility;
- 6) to introduce a new discipline, called «Professional responsibility of a

specialist in the field of physical training and sports», into the curriculum; and

7) to introduce into plans of various academic disciplines a class/a lecture, where the concept of responsibility will be discussed.

Conclusions of the research The results of the research have demonstrated that a specialist working in the field of physical training and sports needs to have a number of significant professional qualities, among which responsibility is one of the most important qualities. Professional responsibility should be formed and

developed both, in the process of professional training and directly in the process of professional activity. Professional responsibility of everyone involved in the sphere of physical training and sports, plays an important role in the formation, proper functioning and development of the socio-cultural space of the social environment, in which these activities take place.

The results obtained during the experiment will be applied in the dissertation study.

Список літератури

1. Алексеєнко, Т. Ф. (2008) Відповідальність особистості. *Енциклопедія освіти*. Головний ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер.

2. Бореєко, Н. Ю. (2011) Разработка системы физического воспитания для высших технических учебных заведений. *Физическое воспитание студентов*. №2. С. 14-18.

3. Зінченко, Л. В., Пономарьов, О.С. (2018) Відповідальність у сфері фізичної культури і спорту: Навчально-методичний посібник. Х.: Водний спектр Джи-Ем-Пі, 70 с.

4. Йонас, Г. (2001) Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ. Лібра, 400 с.

5. Пономарьов, О. С., Серєда, Н. В., Чеботарьов, М. К. (2013) Відповідальність як педагогічна категорія: навч.-метод. посіб. Х.: Вид-во Підручник НТУ «ХПІ», 172 с.

6. Пономарьов, О. С., Чеботарьов, М. К. (2012) Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч.-метод. посібник. Х.: Вид-во Підручник НТУ «ХПІ», 220 с.

7. Рікер, П. (2002) Концепт відповідальності: Концепт семантичного аналізу. *Право і справедливість*. Пер. з фр. Київ. Дух і Літера, С. 42-71.

8. Романовського, О.Г., Пономарьова О.С. (2011) Формування психологічної готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності: монографія. Х.: Видавець Савчук О.О., НТУ «ХПІ». 336с.

References

1. Aleksieienko, T. F. (2008) *Vidpovidal'nist' osobystosti*. [Responsibility of the person] *Entsyklopediia osvity*. Holovnyj red. V. H. Kremen'. K. : Yurinkom Inter. [in Ukrainian]

2. Boreiko, N. Yu. (2011) *Razrabotka systemy fyzycheskoho vospytanyia dlia vysshyykh tekhnicheskyykh uchebnykh zavedeniy*. [Development of a system of physical education for higher technical educational institutions] *Fyzycheskoe vospytanye studentov*. №2. S. 14-18. [in Russian]

3. Zinchenko, L. V., Ponomarov, O. S. (2018) *Vidpovidalnist u sferi fizychnoi kultury i sportu: Navchalno-metodychnyi posibnyk*. [Responsibilities in the field of physical culture and sports: Educational and methodical manual] Kh.: Vodnyi spektr Dzhi-Em-Pi, 70 s. [in Ukrainian]

4. Yonas, H. (2001) *Pryntsyp vidpovidalnosti: U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii*. [Principle of Responsibility: In Search of Ethics for Technological Civilization] Kyiv. Libra., 400 s. [in Ukrainian]

5. Ponomarov, O.S., Sereda, N.V., Chebotarov, M.K. (2013) *Vidpovidalnist yak pedahohichna katehoriia: navch.-metod. posib.* [Responsibility as a pedagogical category: teaching method. manual] Kh.: Vyd-vo Pidruchnyk NTU «KhPI», 172 s. [in Ukrainian]

6. Ponomarov, O. S., Chebotarov, M. K. (2012) *Vidpovidalnist v systemi profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia: navch.-metod. posibnyk.* [Responsibility in the system of professional competence of a specialist: teaching method. manual] Kh.: Vyd-vo Pidruchnyk NTU «KhPI», 220 s. [in Ukrainian]

7. Riker, P. (2002) *Kontsept vidpovidalnosti: Kontsept semantychnoho analizu.* [Concept of Responsibility: The Concept of Semantic Analysis] Pravo i spravedlyvist. Per. z fr. Kyiv. Dukh i Litera., S. 42-71. [in Ukrainian]

8. Romanovskoho, O.H., Ponomarova O.S. (2011) *Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv do profesiinoi diialnosti: monohrafiia.* [Formation of psychological readiness of future specialists for professional activity: monograph] Kh.: Vydavets Savchuk O.O., NTU «KhPI», 336s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 15.08.2018

Світлана Міщенко

кандидат педагогічних наук, викладач вищої категорії, викладач-методист,
заступник директора Харківського машинобудівного коледжу, Харків, Україна

Анатолій Долгарєв

доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
Національного технічного університету «Харківський
політехнічний інститут», Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНИХ СКЛАДОВИХ РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: Розглянуто питання сутності та змісту понять «духовність» та «відповідальність», вказано на їхнє місце у структурі життєвої компетентності. Показано умови, які сприяють розвитку духовності та формуванню відповідальності, а також зазначено ті обставини, що затримують симбіоз їхнього впливу на життєствердження особистості, зокрема керівника. Зазначено структуру духовності, та схематично відтворено фактори, що безпосередньо впливають на формування відповідальності.

Ключові слова: духовність, відповідальність, компетентність, керівник.

Svetlana Mischenko

Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer, teacher of higher category, teacher-methodologist, Deputy Director of Kharkiv Machine-Building College, Kharkiv, Ukraine

Anatoliy Dolgariev

Associate Professor of the Department of Pedagogics and Psychology of Management
of Social Systems of the National Technical University
“Kharkiv polytechnic institute”, Kharkiv, Ukraine

FORMATION OF SPIRITUALITY AND RESPONSIBILITY AS AN INCOMPATIBLE COMPONENT OF THE DEVELOPMENT OF THE LIFE COMPETENCE OF THE PERSON

Abstract: The questions of the essence and content of the concepts "spirituality" and "responsibility" are considered, their place in the structure of life competence is indicated. Conditions are shown that contribute to the development of spirituality and the formation of responsibility, as well as points to the circumstances that delay the symbiosis of their influence on the life affirmation of the individual, in particular the leader. The structure of spirituality is indicated, and factors directly influencing the formation of responsibility are schematically reproduced.

Keywords: spirituality, responsibility, competence, leader.

© Світлана Міщенко, Анатолій Долгарєв, 2018

Светлана Мищенко, Анатолий Долгарев

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ КАК НЕОТЪЕМЛЕМОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ РАЗВИТИЯ ЖИЗНЕННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: Рассмотрены вопросы сущности и содержания понятий «духовность» и «ответственность», указано их место в структуре жизненной компетентности. Показано условия, которые способствуют развитию духовности и формированию ответственности, а также указано на те обстоятельства, что задерживают симбиоз их влияния на жизнеутверждение личности, в частности руководителя. Указано структуру духовности, и схематично воспроизведены факторы, непосредственно влияющие на формирование ответственности.

Ключевые слова: духовность, ответственность, компетентность, руководитель.

Svetlana Mischenko, Anatoliy Dolgariev

An extended abstract of the paper on the subject:

“Formation of spirituality and responsibility as an incompatible component of the development of the life competence of the person”

Problem setting in general and its connection with important scientific or practical tasks. An indispensable indicator of success, therefore of the high professional skills of a modern specialist, is its self-realization during the life. As a basis of successful self-realization of a person, their vital competence stands in a sense of personal system of values and knowledge that is adequate to the conditions of the present, creates the opportunity to successfully solving of their own life problems, to take an active part in solving social problems.

An analysis of recent researches and publications, which initiated the solution of this problem and which the author relies on the study of life competence and its components was considered by such scholars as L. Mitin, D. Puzikov, I. Ermakov, I. Yaschuk and others. Scientific researches and ideas of I. Yermakov, N. Pustovit, L. Sokhan testify the purposeful searches by scientists of ways of forming the vital competence of the individuality, especially in the process of its education and upbringing.

The psychological characteristic of the term of responsibility for the future spe-

cialist in the social area is highlighted in the context of the theoretical generalizations by M. V. Savchin, K. K. Mudzybayev about the essence of responsibility; domestic conceptual provisions due to the development and formation of personality, where responsibility is considered as an important component of its character (I.D. Bech, M.Y. Boryshevsky, G.S. Kostiuk, S. D. Maksimenko), studies of the the personality formation of a specialist in the social sphere (V.P. Andrushchenko, O.V. Bezpalko, MA Gulin).

Highlighting of previously unresolved parts of the general problem, which this article is devoted to. However, until now, the issue of combining the spirituality and responsibility of a future specialist as important components of their vital competence is not sufficiently explored. Development of vital competence of future specialists is not sufficiently highlighted in modern publications.

The purpose of the investigation (task standing). Therefore, the purpose of our study is to explore the need in the spirituality and responsibility formation as an integral component of the vital competence of the individuality.

Statement of the main material with full justification of the received scientific results. The high level of the formation of the person's vital competence is not only the factor in the successful life, but also stands as a guarantee of harmonious development of society.

The vital competence of the individual is closely connected with the definition of their life strategy, the formation of a position of life, values and life goals.

The vital position of man is a set of goals and objectives significantly affect the formation of the life strategy. The low pace of acquiring a person's life competence and generally low level of certainty is explained first of all by primitive goals, limited by the outlook of life, and as a result, a person loses the need to formulate a strategy for its further development.

The level of spirituality of each individual is a general picture of the spirituality of society, which determines and directs its socio-cultural, economic and political development. Spirituality is a measure of the development of personality, for which the main driving and controlling leverage is human values.

The criteria of spirituality includes the following: 1. the presence of human need to know the world, themselves, the meaning of life. 2. The advantage of spiritual needs as motives of behavior and activities. 3. Spiritual type of behavior, which manifests itself in any form of empathy (positive attitude towards the inner world of other people, a sense of unity with the neighbors, with all humanity, a humane attitude to nature, all living things). 4. Active desire of the person to perceive and create beauty, formed by aesthetic need and aesthetic orientation. 5. Honoring a person of any form of life, awareness of his unity with the universe, eco-protective type of behavior [9, p. 41].

In the system of spirituality, the main indicator of the quality of a mature person is the responsibility. Analyzing of the presented system can be claimed with the most of the

factors belong to the system of spiritual culture of society, which has many functions, are multifactorial, such is not a subject to any of dimensional definitions.

One of the aspects of contemporary cultural reality in Ukraine is the growing influence of the media on the formation of the moral and spiritual foundations of the younger generation. Based on the research data "Spiritual needs of children of Ukraine", the most accessible means of mass media for children remains television: 67% of children, who participated in the study, noted that they are watching television all time or almost every day. That is why, thanks to the mass media, it is easy to manage the spiritual culture of society, the spirituality of the individuality, the formation of its responsibility and other categories of the structure of the personality. An important indicator of the structure of the personality of a specialist is the harmonious combination of responsibility and spirituality, in particular, the future manager.

The manager can be considered as the guarantor of responsibility for the activities of the formal group, in which many members of the group are trying to contend for personal autonomy. The head is responsible not only for the present but for the future: for the fulfillment of his duties and anticipation of the consequences of his actions [2, p. 114-118]

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction. The formation of Ukraine as a sovereign state in modern conditions is possible only according to the condition of its spiritual revival. In compliance with many scholars, political and public figures, it should be noted that the realization of such tasks is only possible for those people who perceive themselves as patriots of their state. Not to be a highly skilled specialist in your business, you need to know and love your land and be responsible for everything that happens on it.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Неодмінним показником успішності, а значить і високої професійної майстерності сучасного фахівця стає його самореалізація у житті. Базою для успішної самореалізації особистості постає її життєва компетентність, як особиста система цінностей і знань, яка є адекватною до умов сучасності, створює можливість успішно розв'язувати власні життєві проблеми, брати активну участь у розв'язанні суспільних завдань.

Як справедливо зазначає Л.М. Зубкова феномен «життєвої компетентності» є складним і багатоаспектним явищем у системі життєдіяльності людини, її соціалізації, освіті, навчанні, вихованні [5, 24]. Відповідно і компоненти його в залежності від сфери реалізації особистості будуть відрізнятися, але, на нашу думку, духовність та відповідальність входитимуть до будь-якої з її структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз психолого-педагогічної літератури із зазначеної проблеми свідчить про те, що питання компетентнісного підходу є актуальними. Так, загально теоретичні основи компетентнісного підходу у вітчизняному освітньому просторі розглянуті у дослідженнях Н.Бібіка, С. Гончаренко, І. Гушлевської, С. Клепко, О. Локшиної, О. Овчарук, О.Пометун, О. Савченко та ін.

Підходи щодо класифікації та визначення конструктів компетентнісного підходу знайшли теоретичне обґрунтування у працях вітчизняних науковців (Л.Парашенко, О.Сібіль, І.Родигіна, С.Трубачева, Г.Фрейман та ін.) та багатьох учених Росії (Д.Іванов, І.Зимня, А.Дахін, В.Краєвський, В.Лебедев, В.Серіков, А.Хуторський, С.Шишов та ін.). Вивченням життєвої компетентності та її складових займалися такі вчені, як Л.Мітіна, Д.Пузіков, І.Єрмаков, І.Ящук

та інші. Наукові дослідження та ідеї І.Єрмакова, Н.Пустовіт, Л.Сохань, свідчать про цілеспрямовані пошуки вченими шляхів формування життєвої компетентності особистості, передовсім у процесі її навчання і виховання.

Психологічна характеристика поняття відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери висвітлюється в контексті теоретичних узагальнень М.В.Савчина, К.К.Муздибаєва про сутність відповідальності; вітчизняних концептуальних положень щодо розвитку та формування особистості, де відповідальність розглядається як важлива складова її характеру (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко), досліджень формування особистості фахівця соціальної сфери (В.П.Андрущенко, О.В.Безпалько, М.А.Гуліна).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Однак до цього часу недостатньо досліджено питання поєднання духовності та відповідальності майбутнього фахівця як важливих складових життєвої його компетентності. Розвиток життєвої компетентності майбутніх фахівців недостатньо висвітлено в сучасних публікаціях.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на проаналізовані наукові джерела можемо зробити висновок про необхідність детального аналізу духовності та відповідальності як явищ життєво важливих для фахівця. Тому метою нашого дослідження є вивчення потреби у формуванні духовності та відповідальності як невід'ємних складових життєвої компетентності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Високий рівень сформованості життєвої компетентності особистості є не тільки фактором успішного життя людини, але й виступає запорукою гармонійного розвитку суспільства.

Ствердження феномену життєвої компетентності передусім потребує акцентування уваги на визначальних в даному аспекті поняттях: «життя», «життєдіяльність», «життєва позиція», «життєва стратегія», «життєздатність», «життєстійкість», «життєтворчість», на основі яких відбувається розкриття суті поняття «життєва компетентність особистості».

Вітчизняні науковці вбачають в категорії «компетентність» універсальну здатність людини знаходити своє місце у всіх вимірах соціального простору суспільства. Таке бачення компетентності у науковому обігу отримало назву «життєвої компетентності» [3, с. 104].

У філософії питання про сенс буття особистості є головним. Сенс людської діяльності, за Аристотелем, полягає у використанні розуму для гармонізації власного життя. З точки зору сучасної гуманістичної філософії вибір і реалізація стратегії життєвого шляху, пошук самореалізації і прояв свободи є сенсом людського життя. Життєва компетентність особистості тісно пов'язана із визначенням її життєвої стратегії, формуванням життєвої позиції, цінностей та життєвих цілей.

Життєва позиція людини – сукупність цілей і задач суттєво впливають на формування її життєвої стратегії. Низький темп набуття особистістю життєвої компетентності та взагалі низький рівень її визначеності пояснюється, передусім, примітивними цілями, обмеженим життєвим світоглядом і, як наслідок, людиною втрачає необхідність у формуванні стратегії її подальшого розвитку. Однак таку стратегію побудувати складно, якщо позиція особистості суперечлива або нестійка.

Формування зрілої духовної особистості сьогодні, як ніколи є одним з головних чинників зміцнення незалежності України. Проблема духовності привертала увагу людини з давніх часів. У ведичній літературі давньої Індії, що йде корінням в глибину тисячоліть, ми знаходимо твердження, про те, що в житті кожної людини настає період, коли вона повинна пор-

вати свої зв'язки зі світом. У людства, на зорі становлення наукових теорій, споконвіку існувала життєва психологія, яка допомагала зберегти людям своє фізичне і психічне здоров'я, на основі розвитку своєї духовності. «Пізнання самого себе, - за висловами Г.С. Сковороди, - є необхідною передумовою набуття людиною навичок керування своїми бажаннями й потребами, набуття духовного прозріння, коли все дійсно потрібне для неї стає легко досяжним, а зайве, надмірне, непотрібним» [8, с. 27].

Рівень духовності кожної особистості складає загальну картину духовності суспільства і спрямовує його соціокультурний, економічний та політичний розвиток, що лишає питання духовності особистості в центрі уваги філософів, психологів, педагогів.

Переосмислення цінності людського буття, визнання самоцінності людини, духовно-морального сенсу її життя визначає основні засади духовності особистості. Тому розвиток духовного потенціалу стає однією з найбільш актуальних проблем.

Після розпаду Радянського Союзу проблеми духовності та відповідальності постали досить гостро. Значна кількість науковців висловлює думку про те, що формуванню високої духовності має сприяти вся навколишня дійсність, реалії минулого та сучасного. Для цього, на думку вчених, передусім, необхідно забезпечити нерозривну єдність слова і справи, як батьків, так і дітей, як педагогів, так і учнів, як керівників - лідерів, так і підлеглих. Формуванню духовності повинні сприяти література і художнє мистецтво, театр та кіно, талановито створюючи образи позитивних героїв. Однак вирішальна роль у формуванні духовно зрілої особистості повинна відводитися сучасній науці, яка відповідає на виклики конкурентної ринкової економіки.

Задорожний Г. справедливо зазначив, про те, що вчені Харківської Каразінської методологічної школи розробляють нові положення в контексті загальної ме-

гаметодології філософії господарювання, що піднімає на нові щаблі розуміння економіки не як «позаціннісного» і «позалюдського» світу грошових відносин і прибутку, а як цілісної сфери життя людини – особистості. Духовно-моральні цінності та мотиви повинні визначати коридор «благоносних» рішень і вчинків людини. Сьогодні обґрунтованою є необхідність відходу від традиційного розуміння людини як біосоціальної істоти і переходу до розуміння єдиної трипостасної духовно-біо-соціальної її природи, де саме духовна іпостась є визначальною в процесі людського життя. Для людини, на думку Г.В. Задорожного, мають значення тільки ті уявлення, рішення і дії, які випливають з глибин людяності, постають у само- і в світопізнанні та розгортаються в господарських трансформаціях, де людина на основі своєї волі та відповідальності формує відносини з іншими людьми і природою. Основними формами глобалістики є осмислення головного протиріччя сучасності між нині панівною фінансово-інтелектуальною і духовною владою [4, с. 7].

Рівень духовності кожної особистості складає загальну картину духовності суспільства, що визначає та спрямовує його соціокультурний, економічний та політичний розвиток, і порушує питання духовності особистості, яке повинне бути в центрі уваги не тільки філософів, психологів, педагогів, а також керівництва держави. Однак, у наукових колах України виникає величезна стурбованість за долю вітчизняної освіти. Про це свідчить не тільки неоднозначне сприйняття нового Закону України «Про освіту», а й стан справ в українській школі, який склався за роки незалежності. З 1991 року в Україні зменшилася кількість учнів в середніх загальноосвітніх закладах на 5 мільйонів чоловік, вчителів стало менше на 105 тисяч. Це при всьому тому, що ще Отто фон Бісмарк зазначав, що для того, щоб здобувати перемоги в будь-яких боях, потрібно мати в країні всього 25 тисяч хороших вчителів. Особливо стало складно формувати духовність у молоді в складних економічних умовах, при величезному роз-

риві в рівнях оплати праці вчителів і службовців силових структур або підприємців, не кажучи вже про інші сфери господарювання, де розрив в оплаті праці становить тисячі разів. Відсутність соціальної справедливості в суспільстві є гальмом при формуванні як духовності, так і відповідальності, а також багатьох інших позитивних якостей людини, зокрема молодого віку.

Духовність постає мірилом розвитку особистості, для якої основним рушійним та керуючим важелем є людські цінності. Це насамперед високий рівень відповідальності людини – особистості, здатної пізнавати і творити світ на благо людства, застосовуючи гуманістичний підхід до задоволення суспільних потреб.

Високий рівень сформованості духовності особистості це не тільки фактор успішного життя людини, але й запорука гармонійного розвитку усього людства. Вітчизняні науковці вбачають в понятті «духовність» категорію людського буття, яка полягає в здатності до само- і творення культури. Духовність є вищим рівнем розвитку особистості, на якому основними мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності є вищі людські цінності. На погляд В.В. Рибалки, «...це рівень більш зрілої та відповідальної особистості, здатної не тільки пізнавати і відображати навколишній світ, а й творити його» [6, с. 110].

З іншого боку, професор О.С. Пономарьов ратує про те, що за своєю суттю духовність ще не стає суспільною цінністю, якщо вона не поєднується з розвиненим почуттям власної відповідальності кожного члена суспільства за якісне бездоганне виконання своїх професійних і громадських обов'язків [7, с. 198-204].

У системі духовності людини, в її освіті, вихованні, соціалізації феномен «життєва компетентність» постає складним і багатоаспектним явищем. В це поняття входить соціально-психологічна компетентність. Соціально-психологічна компетентність є складною інтегрованою характеристикою, котра являє собою набір знань,

умінь, навичок, які дозволяють виконувати різні функції та досягати певних стандартів в професійній або іншій діяльності.

С.П. Архипова пише, що соціально-психологічна компетентність є інтегральним показником особистісного розвитку, фактором самоактуалізації, що стимулює саморозвиток особистості [1, с. 17]. Саморозвиток, в свою чергу, сприяє самоздійсненню духовно зрілої особистості, здатної до життєтворчості.

Простежується логічний зв'язок життєвої компетентності, по-перше, з формуванням і розвитком у людини демократичних ціннісних орієнтирів, по-друге, з наявністю здатності легко адаптуватися до змін у життєвому укладі, по-третє, з практичним гуманізмом, мистецтвом жити і творити. Щоб вдалося підготувати молоду людину до життєтворчості, треба допомогти їй оволодіти високими духовними якостями за рахунок попереднього виховання, під час якого у неї буде сформовано відповідну установку на необхідність бути відповідальною за результати свого навчання, свої вчинки і діяльність, а також готовність і здатність до зазначеного процесу.

До критеріїв духовності належать такі: 1. Наявність у людини потреби пізнати світ, себе, сенс життя. 2. Перевага духовних потреб як мотивів поведінки й дія-

льності. 3. Духовний тип поведінки, який виявляється в будь-яких формах емпатії (позитивне ставлення до внутрішнього світу інших людей, відчуття єдності із ближніми, з усім людством, гуманне ставлення до природи, всього живого). 4. Активне прагнення людини до сприймання і творення краси, тобто сформована естетична потреба й естетичне спрямування. 5. Шанування людиною будь-якої форми життя, усвідомлення своєї єдності із Всесвітом, екоохоронний тип поведінки [9, с. 41].

В системі духовності головним показником якості зрілої особистості є відповідальність. Уміння і бажання педагога брати на себе відповідальність за підготовку молоді до життєтворчості, тобто до формування основ життєвої компетентності є вищим проявом його конкурентоспроможності в нових ринкових умовах.

Так, у дослідженнях Ф. Хайдера відповідальність розглядається з позиції її вирішальної залежності від зовнішніх умов, за яких відбувається дія. Тобто особлива значущість надається врахуванню впливу зовнішніх обставин на результат вчинків і рівень прояву індивідом відповідальності.

Нам імпонує думка Салтикова О.В., який виділяє зовнішні чинники впливу на процес формування, відповідальності, що представлено на рис. 1.

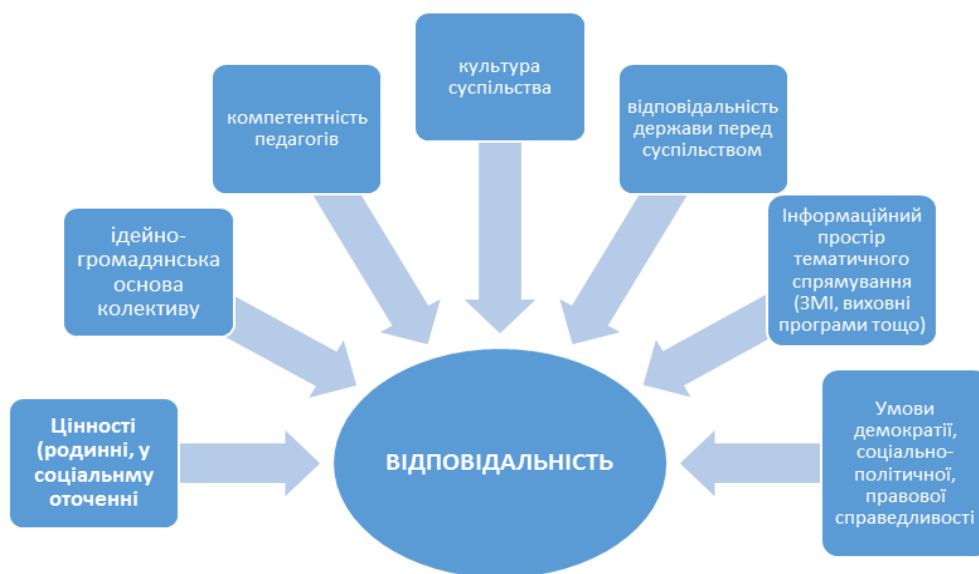

Рисунок 1 - Зовнішні чинники, які мають вплив на формування відповідальності

Аналізуючи представлену систему, можна стверджувати, що більшість факторів належить до системи духовної культури суспільства, що має безліч функцій, є багатофакторною, такою, що не піддається одномірному визначенню.

Одним із аспектів сучасної культурної реальності в Україні є зростання впливу засобів масової інформації на формування морально-духовних засад юного покоління. Виходячи з даних дослідження "Духовні потреби дітей України", найбільш доступним засобом масової інформації для дітей залишається телебачення: 67% дітей, що взяли участь у дослідженні, відзначили, що дивляться телевізор кожного або майже кожного дня. Саме тому завдяки засобам масової інформації легко керувати духовною культурою суспільства, духовністю особистості, формуванням її відповідальності та інших категорій структури особистості. Важливим показником у структурі особистості фахівця є гармонійне поєднання відповідальності та духовності, зокрема майбутнього управління.

Конкуренція стимулює суб'єктів управління будь-яких ланок брати на себе підвищену відповідальність за наслідки прийнятих ними рішень. Усвідомлення відповідальності будь-яким керівником – це, перш за все, розуміння сенсу скоєних ним дій і ймовірних їх наслідків, за які він повинен або нести різного роду відповідальність або отримувати заохочення. Тільки людина, що володіє високою духовністю, несе відповідальність перед своєю совістю, перед людством та державою.

Керівника можна розглядати як га-

ранта відповідальності за діяльність формальної групи, в якій багато членів групи намагаються боротися за особисту автономію. Керівник є відповідальним не тільки за сьогодення, але майбутнє: за виконання своїх обов'язків і передбачення наслідків своїх дій [2, с. 114-118].

Тільки володіючи високим рівнем моральної відповідальності, поряд з професіоналізмом, знанням технології і виробничих процесів фахівець може успішно керувати своїм трудовим колективом, сприяючи своїм особистим прикладом і ставленням до справи формуванню високої духовності і необхідної організаційної культури в своєму колективі.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Становлення України як суверенної держави у сучасних умовах можливе тільки за умови її духовного відродження. Погоджуючись з багатьма науковцями, політичними та громадськими діячами, слід зазначити, що реалізація таких завдань під силу лише тим людям, які усвідомлюють себе патріотами своєї держави. Мало бути висококваліфікованим фахівцем своєї справи, необхідно знати і любити свою землю и нести відповідальність за все, що на ній відбувається.

В нинішніх соціальних умовах як ніколи постала необхідність розробки програми формування духовності та відповідальності молоді, як невід'ємних складових розвитку життєвої компетенції особистості, що знаходиться на етапі свого становлення.

моральні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: зб. Наук. праць: за матеріалами Міжнародної наук. – практ. конф., 5-6 листопада 2014 р. У 2 ч. : Ч. 1. За ред. О.Г. Романовського, Ю.І. Панфілова. Х.: НТУ «ХПІ».

3. Сохань, Л. В., Єрмакова, І. Г., & Несен, Г. М. (2003) Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник. К.: Богдана, 520 с.

Список літератури

1. Архипова, С. П. (2004) Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. К.: Аспект-Поліграф, Вип. 2 (7). С. 15–24.
2. Долгарев, А.В., & Кравченко, Е.А. (2014) Психологічна культура і відповідальність керівника. *Духовно-*

4. Задорожный, Г. (2017) Обновление методологии как условие возрождения экономики «Зеркало недели». № 42.

5. Зубкова, Л.М. (2016) Визначення сутності поняття «Життєва компетентність» та її основних функцій. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»* Вип. 2 (12). С. 24 – 29.

6. Рибалка, В.В. (2013) Духовність і духовна культура у становленні творчо обдарованої особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості. №8-9* (15-16). С.108-113.

7. Пономарьов, О.С. (2014) Духовність у системі філософії педагогічної культури. *Теорія і практика управління соціальними системами. Х.: НТУ «ХПІ», №2. С. 18-26.*

8. Сковорода, Г.С. (1994) Твори: у 2 т. К.: АТ Обереги, Т. І.458с.

9. Оржеховська, В.М. (2007) Духовність і здоров'я. Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А. 216с.

References

1. Arkhypova, S. P. (2004) *Profesijna kompetentnist' i profesionalizm sotsial'noho pratsivnyka: sutnist' i shliakhy rozvytku*. [Professional competence and professionalism of a social worker: the essence and ways of development] *Sotsial'na robota v Ukraini: teorii ta praktyka. K.: Aspekt-Polihraf., Vyp. 2 (7). S. 15–24. [in Ukrainian]*

2. Dolharev, A.V., □ Kravchenko, E.A. (2014) *Psykhologichna kul'tura i vidpovidal'nist' kerivnyka*. [Psychological culture and responsibility of the head] *Dukhovno-moral'ni osnovy ta vidpovidal'nist' osobystosti u doli liud'skoi tsyvilizatsii: zb. Nauk. prats': za materialamy Mizhnarodnoi nauk. – prakt. konf., 5-6 lystopada 2014 r. U 2 ch. : Ch. 1. Za red. O.H. Romanovskoho, Yu.I. Panfilova. Kh.: NTU «KhPI». [in Ukrainian]*

3. Sokhan', L. V., Yermakova, I. H., □ Nesen, H. M. (2003) *Zhyttieva kompetentnist' osobystosti: naukovometodychnyj posibnyk*. [Life competence of the person: scientific and methodical manual] K.: Bohdana, 520 s. [in Ukrainian]

4. Zadorozhnyj, G. (2017) *Obnovlenie metodologii kak uslovie vozrozhdenija jekonomiki «Zerkalo nedeli»*. [Updating the methodology as a condition for the revival of the economy "Mirror of the Week"] № 42. [in Russian]

5. Zubkova, L.M. (2016) *Vyznachennia sutnosti poniattia «Zhyttieva kompetentnist'» ta ii osnovnykh funktsij*. [Definition of the essence of the concept "Life Competency" and its main functions] *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Al'freda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykhohohiia» Vyp. 2 (12). S. 24 – 29. [in Ukrainian]*

6. Rybalka, V.V. (2013) *Dukhovnist' i dukhovna kul'tura u stanovlenni tvorcho obdarovanoi osobystosti*. [Spirituality and spiritual culture in the formation of creatively gifted personality] *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. №8-9* (15-16). S.108-113. [in Ukrainian]

7. Ponomar'ov, O.S. (2014) *Dukhovnict' u systemi filosofii pedahohichnoi kul'tury*. [Spirituality in the system of philosophy of pedagogical culture] *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nymy systemamy. Kh.: NTU «KhPI», №2. S. 18-26. [in Ukrainian]*

8. Skovoroda, H.S. (1994) *Tvory: u 2 t.* [Works: 2 t. K.] K.: AT Oberehy, T. I.458s. [in Ukrainian]

9. Orzhekhov'ska, V.M. (2007) *Dukhovnist' i zdorov'ia*. [Spirituality and Health] Cherkasy: PP Chabanenko Yu.A. 216s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 02.09.2018

Anton Rochniak

Teacher of the Department of Physical Education, National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
E-mail: rochniak15@ukr.net

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MENTAL STATES' SELF-REGULATION OF YOUNG BASKETBALL PLAYERS

Abstract: The article reviews features of mental states dynamics of young basketball players before, during and after competitions in connection with various indicators of sports activity self-regulation. It also contains the statistical analysis results of functional states indicators comparisons between groups with different self-regulation of sports activity. It was shown that the nature of changes in the functional state and its peculiarities in the young basketball players is determined by indicators of sports self-regulation.

Key words: mental state, self-regulation, functional state, young basketball players, state of health, activity, mood, dynamics.

Антон Рочняк

викладач кафедри фізичного виховання, Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут", Харків, Україна
E-mail: rochniak15@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОВРЯДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МОЛОДИХ БАСКЕТБОЛІСТІВ

Анотація: У статті розглядаються особливості динаміки психічних станів молодих баскетболістів до, під час та після змагань у зв'язку з різними показниками саморегуляції спортивної активності. Дослідження містить результати статистичного аналізу порівняльних показників функціональних станів між групами з різною саморегуляцією спортивної активності. Показано, що характер змін у функціональному стані та його особливості у молодих баскетболістів визначаються показниками спортивної саморегуляції.

Ключові слова: Ключові слова: психічний стан, саморегуляція, функціональний стан, молоді баскетболісти, стан здоров'я, активність, настрої, динаміка

Антон Рочняк

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САМОУПРАВЛЯЮЩЕГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МОЛОДЫХ БАСКЕТБОЛИСТОВ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности динамики психических состояний молодых баскетболистов до, во время и после соревнований в связи с различными показателями саморегуляции спортивной активности. Исследование содержит результаты статистического анализа сравнительных показателей функциональных состояний между группами с разной саморегуляцией спортивной активности. Показано, что характер изменений в функциональном состоянии и его особенности у молодых баскетболистов определяются показателями спортивной саморегуляции.

© Anton Rochniak, 2018

Ключевые слова: психическое состояние, саморегуляция, функциональное состояние, молодежи баскетболисты, состояние здоровья, активность, настроения, динамика.

Антон Рочняк

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:
“ Психологічні особливості самоврядного регулювання молодих баскетболістів”

Постановка проблеми. Сьогодні людям доводиться стикатися з величезною кількістю несприятливих чинників, які так чи інакше впливають на їх психічну сферу, що може спровокувати появу негативного психічного стану. Невміння людини регулювати свій стан з використанням внутрішніх механізмів може спричинити негативний вплив на багато аспектів її життя: взаємини з оточуючими, якість виконання своїх обов'язків, стан здоров'я тощо. Тому психічні стани і їх саморегуляція для сучасного суспільства, яке має дуже високі темпи розвитку, є актуальною психологічною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наявних в літературі визначень психічного стану підкреслює складність, багатокомпонентний і багаторівневий характер даного феномена.

Добре виклав причину, через яку теорія про психічні стани є слабо опрацьованою, О.О. Прохоров і пов'язав проблему визначення психічних станів з самою природою даного феномена, який займає проміжне положення між психічними процесами і психічними властивостями. Це створює методологічні труднощі при вивченні явища, оскільки існує розмитість і відносність кордонів, за якими можна було б ідентифікувати психічний стан.

Проблема психічних станів піднімається в контексті однієї з основних властивостей особистості людини – саморегуляції.

Серед зарубіжних психологів проблематиці саморегуляції приділяли увагу Е. Десі у концепції самодетермінації, А. Бандури у теорії самоефективності, Р. Бауместейстера у моделі сили ресурсів

тощо. Теорія самодетермінації Е. Десі та Р. Райана передбачає існування чотирьох типів регулювання діяльності – інтринсивне, екстринсивне, інтроектоване та ідентифіковане.

Формулювання мети статті. Метою дослідження було вивчення особливостей функціональних станів юних баскетболістів до, під час та після змагань в залежності від типу саморегуляції.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті кластерного аналізу методом К-середніх за показниками саморегуляції спортивної діяльності було виділено чотири групи. Вони отримали назви: «помірна спортивна саморегуляція», «низька спортивна саморегуляція», «автономна спортивна саморегуляція» та «комбінована спортивна саморегуляція». Аналіз показників функціональних станів до, під час та після змагань проводився відповідно до цих чотирьох кластерів.

До змагань не було встановлено статистично значущих відмінностей між кластерами за жодним з показників функціонального стану. Таким чином, до гри юні баскетболісти оцінюють свій стан приблизно однаково, незалежно від рівня та характеристик спортивної саморегуляції.

Встановлені статистично значущі відмінності функціонального стану під час змагань вказують на те, що більш високі показники самопочуття, активності та настрою під час гри пов'язані з високим рівнем ідентифікованого та внутрішнього регулювання та низькими показниками зовнішнього та інтроектованого регулювання, які є характеристиками групи «автономна спортивна саморегуляція».

ція». Більш низькі показники функціонального стану спортсменів характеризують групи за кластерами 2 «низька спортивна саморегуляція» та 1 «помірна спортивна саморегуляція».

Ці результати вказують на те, що змагальна активність найбільше стимулює функціональний стан юних баскетболістів групи «автономна спортивна саморегуляція», що співпадає з характером цього профілю, оскільки діяльність цих юнаків регулюється внутрішнім спонуканням до самої діяльності та до результатів, які вони отримують від неї.

Після змагань також встановлено статистично значущі відмінності між кластерними профілями саморегуляції.

Результати порівнянь показників функціональних станів до та під час змагань вказують на те, що юні баскетболісти 1 і 2 кластерів не налаштовують свій функціональний стан на змагання. Під час гри вони оцінюють свій функціональний стан приблизно так само, як і до початку змагань. Кластери 3 і 4, навпаки, значно підвищують свої показники функціонального стану під час гри, що проявляється в кращій самооцінці їхнього стану.

Результати порівнянь показників функціональних станів під час та після змагань вказують на те, що у всіх груп

саморегуляції спостерігається зниження показника "активності", крім кластеру 2, та зменшення показника "самопочуття", що обумовлено втратою як фізичної, так і психічної енергії. У кластерів 3 та 4 всі показники функціонального стану змінюються статистично більш значущо, окрім показника настрою, який не змінюється в 3 кластері.

Висновки з даного дослідження. Найбільш помітною є динаміка показників функціональних станів юних баскетболістів з автономною спортивною саморегуляцією, тобто такі юнаки краще, ніж інші, регулюють свій стан. Це проявляється в тому, що вони, перебуваючи в приблизно однаковому стані з усіма іншими групами перед проведенням змагань, можуть підняти показники функціонального стану на змаганні. Також такі юні баскетболісти мають значні зміни у стані після змагань. В цілому існують значні відмінності між юними баскетболістами з різними видами спортивної саморегуляції в динаміці та особливостях функціональних станів до, під час та після змагань. Таким чином, можна стверджувати, що характер змін у функціональному стані та його особливості у молодих баскетболістів визначаються показниками спортивної саморегуляції.

Problem setting. Today, people have to face a huge number of unfavorable factors that somehow affect their psychic sphere and can provoke the emergence of an unfavorable mental state. Inability of people to regulate their mental state using internal mechanisms can have a negative impact on many aspects of their lives: relationships, the quality of their duties, health status, etc. Therefore, mental states and their self-regulation for modern society, that has a very high rate of development, is a particularly relevant psychological problem.

Despite the fact that the mental state is one of the basic concepts of psychology, this category remains poorly understood and little developed. Many scientists note the need for

additional analysis and description of many aspects of the theory of mental states.

Recent research and publications analysis. The literature analysis of the mental state' definitions shows the complexity, multicomponent and multilevel character of this phenomenon. As Ye.S. Rybnikova notes: "These features of mental states make them difficult to access for psychological study and explain the existing difficulties in the development and construction of general psychological theory" [10, p. 116].

Also, today in psychology there is a problem of differentiation of mental states and other phenomena, describing the state of a person from different angles. Ye.S. Rybnikova thinks that the greatest dif-

difficulties arise in differentiating mental and emotional states, feelings and emotions [10].

Well described the reason why the theory of mental states is poorly worked out by O.O. Prokhorov. He linked this problem with the very nature of this phenomenon, which takes as if the intermediate position between mental processes and mental properties. This creates a methodological difficulty in the study of the phenomenon, since there is a blurriness and the relativity of the boundaries that could be used to identify the mental state. Also O.O. Prokhorov, like other scholars, stressed the multilevel, multicomponent, polyfunctional character of mental states and a wide range of their manifestations, which also creates theoretical and methodological difficulties of their study [7].

According to the I.V. Gerasimova: "in the context of one methodological tradition, the mental state is defined as the background for the course of all psychic phenomena, within the other - as an integral characteristic of different systems of the psyche" [4, p.6].

N.D. Levitov defined the mental state as "a holistic characteristic of psychic activity for a certain period of time, which shows the peculiarity of the course of psychic processes, depending on the reflection of objects and phenomena of reality, which preceding the states and psychic properties of the individual" [6, p.20].

O.O. Prokhorov interprets the mental state as "a personality reflection of the situation in the form of a combination (aggregate) of various characteristics of a person arising in the dynamics of psychic activity and expresses the unity of behavior and experience" [8, p.61].

Ye.S. Rybnikova defines mental states as "one of the possible modes of human life, which at the physiological level is characterized by certain energy characteristics, and at the psychological level by a system of psychological filters that provide a specific perception of the world" [9, p.124].

The problem of mental states rises in the context of one of the basic properties of the human personality - self-regulation. As A.B.

Leonova notes, the ability of people to manage their condition is the eternal problem [5].

Analysis of literary sources has shown that the regulation of mental states is carried out in two ways: the prevention of their occurrence and the elimination of already occurring states. Moreover, regulation can be either through the influence on the human psyche from the outside (the influence of a psychologist, the use of color, music, natural landscape), or through self-influence (self-hypnosis, self-beliefs, self-styles, verbal formulas, changes in muscle tone, regulation of breathing). The second case represents the methods of self-regulation.

Among foreign psychologists, the problems of self-regulation was developed by E. Deci in the concept of self-determination [3], A. Bandura in the theory of self-efficacy [1], R. Baumeister in the strength model of self-control [2] etc. The theory of self-determination by E. Deci and R. Ryan suggests the existence of four types of activity regulation - external, introjected, identified and intrinsic.

Unresolved issues of the common problem. The problem of mental states remains inadequately studied in the context of sports activities, in particular the dynamics of the mental states of young basketball players in connection with their specific features of the system of self-regulation.

Paper objective. The purpose of the research was to examine peculiarities of functional states of young basketball players before, during and after the competition depending on the type of self-regulation.

Paper main body. The present research has demanded to apply the following psychodiagnostic methods: 1) "Self-regulation of sport activity Questionnaire" (Fomenko & Poliluieva, 2017); 2) "State of health, activity, mood" (Doskyn, Lavrent'eva, Sharaj & Myroshnykov, 1973).

According to the objective of the study, we have examined the typological features of sport self-regulation (fig.1) and their relation with functional states of young bas-

ketball players before, during and after competition (tables 1 - 6).

K-Means Cluster Analysis was used to identify relatively homogeneous groups of

cases based on the characteristics of sport self-regulation. The results of cluster analysis of the characteristics of sport self-regulation are presented in fig.1.

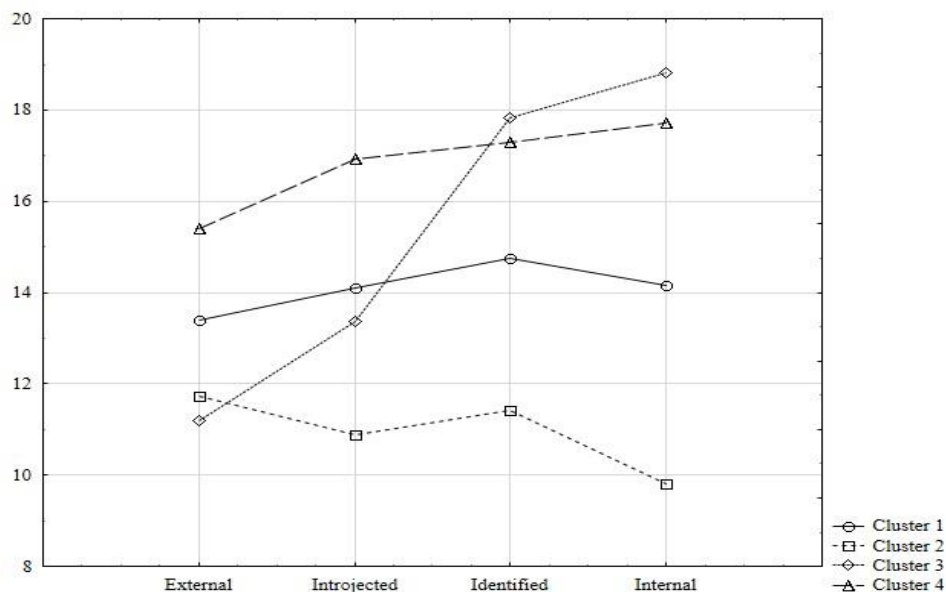

Fig. 1. Cluster profiles resulting from the K-means clustering of sport self- regulation

Cluster 1 was produced by moderate rates of all types of sport-regulation and was labeled as “Moderate sport self-regulation”, cluster 2 was produced by low rates of all types of sport-regulation and was labeled as “Low sport self-regulation”, cluster 3 was produced by high rates of identified and internal regulation and low rates of external and introjected regulation and was labeled as “Autonomous sport self-regulation”, and cluster 4 was produced by high rates of all types of sport-regulation and was labeled as “Combined sport self-regulation”.

Kruskal-Wallis ANOVA analysis was used to identify the differences between cluster groups by indicators of functional states

and Mann - Whitney U-test was used for pairwise comparison of that groups.

As seen in Table 1, the comparison of four independent groups don't shows statistically significant mean differences in each functional state indicators analyzed in cluster profiles. Thus, until the competition young basketball players evaluate their condition approximately the same, regardless of the level and characteristics of sports self-regulation.

The pair comparison also shows that for any of the functional state indicators are no statistically significant differences between cluster profiles of sports self-regulation.

Table 1 - Indicators of athletes' functional state before the competition

Indicators	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	H	p
State of health	5,29±0,09	5,04±0,13	5,18±0,12	5,16±0,1	2,47	0,4814
Activity	4,59±0,11	4,8±0,15	4,6±0,14	4,62±0,11	0,56	0,9049
Mood	5,11±0,14	4,87±0,21	5,01±0,18	5,08±0,15	1,94	0,5854
Total	14,99±0,23	14,7±0,34	14,8±0,3	14,85±0,25	1,76	0,6233

Table 2 - Pair comparison of clusters by functional states before the competition

Indicators	U, p					
	I / II	I / III	I / IV	II / III	II / IV	III / IV
State of health	560; 0,15	816,5; 0,52	1130; 0,35	373,5; 0,4	551,5; 0,5	724,5; 0,62
Activity	660,5; 0,67	809; 0,48	1204,5; 0,66	419; 0,88	592,5; 0,84	738,5; 0,72
Mood	569; 0,17	798,5; 0,42	1260,5; 0,96	410; 0,78	527,5; 0,34	710; 0,53
Total	593,5; 0,27	781,5; 0,34	1173; 0,52	409; 0,77	556,5; 0,53	717,5; 0,57

The comparison of four independent indicators, the cluster 3 has the highest groups shows statistically significant mean average, while the lowest values has cluster differences in each indicator of functional state during the game (table 3). For all of the 2.

Table 3 - Indicators of athletes' functional states during the competition

Indicators	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	H	p
State of health	5,12±0,09	4,85±0,13	5,72±0,12	5,4±0,1	18,63	0,0003
Activity	4,76±0,12	4,76±0,18	5,91±0,16	5,47±0,13	34,9	0,0000
Mood	5,14±0,11	4,91±0,16	5,93±0,15	5,53±0,12	23,09	0,0000
Total	15,03±0,25	14,52±0,36	17,56±0,32	16,4±0,27	40,63	0,0000

Table 4 - Pair comparison of clusters by functional states during the competition

Indicators	U, p					
	I / II	I / III	I / IV	II / III	II / IV	III / IV
State of health	544; 0,11	518; 0,0011	1115,5; 0,3	180; 0,00015	399; 0,015	541,5; 0,022
Activity	701,5; 1	310; 0,00000038	728; 0,00023	163; 0,00005	367; 0,005	550,5; 0,028
Mood	590,5; 0,25	440,5; 0,000083	927,5; 0,02	188; 0,00024	381,5; 0,0083	553,5; 0,03
Total	606,5; 0,33	275,5; 0,000000075	777,5; 0,00083	128; 0,0000045	319,5; 0,0008	471,5; 0,003

There are statistically significant differences in the "state of health" between all clusters except 1 cluster compared to clusters 2 and 4 (table 4). According to other indicators of the functional state there are statistically significant differences between all clusters except 1 cluster compared to 2.

Thus, higher rates of state of health, activity and mood during the game are

associated with high level of identified and internal regulation and low rates of external and introjected regulation, which are the characteristics of a group with "Autonomous sport self-regulation". Lower rates of functional state indicators of athlete characterize groups by clusters of 2 "Low sport self-regulation" and 1 "Moderate sport self-regulation". Consequently, autonomous

or self-determined motivation is associated with high level of functional state of athlete during the basketball game.

This indicates that the young basketball players of the 3 cluster assess their condition during the game as a state more full of strength, health and mesh tires, with greater mobility, speed and rate of functions flow and more positive characteristics of the emotional state compared with other young basketball players. The rates of functional state indicators of cluster 2 and 1 are at the lowest level compared to other clusters and are approximately the same which is confirmed by

the absence of statistically significant differences between these clusters.

These results indicate that competitive activity most of all stimulates the functional status of the young men of the ACC group, which coincides with the nature of this profile, since the activity of these young men is regulated by the internal motivation to work.

As seen in Table 5, the comparison of four independent groups shows statistically significant mean differences ($p < 0,01$) in each functional state indicators after the competition analyzed in cluster profiles.

Table 5 - Indicators of athletes' functional states after the competition

Indicators	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Cluster 4	H	p
State of health	4,46±0,12	4,34±0,18	3,91±0,16	3,78±0,13	17,77	0,0005
Activity	4,1±0,1	4,12±0,15	3,19±0,13	3,55±0,11	27,61	0,0000
Mood	4,94±0,11	4,92±0,16	5,68±0,14	4,99±0,12	15,78	0,0013
Total	13,5±0,21	13,39±0,3	12,78±0,27	12,32±0,22	16,21	0,0010

According to the average indicators of the functional state after the game cluster 1 and 2 dominated clusters 3 and 4, except for

the "mood" indicator, according to which young basketball players with autonomous sports self-regulation have the highest rates.

Table 6 - Pair comparison of clusters by functional states after the competition

Indicators	U, p					
	I / II	I / III	I / IV	II / III	II / IV	III / IV
State of health	679; 0,82	547,5; 0,0027	711; 0,00015	308,5; 0,067	408; 0,02	742; 0,75
Activity	681,5; 0,84	409; 0,000025	718,5; 0,00018	204,5; 0,00063	361; 0,0041	647,5; 0,21
Mood	684; 0,86	485,5; 0,0004	1248; 0,89	231,5; 0,0026	602,5; 0,93	438,5; 0,001
Total	692,5; 0,93	678; 0,063	671; 0,000047	354,5; 0,26	400,5; 0,016	649; 0,22

Pair comparison shows statistically significant difference by indicator "state of health" between cluster 1 and clusters 3, cluster 1 and 4, as well as between 2 cluster and 4 cluster. According to this indicator, moderate and low sports self-regulated young basketball players have higher scores, that is, they feel more full of strength, health, and

mesh tired, which may be due to the difference in exhaustion after the game.

According to the "activity" indicator, a statistically significant mean difference was established between the cluster 1 and 2 on the one hand and the clusters 3 and 4 on the other. This indicates that young basketball players with moderate and low sports self-regulation evaluate their condition after the competition as

a condition with greater mobility, speed and flow rate of functions compared to young basketball players with autonomous and combined sports self-regulation.

According to the "mood" indicator, there are statistically significant mean differences between the 3 cluster and other cluster. Thus, with autonomous sports self-regulation evaluate their functional state after the competition by the characteristics of emotion as more positive compared to other young basketball players.

The results of the statistical analysis of the functional states before, during and after the competition confirm our belief that the level of self-regulation affects the ability

to regulate the functional state and the overall difference in the display of indicators before, during and after the competition.

To confirm our opinion, we will analyze the dependent variables, which we will select our indicators of functional state before, during and after the competition among the four clusters.

The Wilcoxon signed-rank test was used to compare two related samples.

There are no statistically significant differences in any indicator of functional state before and during the game in young basketball players with moderate sports self-regulation (table 7).

Table 7 - Comparison of functional states indicators of the cluster 1 before and during the competition

Indicators	Before	During	T	p
State of health	5,29±0,09	5,12±0,09	610	0,47
Activity	4,61±0,11	4,95±0,14	510,5	0,31
Mood	5,1±0,15	5,05±0,12	742	1
Total	15±0,25	15,13±0,25	710	0,96

Thus, young basketball players with moderate sport self-regulation during the competition do not undergo significant changes in the functional state compared to the period before the game.

As seen in table 8, there are no statistically significant differences in any indicator of functional state before and during the game in young basketball players with low sports self-regulation.

Table 8 - Comparison of functional states indicators of the cluster 2 before and during the competition

Indicators	Before	During	T	p
State of health	5,04±0,13	4,85±0,13	110,5	0,26
Activity	4,78±0,16	4,47±0,2	141	0,8
Mood	4,87±0,21	4,97±0,17	171,5	0,92
Total	14,69±0,35	14,29±0,36	127	0,34

It also indicates that competitive activity does not generally cause changes in the functional state of this group.

There are statistically significant differences in each of functional state indicators

before and during the game in young basketball players with autonomous sports self-regulation (table 9).

Table 9 - Comparison of functional states indicators of the cluster 3 before and during the competition

Indicators	Before	During	T	p
State of health	5,18±0,12	5,72±0,12	93	0,0014
Activity	4,6±0,14	5,95±0,17	0	0,00000054
Mood	5,01±0,19	6,01±0,15	76	0,00075
Total	14,8±0,31	17,68±0,32	33	0,0000098

Thus, during the competition, such young men evaluate their condition as more full of strength, health and less tired, with more mobility, speed and flow rate of functions and more positive characteristics of emotions compared with the state of the competition. In general, competitive activity calls for changes in their functional state,

which in turn is possible due to the developed ability to self-regulation and its peculiarities.

As seen in table 10, there are statistically significant differences in each of functional state indicators before and during the game in young basketball players with combined sports self-regulation.

Table 10 - Comparison of functional states indicators of the cluster 4 before and during the competition

Indicators	Before	During	Z	p
State of health	5,16±0,1	5,4±0,1	277,5	0,047
Activity	4,61±0,12	5,44±0,15	165	0,000024
Mood	5,09±0,16	5,51±0,13	358,5	0,047
Total	14,86±0,26	16,36±0,27	165	0,000069

These young basketball players also evaluate their condition as more full of strength, health and less tired, with greater mobility, speed and flow rate of functions and more positive characteristics of emotions compared with the functional state before the competition. But it is noteworthy that the growth in terms of "well-being" and "mood" during the competition is not as statistically significant as in cluster 3.

In general, we can say that young basketball players of 1 and 2 clusters do not adjust their functional state to the competi-

tion. During the game, they evaluate their functional state approximately the same as the state before the competition. Cluster 3 and 4, on the contrary, significantly increase their indicators of functional state during the game, which manifests itself in a better self-assessment of their condition.

There are statistically significant differences in «state of health» and «activity» indicators of functional state during and after the game in young basketball players with moderate sports self-regulation (table 11).

Table 11 - Comparison of functional states indicators of the cluster 1 during and after the competition

Indicators	During	After	Z	p
State of health	5,12±0,09	4,46±0,12	302	0,00025
Activity	4,95±0,14	4,1±0,1c	327	0,00035
Mood	5,05±0,12	4,94±0,11	562	0,25
Total	15,13±0,25	13,5±0,21	302	0,00015

Thus, after the competition, the young basketball players of 1 cluster evaluate their condition as less full of strength, health and more tired, with less mobility, speed and flow rate of functions.

As seen in table 12, there are statistically significant differences in «activity» in-

dicator of functional state during and after the game in young basketball players with low sports self-regulation. This indicates some tiredness after the competition of this group.

Table 12 - Comparison of functional states indicators of the cluster 2 during and after the competition

Indicators	During	After	Z	p
State of health	4,85±0,13	4,34±0,18	97	0,078
Activity	4,47±0,2	4,12±0,15	96,5	0,045
Mood	4,97±0,17	4,92±0,16	173	0,95
Total	14,29±0,36	13,39±0,3	109	0,091

There are statistically significant differences in «state of health» and «activity» indicators of functional state during and after

the game in young basketball players with autonomous sports self-regulation (table 13).

Table 13 - Comparison of functional states indicators of the cluster 3 during and after the competition

Indicators	During	After	Z	p
State of health	5,72±0,12	3,91±0,16	14	0,0000029
Activity	5,95±0,17	3,19±0,13	1	0,00000059
Mood	6,01±0,15	5,68±0,14	220	0,28
Total	17,68±0,32	12,78±0,27	6	0,00000094

Indicators in this group decrease significantly more after the competition compared to the 1 and 2 cluster. Thus, after the competition, such young men evaluate their functional state more neutral, as the average values of the indicators shows, only the mood remains quite high. The absence of differences in the "mood" indicator may indi-

cate that the positive emotions of the game remain in them afterwards.

As seen in table 14, there are statistically significant differences in each of functional state indicators during and after the game in young basketball players with combined sports self-regulation.

Table 14 - Comparison of functional states indicators of the cluster 4 during and after the competition

Indicators	During	After	Z	p
State of health	5,4±0,1	3,78±0,13	1	0,0000000
Activity	5,44±0,15	3,55±0,11	21,5	0,000000014
Mood	5,51±0,13	4,99±0,12	233	0,0022
Total	16,36±0,27	12,32±0,22	7	0,0000000

All the figures in this group are significantly reduced after the competition. Thus, after competitions such young basketball players generally evaluate their condition more neutral, even the mood decreases more than in cluster 3, which may be associated with higher rates of external and introjected regulation of these athletes.

In general, for all groups of self-regulation there is a decrease in the indicator of "activity" and all clusters except cluster 2 decrease in the "state of health" indicator after the competition, which is conditioned by the loss of both physical and psychic energy. The mood of the cluster 1 and 2 does not change as this indicator was not high during the game. In the cluster 3 and 4, all functional state indicators are changes more statistically significantly except the "mood" indicator, which does not change in cluster 3. In our opinion, the inhibition of the functional state after the competition is an important mechanism for creating favorable conditions for the restoration of energy and a better objective analysis of their activities.

Conclusions of the research. There are statistically significant differences in the functional state indicators between sports self-regulation groups during and after the competition, although before the competitions there are no statistically significant differences between groups. The most significant difference between the indicators of the functional state is revealed during the competitions, where the group of young basketball players with autonomous sports self-

regulation has the highest rates among other groups, which testifies to the ability to best regulate and prepare their functional states for the game.

The dynamics of functional states before, during and after competitions in various groups of sports self-regulation is also researched. It is shown that the dynamics of functional states indicators of young basketball players with autonomous sports self-regulation is most noticeable, that is, such young men better than others regulate their condition. This is manifested in the fact that they being in an approximately the same condition with all other groups before the competition, can raise the indicators of functional state for the competition. Also, such young basketball players have more significant changes after the competition. In our opinion, this can be deliberately due to the fact that certain suppression of the functional state after the competition is an important mechanism for creating favorable conditions for the restoration of energy and a better objective analysis of their activities.

In general there are significant differences between young basketball players with different types of sports self-regulation in the dynamics and features of functional states before, during and after the competition. Thus, it can be argued that the nature of changes in the state and its peculiarities in the young basketball players is determined by indicators of sports self-regulation.

References

1. Bandura, A. (1991) Self-regulation of motivation through anticipatory and self-reactive mechanisms, Perspectives on motivation: Nebraska symposium on motivation, Lincoln: University of Nebraska Press, vol. 38, pp. 69–164.
2. Baumeister, R.F., Schmeichel, B.J., Vohs, K.D. (2007) Self-Regulation and executive function: The Self as controlling agent, Social psychology: Handbook of basic principles (2nd ed.), New York: Guilford Press, pp. 516–539.
3. Deci, E., Ryan, R. (2008), Self-determination theory: A macro theory of human motivation, development, and health, Canadian Psychology, vol. 49(3), pp. 182–185.
4. Herasymova, Y.V. (2001), Psykhicheskye sostoiannya kak obschepsykholohycheskaia problema: Khrestomatyia, Vladyvostok: DVHMA, 104 p.

5. Leonova, A. B. (2007), *Psykholohycheskye tekhnolohyy upravleniya sostoianiem cheloveka*, Moskva: Smysl, 311 p.
6. Levytov, N. D. (1964), *O psykhycheskykh sostoianiyakh cheloveka*, M.: Prosveschenye, 344 p.
7. Prokhorov, A.O., Habdreeva, H. Sh. (2004), *Praktykum po psykholohyy sostoianiy: Uchebnoe posobyе*, SPb: Rech', 480 p.
8. Prokhorov, A.O., Valyullyna, M.E., Habdreeva, H.Sh., Haryfullyna, M.M., Mendelevych, V.D. (2011), *Psykholohyia sostoianiy: Uchebnoe posobyе*, M.: Yzd-vo «Kohyto-Tsentr», 624 p.
9. Rybnykova, E.S. (2009), *K probleme dyfferentsyatsyy psykhycheskykh y emotsyonal'nykh sostoianiy*, *Vestnyk KHPU ym. V.P. Astaf'eva*, Krasnoiarsk, vol.1. pp.123-125.
10. Rybnykova, E.S. (2009), *Osnovnye teoretycheskye podkhody v yzuchenyy psykhycheskykh sostoianiy*, *Vestnyk KHPU ym. V.P. Astaf'eva*, Krasnoiarsk, vol. 3. pp. 116-119.

Стаття надійшла до редколегії: 16.08.2018

УДК 159.9

doi: 10.20998/2078-7782.2018.3.09

Андрій Черкашин

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Харків, Україна
E-mail: cherkashin68@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ У СТУДЕНТІВ

Анотація: У статті вказується, зі зростанням рівня загострення боротьби на ринку праці за конкурентоздатного фахівця, професійна підготовленість якого дозволяє швидко адаптуватися до нових вимог сьогодення. Наводяться дані про особливості сформованості особистісної зрілості у студентів під час перебування у вищому навчальному закладі. Основними домінуючими показниками особистісної зрілості у студентів-психологів визначені: самоприйняття, контактність, толерантність та креативність. На підставі проведених досліджень запропоновані психолого-педагогічні умови формування особистісної зрілості у студентів під час навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: особистість, студенти, особистісна зрілість, навчально-виховний процес, вищий навчальний заклад.

Andrew Cherkashin

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of
The Department of Pedagogy and Psychology of Management of
Social Systems, National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine
E-mail: cherkashin68@ukr.net

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' PERSONAL MATURITY

Abstract: The article points out that the labor market struggle for a competitive specialist, whose professional training allows a quick adaption to new requirements, is becoming more acute, and presents data on the features of the formation of higher education institution students' personal maturity. Self-acceptance, contact, tolerance and creativity were determined to be the main dominant indicators of the psychology majors' personal maturity. Our study resulted in suggesting psychological and pedagogical conditions for the formation of student' personal maturity during the educational process at a higher education institution.

Key words: personality, students, personal maturity, educational process, higher education institution.

© Андрій Черкашин, 2018

Андрей Черкашин

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ЗРЕЛОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация: В статье указывается, что с увеличением обострения обостряется борьба на рынке труда за конкурентоспособного специалиста, профессиональная подготовленность которого позволяет быстро адаптироваться к новым требованиям. Приводятся данные об особенностях сформированности личностной зрелости студентов во время пребывания в высшем учебном заведении. Основными доминирующими показателями личностной зрелости студентов-психологов определены: самопринятие, контактность, толерантность и креативность. На основании проведенных исследований, предложены психолого-педагогические условия по формированию личностной зрелости студентов во время учебно-воспитательного процесса в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: личность, студенты, личностная зрелость, учебно-воспитательный процесс, высшее учебное заведение.

Andrew Cherkashin

An extended abstract of the paper on the subject:

“Psychological and pedagogical conditions for the formation of students’ personal maturity”

The article states that the present stage of society development is characterized by the entry of Ukraine into the European space of science and education. The labor market struggle for a competitive specialist, whose professional training allows a quick adaption to new requirements, is becoming more acute. In this aspect, the urgent task of developing the personal maturity of students is emerging. Of particular importance is the training of psychology majors, who are going to build their practical activities in situations of the uncertainty and complexity of emerging tasks. The data on the peculiarities of the formation of higher education institution students’ personal maturity are given. Self-acceptance, contact, tolerance and creativity were determined to be the main dominant indicators of the psychology majors’ personal maturity. At the medium level, such personal maturity indicators as life philosophy, autonomy, synergy were formed in students.

Accordingly, students can experience a manifestation of different beliefs and ideals, lack of awareness of the comprehensive structure of the "I-Concept", the need for self-responsibility for decision-making and awareness of many personality dimensions. Our study resulted in suggesting psychological and pedagogical conditions for the formation of student’ personal maturity during the educational process at a higher education institution. The psychological and pedagogical conditions should contribute to the development of the future specialist’s personality: the formation of clear representations about the essence of professional norms and values; the ability to comprehend and personally analyze valuable civic orientations and ideals; the formation of skills and abilities for realizing the civic functions in society; the practical realization of civic value orientations in socially important activities and behavior.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується входженням України у Європейський простір науки та освіти. Все більше і більше загострюється боротьба на ринку праці за конкурентоздатного фахівця, професійна підготовленість якого дозволяє швидко адаптуватися до нових вимог сьогодення. Постає нагальна потреба у перебудові всієї системи вищої освіти, розробці нових форм та методів підготовки майбутніх фахівців. З огляду на зазначене постає актуальне питання розвитку особистісної зрілості студентів. Особливого значення набуває підготовка студентів-психологів, які у майбутньому будуть будувати свою практичну діяльність в ситуаціях невизначеності та складності завдань, що виникатимуть. Студентський вік припадає на періоди юності та ранньої дорослості. Відповідно, постає актуальне завдання щодо формування у людей цього віку особистісної зрілості в умовах навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, зокрема розробка і впровадження психолого-педагогічних умов щодо її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблема особистісної та професійної зрілості особистості досліджена у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених К.О.Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьева, Н.О. Антонової, Т.М. Березіної, Ф.С.Брантової, С.Ю. Головіна, І.Ю. Зав'ялової, О.А. Лукасевича, А.Х. Маслоу, Л.П. Овсянецкої, Г.У. Олпорта, Н.В. Підбуцької, Л.В. Потапчука, О.Г. Романовського, Л.І.Рибачука, А.В. Петровського, Ч. Райкфорта, В.А. Семиченка, Г. С. Сухобської, В. І. Цини, І. Я. Шевелюка, О. Штепи, Г.Х.Яворської та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. З нашої точки зору,

проблема дослідження психолого-педагогічних умов формування особистісної зрілості студентів психологів в умовах навчання у вищих навчальних закладах України досліджена недостатньо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно, метою нашого дослідження було визначено розробку психолого-педагогічних умов формування особистісної зрілості студентів на підставі виявлення сучасного стану сформованості особистісної зрілості у студентів та урахування сучасних підходів до розвитку особистості сучасного фахівця у вишах України та Зарубіжжя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одна з найбільш повних концепцій особистісної зрілості належить Г. Олпорту [9]. Говорячи про особистісну зрілість, він відзначав, що, по-перше, нелегко описати єдність і конкретне різноманіття абсолютно зрілої особистості, так як способів для її розвитку надається велика кількість. Він вважає унікальним кінцевим продуктом професійної зрілості – здоров'я. По-друге, він відзначав, що слід більше говорити про ідеальну, а не про реальну людину, так як знайти всі ознаки зрілості в одній людині навряд чи можливо. По-третє, особистісна зрілість не пов'язана з хронологічним віком, проте зіткнення особистості на життєвому шляху з перешкодами і стражданнями детермінують новий рівень розвитку. Г. Олпорт концептуально визначає шість критеріїв зрілості: розширене почуття Я, теплота щодо інших, емоціональна безпека і прийняття себе, реалістичне сприйняття, самооб'єктивація (розуміння себе та гумористичне ставлення до себе), єдина філософія життя.

А. Маслоу [6] визначав самоактуалізацію як основну характеристику зрілості особистості, що спонукає людину до розвитку власного потенціалу. Він зазначав, що тільки в процесі самоактуалізації особистість самовдосконалюється та по-

казує свої найкращі здатності. Основними рисами зрілих особистостей А. Маслоу вважав: ефективно сприйняття реальності (реалістичність), спонтанність, зосередженість на проблемі (на протизахисту заклопотаності собою), відстороненість, незалежність від оточення (автономність і самодостатність), постійна свіжість оцінок (в контексті чутливості до нових переживань, відкритості досвіду), соціальне почуття, демократичний характер (шанобливе ставлення до інших, співчуття), здатність формувати глибокі, але вибіркові відносини, моральну переконаність, філософське невороже почуття гумору, креативність та стійкість до соціальних норм.

К. О. Абульханова і Т. М. Березіна під зрілістю розуміють своєчасність особистості, яка визначає її здатність до знаходження свого способу життя. Автори вказують на притаманні для такої особистості оптимальний ритм життя, індивідуальні часові потенціали, які спонукають її до оволодіння природними і власними психічними можливостями. Все це дає можливість особистості вдосконалювати власні ресурси активності щодо самоідентифікації та самовдосконалення у різних формах життєдіяльності та взаємодії з навколишнім світом [1].

Б. Г. Ананьєв визначав, що «зрілість людини як індивіда – соматична і статева – визначається біологічними критеріями. Однак якщо у всіх тварин, включаючи приматів, фізична зрілість означає глобальну зрілість всього організму – його життєдіяльності і механізмів поведінки, то у людини нервово-психічний розвиток не вкладається повністю в рамки фізичного дозрівання та зрілості. Уже розумова зрілість нерозривно пов'язана з освітою, має свої критерії, що відображають певний обсяг і рівень знань, властивих даній системі освіти в дану історичну епоху. У ще більшій мірі історичними є численні феномени громадянської зрілості, з настанням якої людина повністю стає юридично дієздатною особою, суб'єктом цивільних прав (наприклад, виборчих), полі-

тичним діячем і таке інше» [3, с. 71]. Автор вказував, що ці характеристики зрілості не залежать від фізичного розвитку людини та можуть змінюватися залежно від суспільно-економічної формації, класової структури суспільства, національних особливостей, традицій.

Л. П. Овсянецка розглядає зрілість індивіда як глибинне психологічне новоутворення особистісної та соціальної зрілості. Основними психологічними якостями зрілої особистості дослідниця виділяє: розвинену «Я-концепцію» (самосприйняття, висока самооцінка), сформовану смислопошукову і ціннісно-смыслову сферу життя особистості (розуміння чого «Я хочу» і чого «Я прагну»), розвинений соціальний інтелект, максимально повну соціальну адаптацію до життя, вміння налагоджувати зворотні соціальні зв'язки у структурі міжособистісної взаємодії та комунікацій, вміння приймати рішення, нести відповідальність за вчинки, здатність до самоаналізу і вміння бачити власні помилки, долати життєві кризи, прагнення до самоактуалізації, повної самореалізації, наявність креативних здібностей, творчого потенціалу; наявність рис: чесність, моральність, емпатія, здатність до розуміння інших, розвинене вміння любити і приймати життя таким, яким воно є; активне, творче ставлення до власного буття з акцентом на його життєтворчості; самопізнання, відкритості досвіду, сформованому світогляді [8, с. 108].

К. О. Абульханова-Славська визначає внутрішню детермінацію показником зрілості особистості, що характеризується як здатність особистості керувати власним життям, продуктивно використовувати внутрішні резерви відповідно до життєвих завдань, саморегуляції життєвих процесів, використання ефективного стилю спілкування, здійснювати вплив на людей [2].

Г. І. Меднікова зазначає, що дефініція зрілості в психології розглядається як етап психічного розвитку і якість особистості [7, с. 185.]. Автор робить висновок, що поняття «зрілість» людини дослі-

джується для відзначення психологічних новоутворень на різних вікових етапах розвитку особистості. З точки зору автора, особистісна зрілість є результатом розвитку особистості в онтогенезі, де проявляються важливі функції людини до самодермінації в аспекті опанування смыслом власного життя.

Г. С. Сухобська у поняття «індивідуально-психологічна зрілість» включає наступні характеристики: здатність особистості до самостійного прогнозування своєї поведінки в будь-яких життєвих ситуаціях на основі розвинутої здатності добувати необхідну інформацію і аналізувати її відповідно до цілей, пов'язаних з вирішенням конкретних і нестандартних ситуацій у всіх сферах своєї життєдіяльності; вміння мобілізувати себе на виконання власного рішення всупереч різним обставинам і внутрішнім соціально не мотивованим бажанням його припинити («втомився», «не хочу», «важко» і т.п.); вміння відслідковувати хід виконання власних дій і їх результатів (в мисленнєво-образному і рефлексивному диференціюванні «Я-виконавця» і «Я-контролера»); здатність до оціночної рефлексії на основі сформованої самосвідомості і об'єктивно неупередженої оцінки своїх думок, дій, вчинків; здатність виносити уроки з власної поведінки в різних ситуаціях, нарощуючи якість прогнозування, виконання запланованого та об'єктивність оцінки; переважання емоційно адекватних реакцій в різних ситуаціях [18].

Ю. Гільбух вважає, що основними структурними компонентами особистісної зрілості є:

- мотивація досягнення як спрямованість діяльності особистості на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, лідерства, досягнення високих результатів, самостійність, ініціативність;

- ставлення до свого Я (Я-концепція), що включає такі характеристики зрілості, як впевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібно-

стями, темпераментом і характером, своїми знаннями, уміннями та навичками у поєднанні з адекватною самооцінкою, високою вимогливістю до себе, скромністю, повагою до інших та відсутністю самовдоволення;

- почуття громадського обов'язку, яке охоплює такі якості, як: патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба у спілкуванні, колективізм;

- життєва установка, яка поєднує в собі розуміння відносності сенсу життя, перевагу раціонального над емоційним, емоційну врівноваженість та розсудливість;

- здатність до психологічної близькості з іншими людьми, що включає такі особистісні якості, як: доброзичливість до людей, емпатію, вміння слухати, потребу в духовній близькості з іншими людьми [17, с. 11].

Н. М. Дідик вказує, що «особистісна зрілість – це характеристика стану розвитку особистості, що виявляється у високому ступені особистісної конструктивної активності та особистісної функціональної продуктивності людини» [4, с. 130].

О. А. Лукасевич запропонувала розглядати особистісну зрілість у контексті вчинкового підходу в психології, де інтегральним показником особистісної зрілості є внутрішня готовність до здійснення відповідного вчинку у життєвому сенсі особистості. Основними ознаками особистісної зрілої людини автор визначає: відповідальність, самостійність, мудрість, цілеспрямованість, впевненість, креативність, альтруїстичність [5, с. 117].

Л. В. Потапчук зосереджує увагу на тому, що особистісна зрілість виникає з опануванням людиною сенсу життя. До основних рис особистісної зрілості дослідниця відносить: загальну інтернальність (рівень суб'єктивного контролю особистості над будь-якими значущими ситуаціями), міжособистісні відносини, здоров'я, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, показник реалізованості подій життя,

адекватність самоствердження і цілепокладання [19].

Важливий внесок у дослідження індивідуальності, індивідуально-професійних якостей, лідерських якостей та їх роль у формуванні та розвитку особистісної зрілості фахівця гуманітарно-технічної еліти зробили праці О. Г. Романовського. Вони висувають на передній план питання про безперечну важливість для всебічного розвитку професійної зрілості наступних особистісних якостей: мотивація досягнення успіху, комунікативна компетентність, розвиток лідерських якостей тощо. О. Г. Романовський зазначає про актуальність питання про співвідношення зусиль педагогів щодо формування професійної компетенції майбутніх фахівців і їх морально-етичних принципів і переконань, їх життєвих цілей і цінностей, що робить актуальним дослідження та удосконалення освітнього процесу вищої школи, як фактора формування успішного фахівця гуманітарно-технічної еліти [11, 12, 13].

Дослідженням особистісної зрілості фахівця, його професійно-важливих, лідерських, креативних якостей, комунікативної компетентності та їхнім впливом на формування та розвиток професійно-успішного фахівця займалась Н. В. Підбунька. У працях дослідниці приділяється увага особливостям особистості фахівця, особливостям формування та розвитку професійної зрілості майбутнього фахівця технічного профілю в контексті зростання рівня його професіоналізму [14, 15, 16].

На думку О. С. Штепи, психологічна зрілість «висвітлює рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, забезпечує високий рівень функціонування індивіда, його готовність аналізувати і усвідомлювати події і явища зовнішнього світу, що говорить про високий рівень психічного розвитку людини. Особистість характери-

зується як цілісність, що самовизначається, і складається зі ставлення до оточуючого світу, до інших людей та до себе самої. Особистісна зрілість на відміну від психологічної... характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання» [21, С. 27–28].

Проведені нами попередні дослідження особистісно-професійної зрілості особистості працівників поліції дозволили охарактеризувати її як особисте, інтегроване утворення, яке включає особистісну, соціальну, емоційну та інтелектуальну зрілості, відповідний рівень професійної ідентичності, що спонукають її до постійного саморозвитку [19, с. 446].

У подальших дослідженнях ми уточнили поняття особистісно-професійна зрілість та визначили її як інтегративне, багатоскладове психічне утворення, яке характеризує саморозвиток і само детермінацію особистості у професійній та особистісній сферах власної життєдіяльності [20, с. 163].

Аналіз психологічних підходів до дослідження особистісної зрілості майбутніх фахівців дозволяє нам зробити висновок, що особистісну зрілість сучасного фахівця необхідно розглядати як інтегративне утворення, що визначає рівень особистісно-професійного саморозвитку та самодетермінації його особистості.

Для дослідження особистісної зрілості студентів-психологів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» нами було використано методику О. С. Штепи «Опитувальник особистісної зрілості». В ньому взяли участь 170 студентів психологів 1-5 курсів навчання. За результатами досліджень нами були отримані наступні результати. Аналіз результатів досліджень особистісної зрілості у студентів (рис. 1) дозволяє зробити наступні висновки

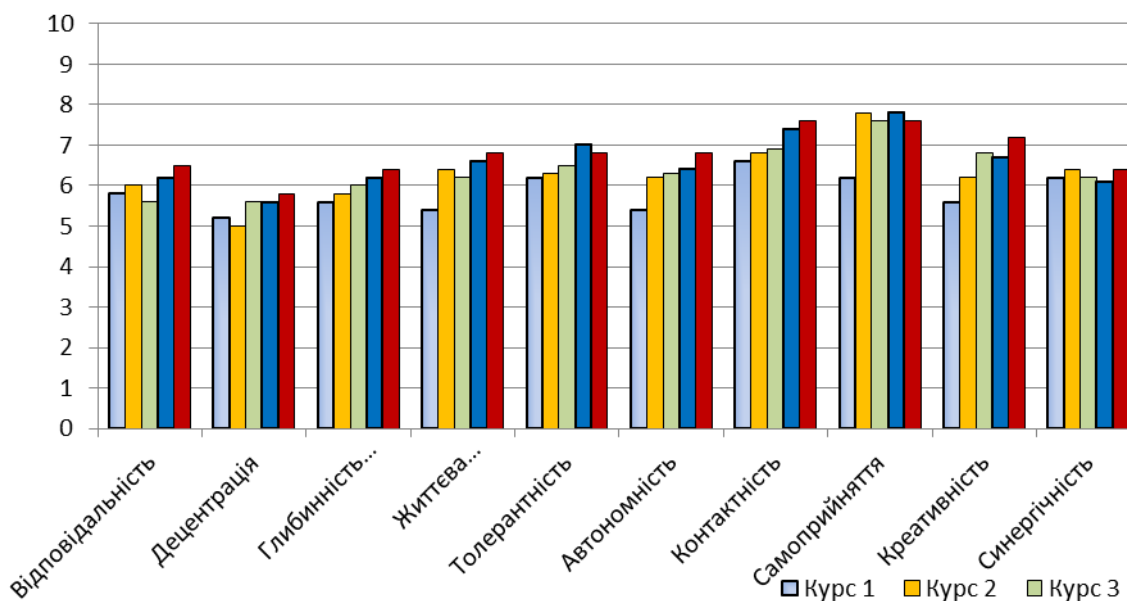

Рисунок 1 - Показники прояву особистісної зрілості у студентів залежно від курсу навчання у ВНЗ

У студентів 1 курсу центральним критеріями прояву особистісної зрілості визначено домінантний критерій: контактність (6,6). За трьома показниками встановлено рівнозначно розподілений результат: автономність, самоприйняття, синергічність. У студентів 2 курсу домінантним є показник самоприйняття (7,8) та на другому місці за пріоритетом перебуває показник контактність (6,8). Життєва філософія та синергічність зазначено в пропорційному відношенні (6,4). У студентів 3 курсу особливо важливим виявився показник самоприйняття (7,6). У майже однаковому числовому діапазоні знаходяться показники: контактність (6,9) та креативність (6,8). У студентів 4 курсу постають центральними наступні показники: високий рівень відведено самоприйняттю (7,8), контактності (7,4), толерантності (7). У студентів 5 курсу встановлено, що два показника знаходяться на однаковій пріоритетній позиції: контактність (7,6) та самоприйняття (7,6). На другій позиції перебуває значення показника креативності (7,2). Необхідно зауважити, що життєва філософія, толерантність та автономність мають однаковий бал (6,8).

Встановлені дані акцентують увагу на наявності вагомості віднайдення духовного зв'язку з іншим індивідами з метою досягнення взаєморозуміння, створення відносин для реалізації базової потреби у дружбі, любові та домінування мотивації причетності.

Показник самоприйняття сполучає інтенсивне становлення «Я» – концепції у змісті власної адекватної самооцінки та становлення самоповаги, що зображується у вигляді позитивної думки про себе, проте можливе відчуття провини при неправильному становленні самоакцептації.

На другому місці за пріоритетом перебуває показник креативності, що характеризує властиву динамічну систему утворення оригінальних рішень при вирішенні поставлених завдань.

Загальний результат за таблицею 1 характеризує домінантний показник «Самоприйняття», що засвідчує особливості емоційної оцінки власних якостей та можливостей, суб'єктивне ставлення до успіхів та невдач, критерій виступає регулятором поведінки. Проте можуть спостерігатись тенденції відчуття провини при заснуванні негативної самоакцептації.

Таблиця 1 – Показники прояву особистісної зрілості у студентів залежно від періоду навчання у ВНЗ

Фактори	Курс 1	Курс 2	Курс 3	Курс 4	Курс 5	Середні значення
Відповідальність	5,8	6	5,6	6,2	6,5	6,02
Децентрація	5,2	5	5,6	5,6	5,8	5,44
Глибинність переживань	5,6	5,8	6	6,2	6,4	6
Життєва філософія	5,4	6,4	6,2	6,6	6,8	6,28
Толерантність	6,2	6,3	6,5	7	6,8	6,56
Автономність	5,4	6,2	6,3	6,4	6,8	6,22
Контактність	6,6	6,8	6,9	7,4	7,6	7,06
Самоприйняття	6,2	7,8	7,6	7,8	7,6	7,4
Креативність	5,6	6,2	6,8	6,7	7,2	6,5
Синергічність	6,2	6,4	6,2	6,1	6,4	6,26

Надзвичайно важливим для студентів виявився показник «Контактність», який перебуває на другому місці. Оцінюють життєві позиції та будують взаємне розуміння на дружбі, любові, домінування мотивації причетності.

На третьому місці зафіксовано результат за показником «Толерантність», який містить успішність встановлювати комунікацію з оточенням, здатність сприймати переконання, що не відповідають власним інтересам та міркуванням, наділеність адаптивною формою поведінки при висуванні соціальним оточенням нових вимог та продуктивна взаємодія в груповій спільноті.

Найнижчий результат домінування позиції встановлено за показником «Креативність» (становлення дивергентного процесу мислення, що вимагає досконало віднайти безліч рішень однієї і тієї ж проблеми, яка потребує унікальності, утворювати нові комбінації зі звичайних елементів, які інші особи використовують за

звичним способом, підкреслює творчий підхід особистості).

Необхідно звернути увагу на майже пропорційні дані визначених результатів за показником: життєва філософія (6,28) та автономність (6,22), синергічність (6,26), що вказує на взаємопов'язаність критеріїв між собою. Життєва філософія характеризує про присутність почуття переживання, яке поєднує систему усвідомлення сприйняття навколишнього суспільства, прояв розбіжності переконань та побудованих ідеалів.

Відповідно до показника автономності студенти прагнуть не відчувати негативні прояви почуттів стосовно майбутнього та намагаються дотримуватись стратегії самостійно приймати рішення та відповідально й наполегливо виконувати висунуті завдання перед соціальним суспільством. Синергічність полягає у недостатньому усвідомленні всебічної структури «Я – Концепції», виражається через схильність бачити людей „багатовимірними”.

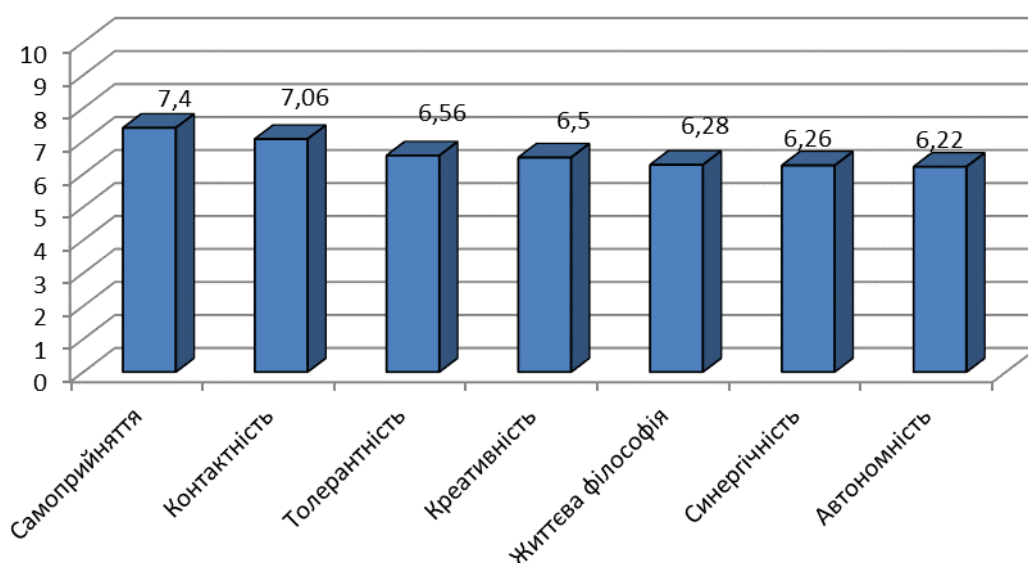

Рисунок 2 – Середні значення показників прояву особистісної зрілості студентів-психологів ВНЗ

Проведені дослідження дали нам підстави сформулювати основні психолого-педагогічні рекомендації щодо розвитку професійної зрілості студентів-психологів вищих навчальних закладів.

Визначення умов вдосконалення ефективності формування особистісної зрілості майбутніх психологів вимагає аналізу завдань, поставлених перед вищою школою, особливостей виховання за сучасних умов, готовності ВНЗ до такої навчально-виховної діяльності.

Важливе значення в цьому контексті має врахування соціального замовлення суспільства щодо професійної освіти молоді; особливостей психолого-педагогічного процесу вищих навчальних закладів і провідних підходів до розвитку формування особистісної зрілості майбутніх психологів; врахування специфіки професійного становлення молоді студентського віку, можливостей особистісно зорієнтованого, системного підходів; тенденцій формування професійної компетентності сучасної молоді.

Визначаючи психолого-педагогічні умови формування особистісної зрілості майбутніх психологів, ми зважали, зокрема, на врахування низки важливих обста-

вин. Бралася до уваги зміна вимог сучасного суспільства до підготовки майбутніх фахівців, зокрема їх професійного становлення. Одним із визначальних факторів реформування професійного життя є професійна освіта, орієнтована на демократичні цінності. За таких умов з'являється потреба в створенні професійного навчально-виховного середовища, яке виконує «роль джерела розвитку особистості» (Л. Виготський). Враховувались також особливості професійного розвитку особистості в студентському віці. Юнацький вік позначений якісними змінами в самосвідомості, в спрямованості на майбутнє, визначенням свого місця в суспільстві. В цьому віці особливого інтересу набувають особистісні, громадянські та професійні потреби. Пошук сенсу власного життя є характерною особливістю юнацького віку.

Враховання зазначених обставин, аналіз психолого-педагогічної літератури і практики формування особистісної зрілості майбутніх психологів у вищих навчальних закладах дали нам змогу визначити комплекс психолого-педагогічних умов, які сприяють формуванню особистісної зрілості майбутніх психологів.

На наш погляд, однією з важливих умов успішного формування професійних якостей у студентів є розуміння викладачами пріоритетного значення завдань особистісного формування майбутніх фахівців. Для цього потрібно, насамперед, сформувати у викладачів адекватне уявлення про цілі й завдання формування особистісної зрілості майбутніх психологів, методично підготувати їх до реалізації таких завдань.

У процесі формування особистісної зрілості майбутніх психологів педагогічні зусилля повинні спрямовуватися на реалізацію трьох типів завдань, якими відображаються різні аспекти професійної зрілості особистості: емоційно-ціннісний, пізнавальний і поведінковий.

Завдання, пов'язані з розвитком емоційно-ціннісної сфери студентів, полягають у формуванні професійних ціннісних орієнтацій, почуттів, ставлень до себе, співвітчизників, суспільства і держави загалом (почуття любові до Батьківщини, інтересу до навколишнього життя, потреби в його поліпшенні, до демократичних цінностей як мотивів поведінки, почуття любові, поваги і терпимості до інших громадян, їхніх прав, потреб в соціальній взаємодії, негативного ставлення до насильства й ненависті, проявів антисоціальної поведінки).

Завдання, спрямовані на розвиток пізнавальної сфери особистісної зрілості студентів, полягають у: формуванні системи базових політико-правових, економічних, екологічних знань, адекватних уявлень про характер професійної діяльності, взаємини людини і суспільства, системи поглядів, якими визначається усвідомлений вибір конструктивної моделі соціальної поведінки; розвитку «планетарної свідомості» студентів як «громадян світу», здатних вийти із вузьких рамок етноцентризму, корпоративних інтересів; розвитку критичного мислення, яким передбачається конструктивна недовіра до влади, орієнтація на демократичні цінності й переконання; формуванні здатності до усвідомленого вибору життєвих орієнти-

рів, шляхів і засобів досягнення приватних і соціально значущих цілей, самовизначенні і самореалізації, адекватному розумінні власного місця і ролі в житті; вихованні культури взаємин із суспільством, державою, заснованих на усвідомленні себе частиною суспільства; формуванні власної готовності до того, щоб розумно поєднувати власні потреби й можливості.

Поведінковий аспект мети розвитку особистісної зрілості майбутніх психологів конкретизується в таких завданнях: формування готовності до автономної і професійної діяльності в різних її видах і формах, у здатності до інтелектуально насиченої творчої праці; в набутті досвіду взаємодії з іншими людьми, солідарності в захисті прав людини.

Отже, завдання формування особистісної зрілості майбутніх психологів повинні відображати загальну логіку розвитку особистості: формування у неї чітких уявлень про сутність професійних норм і цінностей; вміння осмислювати й особистісно аналізувати ціннісні громадянські орієнтації та ідеали; формування вмінь і навичок реалізації громадянських функцій у суспільстві; практична реалізація громадянських ціннісних орієнтацій в соціально важливій діяльності й поведінці.

Важливою умовою підвищення ефективності розвитку особистісної зрілості майбутніх психологів є гуманізація й гуманітаризація їхньої підготовки, поєднання в цих процесах загальнокультурного і спеціального блоків у сфері психолого-педагогічної їхньої підготовки (знання людської культури й закономірностей розвитку особистості, формування загальнолюдських цінностей і громадянських її якостей).

У центрі уваги гуманістичного напрямку у психології та педагогіці перебуває унікальна цілісна особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізація), відкрита для сприйняття нового досвіду, здатна на усвідомлений і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Представники західної педагогіки та психології

виступають проти будь-яких явних і прихованих проявів авторитаризму у вихованні й освіті, проти маніпулювання свідомістю й поведінкою дітей. Одним із найважливіших засобів гуманістичного підходу вважається стиль взаємин його учасників, який в остаточному підсумку визначається позицією вихователя.

Гуманізація життя суспільства пов'язана із утвердженням пріоритету загальнолюдських цінностей. Виявлення сутнісних характеристик гуманізації освіти вимагає розгляду ключового поняття гуманізм. Гуманізм у загально філософському розумінні – це соціально-ціннісний комплекс ідей, якими утверджується ставлення до людини як до найвищої цінності в світі, проголошується її право на свободу, щастя, розвиток і творчий прояв власних фізичних і духовних сил. У цьому зв'язку гуманізм становить ідейну основу світогляду, в якому погляди й переконання особистості будуються навколо людини як смислового центру і базової цінності.

Поняття гуманізація і гуманітаризація увійшли до наукового обігу на початку 90-х років ХХ ст. Поняття гуманізація тлумачилося як «посилення гуманістичних настроїв у суспільстві, утвердження загальнолюдських цінностей», а поняття «гуманітаризація освіти» розглядалося як «система заходів, спрямованих на пріоритет розвитку загальнокультурних компонентів у змісті освіти й на формування особистісної зрілості суб'єктів навчання».

Таким чином, від гуманізації освіти пролягає шлях до гуманітаризації вищої школи. Автори згаданих робіт визначають гуманітаризацію як засіб реалізації гуманістичної суті навчання й виховання, інтелектуальної, соціокультурної, комунікативної сутності людини як суб'єкта пізнання й діяльності, активного елемента розвитку суспільства. У цьому визначенні увагу акцентовано на значенні гуманітаризації як засобу, який дозволяє реалізувати гуманістичну сутність навчання й виховання у вищому навчальному закладі.

Процес гуманізації вищої школи вимагає від кожного суб'єкта навчально-виховного процесу відповідної громадянської й моральної позиції, він стає причиною перебудови свідомості з орієнтацією її на гуманістичні, загальнолюдські цінності, на новий стиль мислення і стиль педагогічної діяльності, пронизаний духом гуманізму.

В особливостях сучасного розвитку суспільства широко виявляється зростаюче значення громадянського характеру педагогічної діяльності, підвищення важливості праці викладача, покликаного виховувати студентів, які виявилися здатними до правильного морального вибору в нинішніх складних і суперечливих життєвих ситуаціях з позиції добра й гуманізму.

Під час розробки цілей гуманістично орієнтованого формування особистості майбутнього фахівця ключовим стало положення про те, що інформаційною функцією навчального процесу забезпечується лише фундамент для формування особистісної зрілості студентів. Подальша ж навчально-виховна робота потребує модернізації.

Таким чином, метою формування особистісної зрілості студентської молоді є інтеграція особистісної позиції майбутніх фахівців (мотиваційно-ціннісне ставлення до майбутньої діяльності) і професійних знань, умінь і навичок (професійна компетентність). Така єдність становить нове якісне утворення, відображає такий рівень розвитку особистості, який дозволяє психологу реалізувати свій професійний громадянський обов'язок, відповідати за долю молодого покоління.

Очевидно, що реалізація принципу гуманізації освіти вимагає не тільки традиційних підходів до організації навчально-виховного процесу. Гуманістичні ідеї повинні пронизувати весь зміст професійної підготовки психолога – охоплювати як основні фундаментальні курси, так і спеціальні дисципліни. Ця умова реалізується насамперед через посилення гуманітарно-громадянської спрямованості курсів психолого-педагогічних дисциплін. Крім цьо-

го, з нашої точки зору, вважаємо за необхідне впровадження наступних заходів:

1. Проведення професійної орієнтації з тими, хто бажає навчатися за спеціальністю «Психологія» шляхом доведення основних вимог до професійної зрілості психолога та особливостей його діяльності.

2. Розробка навчального курсу «Розвиток професійної зрілості студентів-психологів вищого навчального закладу» та впровадження його до навчального процесу.

3. Впровадження в діяльність психологічної служби вищих навчальних закладів лекторіїв для науково-педагогічних працівників з питань формування професійної зрілості майбутніх фахівців з подальшим обговоренням у навчальних групах, на конференціях, круглих столах, засіданнях кафедр.

4. Розробка науково-методичних матеріалів для кураторів навчальних груп з питань формування професійної зрілості студентів.

5. Створення наукових гуртків на кафедрах за фахом навчання з урахуванням специфіки та нових вимог до професійної зрілості сучасних фахівців.

Список літератури

1. Абульханова, К. А., Березина Т. Н (2001) *Время личности и время жизни*. СПб. : Алетейя, 304 с.

2. Абульханова-Славская, К. А. (1991) *Стратегия жизни*. М.: Мысль, 298 с.

3. Ананьев, Б. Г. (1980) *Человек как предмет познания. Избранные психологические труды: в 2 т. Т.1*. М.: Педагогика, С. 16–178.

4. Дідик, Н. М. (2014) Феномен особистісної зрілості в інтерпретації українських дослідників. *Молодий вчений*. № 1(03). С. 128–131.

5. Лукасевич, О. А. (2009) Особливості досягнення особистісної зрілості студентами вищого навчального закладу. *Науковий часопис НПУ імені П.Драгоманова. Психологічні науки : зб.*

6. Проведення щорічних досліджень рівнів сформованості професійної зрілості студентів з подальшим обговорення результатів у навчальних групах та на засіданнях кафедр, факультетів, ректорату.

7. Навчання студентів методикам формування професійної зрілості, а саме: прийомам професійного розвитку та самовдосконалення, виходу з кризових станів, участі у науково-дослідній роботі.

Розроблені рекомендації повинні мати практичну спрямованість та проводитися під керівництвом кураторів, науково-педагогічних працівників профільних кафедр за участю фахівців психологічної служби вищого навчального закладу.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отримані результати дослідження дозволяють стверджувати, що запропоновані нами психолого-педагогічні умови будуть сприяти вдосконаленню особистісної зрілості майбутніх фахівців під час навчання у вищих навчальних закладах та потребують подальшої апробації.

наук. праць. №21 (45). Серія №12. С. 115–121.

6. Маслоу, А. Х. (1999) *Дальние пределы человеческой психики*; перев. с англ. А.М. Татлыбаевой. СПб.: Евразия, 432 с.

7. Меднікова, Г. І. (2012) Особистісна зрілість: сутність та критерії. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. Вип. 43(2). С. 179–186.

8. Овсянецька, Л. П. (2001) До питання про психологічні критерії зрілої особистості. *Актуальні проблеми психології*. Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. Т. 1, ч. 2. С. 105–110.

9. Олпорт, Г. В. (1998) *Личность в психологии*. М.: КСП+;СПб.: Ювента, 345 с.

10. Потапчук, Л. В. (2001) Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Луцьк, 205 с.
11. Романовский, А. Г. (2013) Формирование личности интеллигента как одна из задач высшей школы. *Пространство литературы, искусства и образования – путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами* : сб. науч. тр. : по матер. VII Междунар. науч. – практич. конференции, 20 декабря 2012 г. / ред. А. Г. Романовский, Ю. И. Панфилов. Х. : НТУ «ХПИ», С. 9–15.
12. Романовський, О. Г., Пономарьов, О. С., & Гура, Т. В. (2014) Підготовка конкурентоспроможної управлінської гуманітарно-технічної еліти : монографія. Нац. техн. ун-т «Харк. політехн. ін-т». Х. : НТУ «ХПІ» : О. О. Савчук, 324 с.
13. Романовський, О. Г., Пономарьов, О. С., & Підбуцька, Н. В. (2013) Конфліктне спілкування в інженерній діяльності: навч. посіб. Х. : НТУ «ХПІ», 292 с.
14. Підбуцька, Н. В. (2014) Особливості креативності майбутнього інженера як складової його професіоналізму. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. Кам'янець–Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець–Подільський : Аксіома. Вип. 26. С. 468–477.
15. Підбуцька, Н. В. (2014) Оптимізм майбутнього інженера як умова його успішного особистісно-професійного розвитку. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець–Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Кам'янець–Подільський : Аксіома. Вип. 25. С. 379–392.
16. Підбуцька, Н. В. (2014) Особливості та структура особистісного потенціалу майбутніх інженерів. *Вісник ХНПУ*: зб. наук. пр. Сер. : Психологія. Х. : ХНПУ. Вип. 49. С. 107–116.
17. Семиченко, В. А. (2002) Психологія особистості. К. : Видавець Ешке О.М. 427 с.
18. Сухобская, Г.С. (2002) Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрагогики. *Новые знания*. № 4. С. 17–20.
19. Черкашин, А. І. (2017) Професійна зрілість поліцейських: теоретичний аспект. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 37. Кам'янець Подільський: Аксіома, С. 438 – 450.
20. Черкашин, А. І. (2017) Дефініція особистісно-професійна зрілість у психологічних дослідженнях. *Право і безпека*. Х. : № 3, С. 157 – 161.
21. Штепа, О. С. (2004) Пропріум зрілої особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. №2. С. 26–35.

References

1. Abul'hanova, K. A., Berezina T. N (2001) *Vremja lichnosti i vremja zhizni*. [Time of personality and time of life] SPb. : Aletejja, 304 s. [in Russian]
2. Abul'hanova-Slavskaja, K. A. (1991) *Strategija zhizni*. [The strategy of life] M.: Mysl', 298 s. [in Russian]
3. Anan'ev, B. G. (1980) *Chelovek kak predmet poznaniya*. [Man as an object of knowledge] Izbrannye psihologicheskie trudy: v 2 t. T.1. M.: Pedagogika, S. 16–178. [in Russian]
4. Didyk, N. M. (2014) *Fenomen osobystisnoi zrilosti v interpretatsii ukrains'kykh doslidnykiv*. [The phenomenon of personal maturity in the interpretation of Ukrainian researchers] *Molodyj vchenyj*. № 1(03). S. 128–131. [in Ukrainian]
5. Lukasevych, O. A. (2009) *Osoblyvosti dosiahnennia osobystisnoi zrilosti studentamy vyschoho navchal'noho zakladu*. [Features of achievement of per-

sonal maturity by students of higher educational institutions] *Naukovyj chasopys NPU imeni P.Drahomanova. Psykholohichni nauky* : zb. nauk. prats'. №21 (45). Seriya №12. S. 115–121. [in Ukrainian]

6. Maslou, A. H. (1999) *Dal'nie pre-dely chelovecheskoj psihiki; perev. s angl.* [The Far Limits of the Human Psyche; trans] A.M. Tatlybaevoy. SPb.: Evrazija, 432 s. [in Russian]

7. Mednikova, H. I. (2012) *Osobystisna zrilist': sutnist' ta kryterii.* [Personal maturity: essence and criteria] *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichno-ho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia.* Vyp. 43(2). S. 179–186. [in Ukrainian]

8. Ovsianets'ka, L. P. (2001) *Do pytannia pro psykholohichni kryterii zriloi osobystosti.* [To the question about the psychological criteria of a mature person] *Aktual'ni problemy psykholohii. Sotsial'na psykholohiia. Psykholohiia upravlinnia. Orhanizatsijna psykholohiia.* T. 1, ch. 2. S. 105–110. [in Ukrainian]

9. Olport, G. V. (1998) *Lichnost' v psihologii.* [Personality in Psychology] M.: KSP+;SPb.: Juventa, 345 s. [in Ukrainian]

10. Potapchuk, L. V. (2001) *Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia osobystisnoi zrilosti starshoklasnykiv : dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.01.* [Psychological peculiarities of the formation of the personal maturity of senior pupils: diss. ... Candidate psychologist Sciences: 19.00.01] *Luts'k*, 205 s. [in Ukrainian]

11. Romanovskij, A. G. (2013) *Formirovanie lichnosti intelligenta kak odna iz zadach vysshej shkoly.* [The formation of the personality of an intellectual as one of the tasks of a higher school] *Prostranstvo literatury, iskusstva i obrazovaniya – put' k miru, soglasiju i sotrudnichestvu mezhdru slavyanskimi narodami* : sb. nauch. tr. : po mater. VII Mezhdunar. nauch. – praktich. konferencii, 20 dekabrya 2012 g. / red. A. G.

Romanovskij, Ju. I. Panfilov. H. : NTU «HPI», S. 9–15. [in Russian]

12. Romanovskij, O. H., Ponomar'ov, O. S., & Hura, T. V. (2014) *Pidhotovka konkurentospromozhnoi upravlyns'koi humanitarno–tekhnichnoi elity : monohrafiia.* [Preparation of competitive managerial humanitarian and technical elite: monograph] *Nats. tekhn. un–t «Khark. politekhn. in–t».* Kh.: NTU «KhPI» : O. O. Savchuk, 324 s. [in Ukrainian]

13. Romanovskij, O. H., Ponomar'ov, O. S., & Pidbut's'ka, N. V. (2013) *Konfliktne spilkuвання v inzhenernij diial'nosti: navch. posib.* [Conflict communication in engineering activity: teaching. manual] Kh.: NTU «KhPI», 292 s. [in Ukrainian]

14. Pidbut's'ka, N. V. (2014) *Osoblyvosti kreatyvnosti majbutn'oho inzhenera iak skladovoi joho profesionalizmu.* [Features of the creativity of the future engineer as part of his professionalism] *Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. pr. Kam'ianets'–Podil's'koho nats. un–tu im. I. Ohienka, In–tu psykholohii im. H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. – Kam'ianets'–Podil's'kyj : Aksioma.* Vyp. 26. S. 468–477. [in Ukrainian]

15. Pidbut's'ka, N. V. (2014) *Optymizm majbutn'oho inzhenera iak umova joho uspishnoho osobystisno–profesijnoho rozvytku.* [Optimization of the future engineer as a condition for his successful personal and professional development] *Problemy suchasnoi psykholohii : zb. nauk. pr. Kam'ianets'–Podil's'koho nats. un–tu im. I. Ohienka, In–tu psykholohii im. H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. – Kam'ianets'–Podil's'kyj : Aksioma.* Vyp. 25. S. 379–392. [in Ukrainian]

16. Pidbut's'ka, N. V. (2014) *Osoblyvosti ta struktura osobystisnoho potentsialu majbutnikh inzheneriv.* [Features and structure of the personal potential of future engineers] *Visnyk KhNPU: zb. nauk. pr. Ser. : Psykholohiia.* Kh.: KhNPU. Vyp. 49. S. 107–116.

17. Semychenko, V. A. (2002) *Psykhologhiia osobystosti*. [Psychology of personality] K.: Vydavets' Eshke O.M. 427 s. [in Ukrainian]
18. Suhobskaja, G.S. (2002) *Ponjatie «zrelost' social'no-psihologicheskogo razviti-ja cheloveka» v kontekste andragogiki*. [The concept of "maturity of the socio-psychological development of man" in the context of andragogy] *Novye znaniya*. № 4. S. 17–20. [in Russian]
19. Cherkashyn, A. I. (2017) *Profesijna zrilist' politsejs'kykh: teoretychnyj aspekt*. [The professional maturity of the police: the theoretical aspect] *Problemy suchasnoi psykhologii: zb. nauk. prats'. Kam'ianets' Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykhologii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy*. Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. Vyp. 37. Kam'ianets' Podil's'kyj: Aksioma, S. 438 – 450. [in Ukrainian]
20. Cherkashyn, A. I. (2017) *Definitsiia osobystisno-profesijna zrilist' u psykhologichnykh doslidzhenniakh*. [Definition of personality-professional maturity in psychological research] *Pravo i bezpeka. Kh.: № 3*, S. 157 – 161. [in Ukrainian]
21. Shtepa, O. S. (2004) *Proprium zriloi osobystosti*. [Proprium of a mature person] *Praktychna psykhologhiia ta sotsial'na robota*. №2. S. 26–35. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 26.08.2018

ВИМОГИ

до рукописів статей, що подаються до щоквартального науково-практичного журналу «Теорія і практика управління соціальними системами»

Головна мета видання – сприяти розвитку філософської, педагогічної та психологічної галузі знань, забезпечити можливість оприлюднення науково-педагогічними працівниками, а також іншими зацікавленими особами результатів власних наукових досліджень у межах компетенції відповідної галузі знань (філософія, педагогіка, психологія), ознайомлення наукової спільноти з актуальними напрямками розвитку наукової думки у межах тематичного спрямування наукового видання, а саме:

- теорія та практика управління соціальними системами;
- філософські, психолого-педагогічні та соціологічні основи управління;
- методологія досліджень та моделювання соціальних систем;
- філософія професійної освіти та підготовки керівників майбутнього;
- формування творчої особистості; еліти та лідерства;
- соціальне середовище як фактор управління;
- особистісний фактор в управлінській та педагогічній діяльності.

Редакційна колегія наукового видання приймає до опублікування матеріали наукових досліджень за умови дотримання авторами відповідних правил та вимог. Статті, подані з порушенням нижченаведених вимог, не допускаються до розгляду членами редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ:

1. *Технічні вимоги до оформлення статті:* розмір аркуша – А-4 (210х297 мм); орієнтація аркуша – книжкова; ліве, верхнє, праве та нижнє поля – 25 мм; рекомендований шрифт – Times New Roman Сут; розмір шрифту – 12; міжрядковий інтервал – 1. Мінімальний розмір статті – 8 тис. знаків з пробілами, максимальний – 34 тис.; найбільш прийнятний розмір статті – 20–24 тис.

Формули, графіки, діаграми, рисунки повинні бути виконані у графічному редакторі Word, бути згрупованими та доступними для редагування. Графічні об'єкти утворюються: формули – за допомогою редактора Microsoft Equation (меню Вставка / Об'єкт / Microsoft Equation); діаграми та графіки – за допомогою Майстра діаграм (меню Вставка / Рисунок / Діаграма); структурні схеми – за допомогою інструментарію панелі малювання. Треба пам'ятати, що включення графічного матеріалу до тексту наукової публікації може бути виправдано лише у тому випадку, коли подання відповідної інформації у іншому вигляді може призвести до втрати її змісту. Кількість графічних об'єктів у публікації повинна бути мінімальною. Під час підготовки графічного матеріалу автору варто взяти до уваги, що науково-практичний журнал «Теорія і практика управління соціальними системами» друкується у чорно-білому вигляді, а отже, рисунки, діаграми тощо повинні бути адаптовані до відповідного формату.

Оформлення рисунків та таблиць: підписи під рисунками – Times New Roman, 10 пт, курсив, вирівнювання по центру (приклад: *Рис. 1. Назва*); надписи над таблицями: *Таблиця 1, 2 і т.д.* – Times New Roman, 10 пт, курсив, вирівнюється за правим краєм, назва таблиці – наступний рядок, Times New Roman, 10 пт, жирний, вирівнювання по центру.

Наведена у статті статистична інформація повинна мати джерело походження, тобто бути підкріплена посиланням на список використаних джерел. Будь-яка цитата, яка використовується автором у межах статті, повинна бути підкріплена не лише посиланням на

джерело її походження, а і точною вказівкою місця (сторінки) розташування цитати у його межах (наприклад, [2, с. 44]). Звертаємо увагу авторів, що посилання на підручники, навчально-методичну, науково-популярну літературу не схвалюється редколегією журналу. Посилання на власні публікації автора допускається лише у виняткових випадках, але при цьому авторські публікації у списку використаних джерел не повинні перевищувати 10%. Якщо під час аналізу останніх досліджень і публікацій автор згадує прізвище того чи іншого вченого, то список джерел інформації повинен містити його публікацію. Автор статті повинен уникнути так званого повторного цитування, тобто посилання повинно здійснюватись на першоджерело інформації, а не на джерело, в якому міститься посилання на його походження. Наприклад, якщо автор наводить цитату М. Вебера, то посилання повинно бути на його конкретну роботу, а не на публікацію того вченого, який досліджував роботи М. Вебера.

УДК подається в першому рядку сторінки напівжирним шрифтом і вирівнюється за лівим краєм. Ініціали та прізвище автора розташовуються рядком нижче, вирівнюються по центру. Заголовок статті набирається в наступному рядку великими літерами з використанням напівжирного шрифту і вирівнюється посередині. Далі розташовуються анотація (2–3 лаконічних речення, що розпочинаються зі слів «досліджується», «розглядається», «пропонується» та ін.) і ключові слова (5–7 позицій) українською мовою. Анотація повинна коротко описувати авторські результати і висновки. Ключові слова мають не подаватися у вигляді загальнонаукових дефініцій, а бути максимально прив'язаними до специфіки статті. Далі стаття повинна містити: прізвище та ініціали автора, назву, анотацію та ключові слова англійською і російською мовами та основний текст (зразок оформлення статті додається).

Посилання на літературні джерела подаються в алфавітному порядку та в квадратних дужках (наприклад [1, с. 15]) і послідовно нумеруються (треба використовувати арабську нумерацію). Наприкінці статті, відповідно до вимог міжнародних систем цитування, автор статті повинен не лише навести список використаної літератури, а і подати його у вигляді окремого блоку в форматі References з використанням романського алфавіту. Звертаємо увагу, що джерела списку літератури у форматі References повинні *повторюватись в такому самому порядку, як і в основному списку літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні*. Для перекодування української кирилиці в трансліт автор статті може скористатися сайтом <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>, а для перекодування російської кирилиці – сайтом <http://www.translit.ru> (зразок оформлення References додається).

У бібліографічному списку вказується лише та література, на яку є посилання у статті. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» (див. «Бюлетень ВАК», №5, 2009, Форма 23, затверджена наказом ВАК України від 29.05.2007 р. № 342, зі змінами та доповненнями, внесеними наказами ВАК України від 26.01. 2008 р. № 63, від 03.03. 2008 р. № 147).

2. *Правила подання статті.* Примірник поданої до редакції наукового видання статті має бути надрукований на папері форматом А4 та бути завізований власноручним підписом автора на останній сторінці. Разом з паперовим примірником статті подається:

– завірений в установленому порядку витяг з протоколу засідання кафедри навчального закладу (науково-методичної ради установи) за місцем роботи (навчання) автора з рекомендацією до публікації поданого матеріалу (для осіб, які не мають наукового ступеня та вченого звання);

– завірену в установленому порядку рецензію доктора/кандидата наук за фахом видання (для осіб, які не мають наукового ступеня або вченого звання);

– розширену анотацію українською мовою та завірений в установленому порядку її переклад на англійську мову (переклад розширеної анотації може бути завірений бюро перекладів, кафедрою іноземних мов ВНЗ IV рівня акредитації, сертифікованим перекладачем або власним підписом автора статті за умови наявності у нього кваліфікації відповідного фахового спрямування (у цьому випадку автор подає копію диплому про вищу освіту); у виняткових випадках та за умови попередньої домовленості редакція журналу може сприяти автору в організації перекладу розширеної анотації на англійську мову (надання цієї послуги не гарантує автору прийняття поданої ним статті до друку); вимоги до розширеної англійської анотації подано нижче;

– заявку на розміщення статті у науково-практичному журналі «Теорія і практика управління соціальними системами» (зразок заявки розміщено на сайті видання);

– договір автора з редакцією видання щодо передачі окремих прав на подані до редакції наукового видання матеріали (право на друк матеріалів та їх розповсюдження; право на оприлюднення загальної інформації про автора (П.І.Б., науковий ступінь, вчене звання, контактна інформація тощо); право на включення поданих автором матеріалів до наукометричних баз даних тощо). Зразок договору розміщено на сайті видання);

– електронний носій інформації (CD), на якому збережено у вигляді окремих файлів: 1) статтю (текст матеріалів в електронному вигляді обов’язково повинен відповідати паперовому варіанту); 2) розширену анотацію українською мовою та її переклад англійською мовою; 3) заявку на розміщення статті.

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішню, так звану “сліпу” рецензію, тільки за наявності повного пакету документів та повних авторських даних. Редакція лишає за собою право: відхилити подану статтю; направити статтю автору на доопрацювання; на незначне редагування та скорочення, зберігаючи при цьому головні висновки та авторську стилістику. Позиція редакції може не збігатися з думкою автора, висловленою у статті. Розгляд та рецензування поданої статті розпочинається після отримання редколегією повного пакету документів. Розгляд та рецензування поданої статті, розпочинається після отримання редколегією інформації про оплату редакційно-видавничих послуг (вартість публікації з розрахунку 28 грн. за кожен сторінку статті (формат А4). Членам Координаційної ради та редакційної колегії науково-практичного журналу «Теорія і практика управління соціальними системами», штатним працівникам установ-засновників наукового видання (за умови клопотання адміністрації вищого навчального закладу), а також провідним ученим – докторам наук видавничі послуги надаються безкоштовно. У цьому випадку автор оплачує лише вартість примірника журналу та його пересилку за вказаною адресою. У разі отримання негативного висновку від членів редакційної колегії щодо наукової цінності поданої статті та прийняття рішення про неможливість її розміщення у науково-практичному журналі «Теорія і практика управління соціальними системами» автору повертається сплачена ним сума.

3. Структура статті. Для розміщення приймаються наукові статті, оформлені українською, російською або англійською мовами, якісно вивірені, де наявні та виділені жирним шрифтом такі необхідні елементи:

– **Постановка проблеми в загальному вигляді** та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор;

– **Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;

– **Формулювання мети статті** (постановка завдання);

– **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок** у даному напрямку.

4. *Вимоги до розширеної анотації англійською мовою (англомовна версія статті).* Згідно з пунктом 2.9 Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111, обов'язковою умовою опублікування статті є надання автором (-ами) тексту статті англійською мовою – у реферованому вигляді обсягом 4–6 тис. друкованих знаків із зазначенням прізвища, імені та по-батькові автора (-ів) та назви статті (без наведення переліку використаних джерел). Текст англомовної версії статті має містити виділені жирним шрифтом такі рубрики: постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження. Текст статті та її реферований вигляд англійською мовою розміщуватиметься на веб-сторінці видання. Зразок оформлення тексту статті англійською мовою у реферованому вигляді додається.

УДК 354:37.088.2

Володимир Мороз

доктор наук з державного управління, професор, кафедра педагогіки і психології
управління соціальними системами, Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна
ORCID ID 0000-0003-0796-5035
E-mail: moroz32@rambler.ru

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ОБРАННЯ КЕРІВНИКА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація: В статті розглянуто деякі з можливих напрямів удосконалення адміністративно-правових методів державно-управлінського впливу на механізм обрання керівника вищого навчального закладу. З'ясовано місце та роль держави у реалізації кадрової політики вищим навчальним закладом. Крім того, у статті обґрунтовано необхідність зменшення впливу органів студентського самоврядування на вирішення кадрових питань власником вищого навчального закладу. Стаття містить пропозиції щодо підвищення ефективності державного регулювання системи вищої освіти через зміну компетенції суб'єктів державного управління у процедурі обрання та призначення керівника вищого навчального закладу.

Ключові слова: обрання керівника ВНЗ; державне управління кадровим потенціалом; колегіальний орган громадського самоврядування ВНЗ; кваліфікаційні вимоги до кандидата; вища освіта; студентське самоврядування.

Volodymyr Moroz

Full Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management
of The National Technical University «Kharkov Polytechnic Institute»,
Doctor of sciences (Public Administration), Kharkov, Ukraine

WAYS OF STATE REGULATION MECHANISMS' IMPROVEMENT IN THE PROCEDURE OF ELECTING THE HEAD OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Abstract: In the article there are considered some of the possible ways of improvement of the administrative and legal methods of state-management mechanism in order to influence the election of the higher educational establishment's head. The place and role of the state in the implementation of personnel policy of higher educational institution was clarified. Furthermore, in the article explains the need to reduce the impact of the student government towards addressing the staffing issues by the holder of higher education. This article contains suggestions for improving the efficiency of state regulation of higher education through the change of competence of public administration in the process of election and assignment of the head of the higher educational establishment.

Key words: election of the head of the university; state human resources management; collegiate local authorities of the university; qualification requirements; higher education; student government.

Владимир Мороз

**НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ
ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕДУРЫ ВЫБОРА
РУКОВОДИТЕЛЯ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ**

Аннотация: В статье рассмотрены некоторые из возможных направлений совершенствования административно-правовых методов государственно-управленческого воздействия на механизм избрания руководителя высшего учебного заведения. Определено место и роль государства в реализации кадровой политики высшим учебным заведением. Кроме того, в статье обоснована необходимость уменьшения влияния органов студенческого самоуправления на решение кадровых вопросов собственником вуза. Статья содержит предложения по повышению эффективности государственного регулирования системы высшего образования через изменение компетенции субъектов государственного управления в процедуре избрания и назначения руководителя высшего учебного заведения.

Ключевые слова: избрание руководителя вуза; государственное управление кадровым потенциалом; коллегиальный орган общественного самоуправления вуза; квалификационные требования к кандидатам; высшее образование; студенческое самоуправление.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЙОГО ДУБЛЮВАННЯ У ФОРМАТІ REFERENCES

Список літератури:

1. Архипова, М. В. (2009) Дослідницька компетентність майбутніх інженерів-педагогів. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 22-24 жовтня 2009 р.* / Хмельниц. нац. ун-т, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Ін-т проф.-тех. освіти. Хмельницький, С. 144-148.
2. Бусел, В. Т. (2003) Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000. К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 1427 с.
3. Вихорева, О. О. (2008) Исследовательская деятельность старшеклассников в условиях дополнительного образования: монография. Челябинск : изд. центр Уральской академии, 188 с.
4. Головань, М. С. (2008) Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. № 3. С.23-30.
5. Головань, М. С., & Яценко, В. В. (2012) Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі : збірник наукових праць*. Кривий Ріг : Видавничий відділ НМетАУ, Випуск VII. С.55–62.

References:

1. Arkhypova, M. V. (2009) *Doslidnytska kompetentnist maibutnikh inzheneriv-pedahohiv* [Research competence of future engineers-teachers]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problem i perspektyvy: materialy Vmizhnar. nauk.-prakt. konf., 22-24 zhovtnia 2009 r.* Khmelnyts. nats. un-t, In-tped. Osvity i osvity doroslykh, In-tprof.-tekh. osvity. – Khmelnytskyi, S. 144-148. [in Ukrainian].
2. Busel, V. T. (2003) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 170 000*. [] К.: Irpin: VTF "Perun",. – 1427 s. [in Ukrainian].
3. Vihoreva, O. O. (2008) *Issledovatel'skaja dejatel'nost' starsheklassnikov v uslovi-jah dopolnitel'nogo obrazovaniya: monografija*. [Research activity of high school students in conditions of additional education: monograph.] Cheljabinsk : izd. centr Ural'skoj akademii, 188s. [in Russian].
4. Holovan', M. S. (2008) *Kompetentsiia i kompetentnist': dosvid teorii, teoriia dosvidu*. [Competence and competence: experience of theory, theory of experience] *Vyscha osvita Ukrainy*. № 3. S.23-30. [in Ukrainian].
5. Holovan', M. S., & Yatsenko, V. V. (2012) *Sutnist' ta zmist poniattia «doslidnyts'ka kompetentnist'»*. [The essence and content of the concept of "research competence"] *Teoriia ta metodyka navchannia fundamental'nykh dystsyplin u vyschij shkoli : zbirnyk naukovykh prats'*. Kryvyj Rih : Vydavnychyj viddil NMetAU, Vypusk VII. С.55–62. [in Ukrainian].

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ У РЕФЕРОВАНОМУ ВИГЛЯДІ

Розширена анотація

статті **Мороза Володимира Михайловича** на тему: “Напрями вдосконалення механізмів державного регулювання процедури обрання керівника вищого навчального закладу” (*це речення подається українською мовою*).

Moroz V.M. Doctor of sciences (Public Administration), Associate Professor, Full Professor of Department of pedagogy and psychology of social systems management, NTU “KhPI”, Kharkiv

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Ways of state regulation mechanisms' improvement in the procedure of electing the head of higher educational establishment”

Далі, відповідно до запропонованої нижче структури, подається розширена анотація англійською мовою (загальний обсяг від 4 до 6 тис. знаків) з обов’язковим виділенням назв структурних елементів статті (приклад подано нижче). Нагадуємо, що розширена анотація повинна відображати зміст статті та як можна точніше презентувати авторську думку щодо предмета наукового пошуку.

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

_____ (підпис особи, яка здійснила переклад)

Переклад здійснено _____ (вказати дату) _____ (вказати повну назву організації, яка здійснювала переклад, та П.І.Б. і посаду конкретного виконавця перекладу).

(підпис виконавця перекладу обов’язково повинен бути завірений в установленому порядку, наприклад, печаткою організації).

ЗАЯВКА

на розміщення статті у щоквартальному науково-практичному журналі
“Теорія і практика управління соціальними системами”

Прізвище

Ім'я

По батькові

Місце роботи

Посада

Науковий ступінь

Вчене звання

Назва статті

Пропонована рубрика (філософія, педагогіка, психологія)

Адреса, телефони та E-mail для контактів

Поштова адреса для надсилання авторського примірника

Підтверджую своє бажання розмістити статтю у щоквартальному науково-практичному журналі “Теорія і практика управління соціальними системами” і *гарантую, що подана стаття є власною розробкою автора (авторів) та ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях*

Погоджуюсь з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення і порядку подачі матеріалів. Підтверджую свою згоду на розміщення поданої статті, так само як і розширеної анотації до неї в інформаційних системах (наприклад, на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, в мережі Open Journal Systems тощо) та міжнародних наукометричних базах даних

«_____» _____ 20 __ р. _____

Наукове видання

Щоквартальний науково-практичний журнал

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІОЛОГІЯ**

3'2018

Редактор *О. В. Квасник*
Комп'ютерна верстка *А. Н. Шквиря*

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України: Серія КВ №5212 від 18.06.2001 р.

Підп. до друку _____ р. Формат 60х84 1/8. Папір Кум Lux.
Друк – різнографія. Ум. друк. арк. _____. Обл.-вид. арк. _____.
Наклад 300 прим. 1-й завод – 100. Зам. № _____. Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ “ХПІ”.
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК№3657 від 24.12.2009 р.
61002, Харків, вул. Фрунзе, 21

Друкарня НТУ “ХПІ”. 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21.